

Nagy Szabolcs

AZ 1916-OS ROMÁN MEGSZÁLLÁS EGY SEPSISZENTGYÖRGYI PATIKUS SZEMÉVEL

Az 1916. évi román támadás forrásai

„Az erdélyiek 1916. évi menekülését a történetkutatás eléggé elhanyagolta. Kevés tanulmány íródott róla, azok is inkább hadtörténeti szempontból.”¹ Sajnos tudomásunk szerint a Pál-Antal Sándortól származó sorok megjelenése óta eltelt nyolc esztendő alatt sem jelent meg a témában jelentősebb munka, így a probléma, miszerint a korszak iránt érdeklődő olvasó meglehetősen kevés, s általában csak egy-egy részterületet érintő tanulmányra támaszkodhat, ma is fennáll.² De nem csak a témát feldolgozó munkák, másodlagos források tekintetében szenvedünk hiányt. A hasonló eseményekkel kapcsolatban szinte „természetes”, hogy megfelelő, hivatalos helyekről származó eredeti források sem állnak rendelkezésre. Hiszen a megszállás elől elmenekített közigazgatás valós időben nem keletkeztetett helyben iratokat, s a visszatérésük után különböző okokból született, visszaemlékező, tanúvallomás jellegű dokumentumok sem tökéletesen elégítik ki a történészek igényeit. Ezek az iratok jellemzően vagy adminisztratív okokból, statisztikák készítésének okán, vagy egy-egy korábbi eseménysor (bűncselekmény, káresemény) feltárásának céljából születtek. Így egyrészt meglehetősen szűk témákban nyújtanak tájékoztatást, másrészt (főként a második típusba tartozóak) a tanúságtevők egyéni érdekei miatt meglehetősen szubjektív forrásoknak tekinthetők. Jó esetben kiderül belőlük az elmenekülteknek egy-egy helyhez köthető összlétszáma, a károk helyi összértéke, de a megszállás mindennapjai szinte egyáltalán nem ismerhetők

meg általuk. Az a kor forrásainak külön tragédiája, hogy az egyáltalán elkészült iratok is nagy számban semmisültek meg, mind az események után két évvel következő újabb román megszállás, mind a második világháború, mind pedig a romániai diktatúra éveiben uralkodó zilált helyi levéltári viszonyok következtében.

Mindezek mellett természetesen nem állítjuk azt, hogy akár az 1916-os román betörés, akár más hasonló jellegű eseménysor (például a sokban hasonlós, 1918. évben kezdődő román megszállás) hiteles történetét lehetetlen lenne rekonstruálni. Azonban mivel az átlagosnál jóval szerteágazóbb és sokkal alaposabb forráskritikát igénylő forráseggyüttesekre kell támaszkodnunk, egy-egy ilyen téma feldolgozása sokkal időigényesebb, mint egy „szokványos” forrással bőven rendelkező korszaké, amely körülmény talán részben megmagyarázza a témában született összefoglalások, átfogó munkák csekély számát.

Éppen a fentiek miatt örömdetes, ha legalább bizonyos esetekben, egy-két települést illetően rendelkezésünkre áll valamiféle memoár, mely leírja az otthon maradtak mindennapjait. A következőkben egy ilyen, helyi szinten, Sepsiszentgyörgy korabeli történetének vizsgálata során nélkülözhetetlen, de a teljes régiót érintő folyamatokkal kapcsolatban is nagyon értékes adatokkal szolgáló forrást, egy, a román megszállás alatt otthon maradt sepsiszentgyörgyi polgár által írt naplót ismertetünk.

¹ PÁL-ANTAL Sándor 2003.

² A témával foglalkozó szakirodalmat több részre bonthatjuk, a kategóriák jelentősebbjeit, természetesen a teljesség igénye nélkül, a következőkben felsoroljuk: Már rögtön az események után elkészültek különböző hírlapírók, haditudósítók művei, melyek jórészt tulajdonképpen a szerzők által írt korábbi cikkek kötetbe szerkesztett változatai voltak. Ilyen például PILISI Lajos 1916, illetve Tábori Kornélnak az irodalomjegyzékben nem szereplő, *Szegény Erdély* című műve. A korban már neves történészprofesszor Szádeczky-Kardoss Lajos munkája (SZÁDECZKY-KARDOSS Lajos é. n.) átmenetet képez a haditudósítások, illetve az „oral history” történeti művek között, a szerző az előrenyomuló magyar hadsereggel utazott, s mindenütt elbeszélgetve

a katonákkal, illetve a helyben maradt lakossággal szerezte értesüléseit. A kor katonai szakírói által a témának szentelt művek közül kiemelkedik a későbbi magyar hadügyminiszter által írt mű (NAGYBACZONI NAGY Vilmos 1923). Az összefoglaló jellegű munkákat nem számítva, a téma taglalásának a Horthy-korszak után csak a magyarországi rendszerváltást követően szenteltek mai értelemben vett történeti tanulmányokat. Ezek közül talán az első Raffay művének (RAFFAY Ernő 1989) a témánkkal foglalkozó fejezete. Az elismert marosvásárhelyi történész, Pál-Antal Sándor akadémikus egy főleg szűkebb páttriája, Csík korabeli történetével kapcsolatos munkát közölt (PÁL-ANTAL Sándor 2003). Legutóbb egy Somogy megyei levéltáros, Csóti Csaba érintette mélyebben a témát (CSÓTI Csaba 2004).

Az 1916. évi román támadás előzményei

A román irredentizmus jelenléte, „Nagyrománia” megteremtésének vágya az 1880-as évektől (a két fejedelemség hivatalos egyesülésétől) egyre nyilvánvalóbbá vált Magyarországon is. Köztudott, hogy a központi hatalmakkal 1882-től fennálló szövetségi viszony ellenére a magyarországi vezető politikusok (nem utolsósorban gróf Tisza István) nem bíztak Romániában, mivel annak legfőbb külpolitikai célja, Erdély bekebelezése csak a korábbi szövetségeseivel történő szakítás esetén valósulhatott meg. A névleges szövetségessel szembeni szembenállást, ha lehet még tovább fokozta, hogy az 1913. évi balkáni háború kapcsán a monarchia a Romániával ellenséges viszonyban álló Bulgáriát támogatta. Tisza, miniszterelnökként épp ezen okok miatt vonakodott hozzájárulását adni a háborút kirobbantó, szerbek elleni hadüzenet megszületéséhez.³ Végül az erős osztrák – és nem utolsósorban német – nyomásra a hadüzenet elküldetett, a ma első világháborúként ismert eseménysor elkezdődött.

Tisza nem tévedett Románia szándékait illetően. A román hadüzenet megszületése csak idő kérdése volt, annak késlekedését főként a vezető román politikusoknak azon félelmei okozták, melyek az esetleges kudarc következményei miatt álltak fenn.⁴ Az antant számára a háború kirobbanása óta fontos volt, hogy a központi hatalmak erői minél több fronton legyenek lekötve. Ezért a háború kezdete óta titkos tárgyalásokon próbálták Romániát a Magyarország elleni támadásra rábírni. Azonban, mivel a román politikusok elsősorban kockázatvállalás nélkül szertettek volna minél jelentősebb területekhez jutni, a tárgyalások sokáig nem vezettek eredményre. Végül 1916. augusztus 17-én született meg Románia és az antant között a bukaresti titkos szerződés, melyben a felek kimondták, hogy amennyiben Románia az antant oldalán belép a háborúba és annak befejezéséig hadban is áll, tehát különbékét nem köt, akkor a háború után neki ítélik az általa igényelt, nagyjából a Tisza vonaláig húzódó magyarországi területeket.⁵

Annak ellenére, hogy – mint említettük – a magyar politikusok már régóta tisztában voltak déli „szövetségeseük” valódi szándékaival, Erdély védelmének előkészítésével meglehetősen keveset törődtek. Mint József főherceg írta: „[Egy itt nem közölt térképvázlat is – a szerző] mutatja, mennyire el volt hanyagolva Erdély előkészítése katonai felvonulás

esetére. Minden magyar ember, aki tisztában volt az oláh irredenta céljaival és e nép jellemével, úgy érezte, hogy Magyarországot a legkomolyabb veszély Oláhország felől fenyegeti. Mégis szomorúan kellett látni, hogy amíg a kettős monarchia összes határait vagy várak, vagy vasutak és utak építésével erősítik, addig Erdélyben ebben az irányban hosszú évtizedeken át semmi sem történt. Erdély szorosait egyetlen erőd, de még csak blokkház sem védte. Ha újabb vasutak épültek is a belterületen, azok irányát (talán az alvinc–nagyszebeni rövid vonal kivételével) mindig a belügyi és kereskedelmi érdek szabta meg. Erdélynek az anyaországgal való összekapcsolására – Erdély nyugati hegységein keresztül – és tovább keletre, teljesítőképes, átfutó vasútvonalak telepítésére, – valamint a Hargita nyugati lábainál – észak-déli irányban futó eltolási vasútvonal kiépítésére mindvégig nem került sor. Hogy ennek oka csak a magyar ellenzék Bécs iránti daca a költségek megszavazásánál, vagy pedig az a bécsi politika volt-e, mely az oláhokban Nagy-Ausztria legjobb barátját látta – azt nem áll módomban megállapítani”.⁶ Sajnos (mint ahogy idézett művében József főherceg is említi) a felkészülés nemcsak az infrastruktúra megteremtésének, hanem a védelmi haderő felállításának szintjén is elmaradt.

Egy másik szerző, Nagybacsoni rámutatott arra is, hogy ebben az időszakban nagy számban irányított a hadvezetés olyan hadszínterekre menetszázadokat, ahol azokra a veszteségek pótlása szempontjából azonnali szükség nem volt, így azok hosszú ideig az arcvonalt mögött, kiképzéssel foglalták el magukat. Álláspontja szerint ezek egy részének átcsoportosításával, különösebb megerőltetés nélkül lehetett volna egy Erdély védelmére rendelt, 6-8 hadosztályból álló hadseregcsoporthoz létrehozni.⁷ Ez azonban nem történt meg. A német szövetségesek eltúloztaknak vélték a románokkal kapcsolatos magyar félelmeket, de a monarchia hadvezetésének vezető körei sem hittek abban, hogy a román támadás az aratás vége (szeptember) előtt megindulhat. Az erdélyi 1. hadsereg augusztusban kinevezett új parancsnoka, a nagyszebeni, szász származású Arz Artúr vezérezredes meglehetősen csekély erők felett rendelkezhetett. Bár a különböző forrásokban fellelhető adatok meglehetősen ellentmondásosak,⁸ az összesen öt, harctérrel visszavont, nem teljesen feltöltött hadosztályból, valamint népfelkelőkből, illetve csendőrokból álló haderő létszámát tekintve mindenképpen jóval gyengébb-

³ BERTÉNYI Iván, ifj. 2002.

⁴ CSÓTI Csaba 2004, 51.

⁵ A tárgyalások menetéről, illetve az egyezmény aláírásának körülményeiről bővebben lásd: RAFFAY Ernő 1989, 131–138.

⁶ JÓZSEF főherceg 1926–1934, 148.

⁷ NAGYBACZONI NAGY Vilmos 1923, 40.

⁸ Csóti például tiszteres túlerőről írt tanulmányában (CSÓTI Csaba 2004, 55), bár nem értjük pontosan, ezt az adatot honnan idézi. Annak forrásaként ugyanis Nagybacsonit említi, ám a közléséhez tartozó jegyzetben már a Liptai-féle Magyarország Hadtörténete 79. oldalára hivatkozik. Ezzel szemben Nagybacsoni, művének 70. oldalán a következőket írja:

nek tűnt a támadókénál. A titkos egyezmény aláírása után tíz nappal, 1916. augusztus 27-én átadott hadüzenet, majd az annak értelmében megindult román támadás mindenestre lehetőséget biztosított arra, hogy a támadó és a védekező hadsereg valódi erőviszonyai felméréssenek.

A hadüzenet átadásának és a támadás megindulásának pontos forgatókönyvét illetően egyébként meglehetősen ellentmondásban állnak egymással az egyes munkák. Annyi bizonyos, hogy a hadüzenet átadására Bécsben 27-én, *vasárnap* este került sor. Ez a körülmény azért érdekes, mert ez az az időszak, amikor még a háborús körülmények okozta viszonylagos éberség ellenére is nehezebben volt mozdítható a monarchia apparátusa, egy ilyen időpontban átadott dokumentum esetében volt várható a legelkészettebb reakció. Afelől, hogy maga a támadás a hadüzenet átadása előtt vagy után történt-e meg, nincs egyértelmű információnk. Szádeczky szerint a támadás a hadüzenet átadása előtt tíz–tizenöt perccel a teljes fronton, valamennyi szorosan megindult.⁹ Ehhez az értesüléshez csatlakozott Pilisi is.¹⁰ Raffay így fogalmaz: „A hadüzenet bécsi átadása *előtt* [kiemelés az eredetiben – a szerző], este fél kilenckor három román hadsereg katonái rohanták meg a hágókat és a szorosokat a Kárpátokban, s lelődözték a hadüzenetről mit sem sejtő határrendőröket.”¹¹ Jancsó Benedek szerint a hadüzenetet este háromnegyed kilenckor adták át, a támadást pedig annak átadása előtt már fél órával megkezdték.¹² Az eseményekről igen részletes memoárt közlő Betegh Miklós korabeli erdélyi kormánybiztos, aki talán a legautentikusabb forrásnak tekinthető, sajnos nem egyértelműen fogalmaz: „Közben eltelt az idő, vacsorázni mentem, s 9–10 óra között jöttem haza. Felhívtam a brassói határrendőrséget, hogy a kiküldött vonat sorsa felől érdeklődjem [melyet a közelgő hadüzenetet megnevező helyi menekültekért, még este hat után indított útba – a szerző]. Azt jelentették, hogy a vonat kiment, de a predeáli állomásra már nem juthatott be, mert reálítottak. A menekülteknek is csak egy része tudott a romániai hatóságoktól elszabadulni és a nyílt

pályán megállott vonatunkra felszállani, a többieket nem engedték el, hanem letartóztatták”.¹³ Nagybacsoni, akit pedig katonaként nyilvánvalóan felháborított volna ez a körülmény, nem ír erről.¹⁴

Akár megelőzte a támadás a hadüzenetet, akár közvetlenül követte azt, váratlan volta miatt sok, a határállomásokon tartózkodó magyar hivatalnok esett annak áldozatául.¹⁵ Egyébként az efféle „fortélyosság” nem állt volna példa nélkül a korabeli román diplomáciai tevékenységben. A román hadsereg 1918-ban, már egy nappal az azt engedélyező belgrádi egyezmény aláírása előtt, november 12-én megkezdte Erdély megszállását. A bukaresti titkos szerződést is megszegte a román állam a később tárgyalandó különbéke aláírásával, majd a hadiszerecsen változásával annulálták a békét, mondván, hogy a parlament nem ratifikálta azt, s így ismét hadviselő félnek nyilvánították magukat. De az a gesztus, hogy Románia a korábbi szövetségese, a kitört forradalmak miatt nehéz helyzetbe került és a Breszt-Litovszkban aláírt különbékére kényszerült Oroszország ellen is az első adandó alkalommal területszerző hadjáratot indított Beszarábia bekebelezése érdekében, sem a nyugat-európai külpolitikai iskola feltétlen követését jelezte.

A támadás megindulása után nagyon lassan haladt előre a román előrenyomulás. Ennek pontos okai ma még tisztázatlanok. A korabeli történészek, memoárirók, mint például Nagybacsoni, egyértelműen úgy foglaltak állást, hogy ennek oka a román csapatok csekély harcértéke, illetve a román hadvezetés alkalmatlan, határozatlan hozzáállása volt. Ezt a véleményt kiegészíti Tisza miniszterelnöknek még a támadás megindulása előtt megfogalmazott okfejtése, miszerint: „Romániában megvan ugyan minden hajlandóság a betörésre, de egyáltalán nem rendelkezik, az emberlétszámon kívül, azokkal az eszközökkel, melyek a háború folytatásához szükségesek. Nincs lövészere, technikai berendezése nagyon kezdetleges. Nincs berendezkedve az utánszállításokra, sőt még a Vereskereszt intézménye is nagyon fejletlen. Ily felszereléssel végzetes hiba volna egy országnak háborúba ugrania, különösen akkor, midőn az ellenfél harcedzett csa-

„Az I. hadseregparancsnokságnak tehát a határbiztosító csendőrségen és pénzügyőrségen, valamint a bányászszázlójakon kívül mindössze 8 gyenge gyaloghadosztály és 3 népfelkelő gyalogdandár állott ekkor rendelkezésére, melyek azonban még nem voltak a teljes hadiállományra kiegészítve. Hozzávetőleges számítás szerint, miután erre vonatkozólag még pontos adatok nem állnak rendelkezésre, ezen erő nem volt több 32 zászlóaljnál, amely a Bukovinai határtól a Dunáig terjedő, mintegy 500 kilométer hosszú határt védelmezte. Ezzel szemben a románok hadereje 15 gyalog és 1 lovashadosztályból állott, hadosztályonként 12–20 gyalogzászlóaljjal, 1–2 lovasszázaddal és legalábbis 12 üteggel. Ez összesen az egy lovashadosztályon kívül kb. 260–280 gyalogzászlóaljnak, 20–40 lovasszázadnak és 220–240 ütegnek felelt meg, 200–240 000 puskával. Ha tehát ezt a nagy állományt a mi 32

zászlóaljunk mintegy 25–30 000-nyi puskaállományával összehasonlítjuk, látjuk, hogy a románok 7–8-szoros túlerővel rendelkeztek.”

A Liptai-féle mű hivatkozott oldalán viszont huszonhárom hadosztálynyi román erőről, és négy gyalog-, illetve egy lovashadosztálynyi osztrák–magyar erőről esik szó. A szerző a szembenálló felek létszamarányait nem becsli meg.

⁹ SZÁDECZKY-KARDOSS Lajos é. n., 64.

¹⁰ PILISI Lajos 2005, 23.

¹¹ RAFFAY Ernő 1989, 140.

¹² JANCÓS Benedek 2004, 400.

¹³ BETEGH Miklós 1924, 67.

¹⁴ NAGYBACZONI NAGY Vilmos 1923.

¹⁵ Több esetet idéz: PÁL-ANTAL Sándor 2003, 199–200.

pataival csak tapasztalatlan, puskaport sem szagolt hadsereget tud szembeállítani. Az ily vállalkozásoknak rendesen igen nagy ára szokott lenni”.¹⁶ A román politikusok elszántságát illetően tévedett Tisza, a támadás végkimenetelét illetően azonban nem.

A szembenálló felek erőviszonyai

A szembenálló felek erőviszonyainak vizsgálata kapcsán a konkrét hadseregek harcértékén túl feltétlenül vizsgálni kell még két körülményt. Az egyik Románia teljes hadi helyzete. A támadás megindulásakor az országot délről, Bulgária felől fenyegette egy esetleges, a központi hatalmak részéről indított ellentámadás lehetősége. E veszély elhárítása érdekében az antant vezetői kilátásba helyezték, hogy Szaloniki irányából támadást intéznek Bulgária ellen, mellyel az ott található ellenséges erőket lekötthetik, a románok hátát biztosíthatják. Ez a támadás azonban késlekedett, végül el is maradt. Így a román csapatok hátában állomásozó Mackensen-féle (a tábornok augusztus 28-án érkezett meg a csapataihoz) német–bolgár közös erők súlyos fenyegetettséget jelentettek, annál is inkább, mivel szeptember 2-án meg is kezdték a támadást a tutrakáni román állások ellen. Románia innentől kezdve kétfrontos háborúra kényszerült, a román hadvezetés kénytelen volt figyelmét kettéosztani. Mindez azonban véleményünk szerint – ellentétben más szerzők véleményével¹⁷ – semmiképpen nem jelenti azt, hogy e körülmény miatt kétségbe kellene vonnunk neves szakírók, történészek, vagy politikusok álláspontját, miszerint a román hadsereg létszámfölénye ellenére meglehetősen gyenge harcértékkel bírt, s az Erdély elleni támadás rendkívül lassú iramának okait a monarchia hadseregének eredményes védekezése helyett elsősorban a románok óvatosságában kellene keresnünk.

A másik, az események kimenetelét befolyásoló tényező a német hadsereg segédkeze volt. Mint láttuk, ez már a Szerbiából Bulgáriába átirányított Mackensen-féle erők esetében is nagy jelentőséggel bírt, még fontosabb volt azonban a közvetlenül Erdélybe rendelt német csapatok szerepe. Kétségtelen, hogy a korban már – a Brusilov-offenzíva és az Isonzói-

csaták által megtépázott – osztrák–magyar haderő az összes hadművelleti területen német segítségre szorult. Azonban ettől a tényről függetlenül, a csapatok másféle átcsoportosításával lehetett volna Erdély védelmére kizárólag osztrák–magyar erőket rendelni. Ez egyébként talán üdvösebb döntés is lett volna a hadvezetés részéről, mivel Erdély speciális domborzati, illetve infrastrukturális viszonyai között a németek jóval nehezebben igazodtak el, mint a részben onnan származó osztrák–magyar legénység, illetve az ott korábban rendszeresen hadgyakorlatokon részt vevő, a helyi viszonyokat katonai tanulmányaik során részletesen megismerő osztrák–magyar tisztikar.¹⁸ A német csapatok bevetése osztrák–magyar szempontból azért is szerencsétlen epizódnak bizonyult, mert a német hadvezetésben kétségkívül nem talált kedvező visszhangra az a tény, hogy a monarchiának már nemcsak idegen frontszakaszokon, hanem a saját területének megvédéséhez is segítségre volt szüksége. Az erdélyi hadműveletek nagyban hozzájárultak ahhoz, hogy az ekkor már egyetlen fronton sem önállóan harcoló osztrák–magyar csapatok végül közös, német főparancsnokság irányítása alá kerültek.¹⁹

Összegezve elmondható tehát, hogy a román irredentizmus irányából régóta fenyegető veszélyre a – nem önálló – magyar honvédelmi politika évtizedeken keresztül elmulasztott felkészülni, sem az utánpótlást, csapatmozgatást elősegítő infrastruktúra – például megfelelő vasútvonalak, sem a konkrét háttérvédelmi eszközök – például a szorosok védelmét szolgáló erődítmények – nem épültek ki.²⁰ Mindezek ellenére az osztrák–magyar haderő képes lehetett volna Erdély védelmére. A monarchiának nem közvetlen okok, a hadserege, illetve a román hadsereg közötti erőviszonyok miatt, hanem közvetett indokok, az egyéb hadszíntereken, erőn felüli feladatokat végző osztrák–magyar csapatok lekötöttsége miatt kellett német segítséghez folyamodnia.

A hadjárat menete

A meglepetésszerű román támadás után a központi hatalmak azonnal hozzáláttak Arz erőinek megerősítéséhez, a hiányzó védelmi erő pótlásához.

¹⁶ BETEGH Miklós 1924, 62–63.

¹⁷ Csóti például a következőket írja (CSÓTI Csaba 2004, 55): „Összegezve az elmondottakat, nyilvánvaló, hogy az 1. hadsereg ellenállása, illetve araszolva hátráló, a románokat lassítani szándékozó visszavonulása elsősorban az ellenség tétovasága miatt ért el sikereket, nem pedig azért, mert a kb. 35 ezer főt számláló magyar haderő magasabb harcértéket képviselt, mint a hozzá képest – Nagybacsoni Nagy Vilmos becslése szerint – tízszeres túlerőben lévő ellenfél” [mint már rámutattunk, Nagybacsoni valójában nem ilyen arányokkal számol – a szerző]. Magunk Csóti-val ellentétben nem látjuk azokat az érveket, melyek mentén e te-

kintetben akár Nagybacsonival, akár mással vitába szállhatnánk.

¹⁸ Erre nézve lásd például Maderspach idézett művét (MADERSPACH Viktor 2008). A műben a szemtanú író több helyütt részletezi, hogy a német hadvezetés helyismeretének hiánya milyen téves következtetéseket eredményezett. Maderspach művében egy másik szempontot is említ, miszerint a német segítség által a románokban is megerősödik a monarchia gyengeségéről kialakított kép, kvázi vérszemet kapnak.

¹⁹ KÖPECZI Béla 1986, 1697.

²⁰ NAGYBACSONI NAGY Vilmos 1923, 42.

Felállítottak egy erdélyi parancsnokságot, melynek főparancsnoka Károly trónörökös, vezérkari főnöke pedig a német Hans von Seeckt vezérőrnagy lett. Hasonló kettősség jellemezte az Erdélyben működő csapatokat is, egy osztrák–magyar, illetve egy német vezetés alatt álló hadseregbe osztották őket (de a hadseregeket alkotó erők vegyesen, mindkét állam alakulataiból verbuválódtak). Ez előbbi, a továbbra is Arz parancsnoksága alatt álló 1. osztrák–magyar hadsereg a hadművelleti terület keleti részén (Székelyföldön) védelmi feladatokat látott el, míg az utóbbi, az Erich von Falkenhayn vezette 9. német hadsereget a terület déli részén támadó feladatokkal bízták meg.²¹ A 9. hadsereg valamennyi frontszakaszon hamar sikereket ért el, Petrozsénynél már szeptember 14-én ellentámadásba lendült, Nagyszebennél (szeptember 26–28-án) és Brassónál (október 7–9-én) is döntő jelentőségű győzelmet aratott. A brassói csatával egyidőben az 1. hadsereg is jelentős sikereket ért el, felőrlte a vele szemben álló román erők ellenállását, és megkezdte előrenyomulását a Gyergyói-, illetve a Csíki-medence irányába.²² Megkezdődött a román visszavonulás, melynek nyomán a központi hatalmak erői a teljes frontvonalon az ellenség üldözésébe fogtak, csakhamar mindenütt átlépve az országhatárt. Az üldözött román erők néhány frontszakaszon még rövid időre magukra találtak, s az országhatár környékén védelmi állásokba vonultak, melyekből nagyon nehéz volt kiűzni őket, sőt ezekből nem egy ellentámadást is indítottak.²³ Különösen nehéz volt a helyzet az Ojtozi–sorosban, ahol a székelyudvarhelyi cs. és kir. 82. gyalogezred vívott sok veszteséggel járó állásharcot velük.²⁴ A román ellenállást a központi hatalmak novemberi, Zsilvásárnál (Târgu Jiu, Havasalföld) történt áttörése tette reménytelenné, ezután a többi frontszakaszon harcoló román alakulatok is visszavonultak, nemritkán fejvesztve menekültek. A közben a Dunán átkelt Mackensen-féle csapatokkal együttműködve, az Erdély felől támadó erők hamarosan a teljes Havasalföldet elfoglalták, december 6-án Bukarestbe is bevonultak. A király, a kormány s a társadalom vezető rétegei Moldvába menekültek. Itt – nem utolsósorban az orosz csapatok hathatós segítségével köszönhetően – jól tartották magukat, a terület végig román kézen maradt.

Részben ennek köszönhető, hogy a román politikai vezetés a nyilvánvaló vereség ellenére is vonakodott különbékét kötni. Románia csak akkor volt hajlandó békétárgyalásokba bonyolódni, mikor az

erős és szomszédos, a maradék román állam hátát biztosító Oroszország kilépett a háborúból, így a térségben egyedül maradván más választása már nem volt. A békeszerződés aláírására 1918. május 7-én, Bukarestben került sor. A béke rendelkezései területi szempontból rendkívül kedvezőek voltak Romániára nézve. Magyarországhoz csak egy keskeny, pár kilométer széles sáv került a Kárpát-koszorúban, melynek elcsatolása elsősorban a magyar határ jobb védhetőségét szolgálta. A folyamatosan vitatott státusú Dobrudzsa Bulgáriához került. Mint előbb már említettük, megkapta viszont Románia Besszarábiát, mely korábban szövetségesének, Oroszországnak a területéhez tartozott, de a román hadsereg megszállta azt, az orosz belpolitikai nehézségeket kihasználva. Bár a háború mérlege területi szempontból Romániára nézve pozitív volt, gazdaságilag és – részben ezzel összefüggésben – katonai erejét tekintve nagyon sokat veszített az ország. A román gazdaság a központi hatalmak irányítása alá került, nyersanyagait Bécs és Berlin használta fel. Bár az ország egykori területének meg nem szállt egyharmadán, francia segítséggel szabadon próbálhatták újjászervezni hadseregeiket, az mind a hadifegyvereket, halottakat és sebesülteket jelentő mintegy kétszázötvenezer fős veszteségük, mind pedig az idegen hatalmak által lefoglalt nyersanyagkészlet miatt szinte lehetetlennek bizonyult. Bár nem tartozik szorosan témánkhoz, mégis érdemes megjegyezni, hogy a Mackensen vezette megszálló csapatok csak 1918 novemberében, a németek első világháborús kapitulációja után hagyták el az országot, Romániának így gyakorlatilag csak pár napja maradt arra, hogy az újabb Erdély elleni támadást a teljes erőforráskészletének birtokában előkészítse.

A megszállás következményei: a menekülés

Arányaiban rövid és szűk területeket érintő volta ellenére, a román megszállás a korabeli társadalmat nagyon mélyen érintette, s napjaink történeti köztudatában is jelen van. Ennek fő oka, hogy a magyar hátország, ellentétben más országok civil lakosságával, egyedül itt tapasztalhatta meg közvetlenül a háborút annak borzalmaival együtt. A sérelmek egyik forrása a területnek a lehető legrosszabb módon irányított s lezajlott kiürítése volt. Egyrészt nem értett egyet a magyar kormány a hadvezetéssel a kiürítés szükséges mértékének tekintetében. A hadvezetés minél nagyobb területről, minél több embert

²¹ KÖPECZI Béla 1986, 1696.

²² Az események kimerítő tárgyalása megtalálható: NAGYBACZONI NAGY Vilmos 1923, 165–177.

²³ A Kárpát-kanyarban zajló harcokban részt vett a II. világháború egyik legelismertebb német főtisztje, Erwin Rommel is,

mint az Alpenkorps egyik tisztje. Visszaemlékezéseinek tanúsága szerint többek közt az itteni harcok ihlették azt a meglepetésre, gyorsreagálásra épülő taktikát, mely később híressé tette.

²⁴ KELEMEN Béla 1931, 165–285.

(lehetőleg mindenkit) szeretett volna kitelepíttetni, hogy a katonai akciókat ne zavarják a helyben maradt civilek. Ezzel szemben a kormány, hogy minél inkább biztosítva legyen az érintett területek zavartalan gazdasági élete, melyre a nehéz helyzetben lévő országnak mindenképpen szüksége lett volna, épp az ellenkezőjében volt érdekelt. Végül kompromisszum született a két fél között: az augusztus közepén született rendelkezések értelmében csak a hadra fogható lakosságot, illetve a hadianyagot kívánták kivonni, s ezeket is csak a határ menti, előreláthatóan közvetlenül érintett megyékből.²⁵ Ez a megoldás valószínűleg valóban a legoptimálisabb lett volna.

Azonban a támadás hírére az érintett megyék lakosságának döntő többsége pánikszzerűen menekülni kezdett, s a közigazgatásnak nem sikerült úrrá lenni a helyzeten. A fejvesztett menekülés annál is több problémát okozott, mivel a román támadás megindulása után az infrastruktúra használata tekintetében egyértelműen (és érthetően) a hadsereget illette meg az elsőség, így például a vasutat csak nagyon kevés menekülő, jelentősebb csomagjaik hátrahagyásával, és jellemzően csak az első napokban vehette igénybe. A kormánybiztosság megpróbált utólag enyhíteni a problémán, és augusztus 29-én rendeletet adott ki az érintett 11 vármegye kiürítését illetően.²⁶ Azonban a folyamatot már nem lehetett visszafordítani, a pánikba esett lakosság nem tartotta be az intézkedéseket. Az sem segített a helyzeten, hogy a helyben állomásozó katonai parancsnokok, sokszor a kormánybiztosság szándékai ellenére is mindenkit lakóhelye elhagyására buzdítottak.²⁷ Az emberek természetesen minél több ingóságukat szerették volna magukkal vinni, háziállataikat is értve ez alatt, melyek tovább nehezítették gazdáik menekülését, illetve még nagyobb torlódást okoztak az utakon. A továbbiakban természetesen a jószág ellátása is nagy nehézségeket okozott, így nagyon sokan kényszerültek útjuk során jóval áron alul eltékozolni takarmány nélkül maradt állataikat.

Mint minden hasonló esetben, természetesen a meneküléssel kapcsolatban is nagyon sok legenda

kelt szárnyra. Bár történtek rá nagyon biztató próbálkozások,²⁸ az egyes területekről elmenekült emberek arányát lehetetlen pontosan megbecsülni. Nagybaczoni többször idézett művében nem is tett kísérletet rá, jobb híján idézte az általa ismert álláspontokat: „A menekülők száma nem ismeretes, és ismeretlen marad örökké. Az akkori becslések is nagyon különbözőek voltak. Az 1. hadsereg magyar kormánybiztosa (Betegegh) a menekülők számát 1 millióra, az akkori belügyminiszter, Sándor János 4-500 000-re, az 1. hadsereg parancsnokság pedig 1-200 000-re becsülte”.²⁹

Magunk a kérdésben pontos, átfogó adatok híján nem kívánunk állást foglalni, csupán néhány adalékkal szolgálunk. Az *Est* beszámolója szerint például a korban mintegy tizenegyezer főt számláló Sepsiszentgyörgyön ötszáznyolcvanhárman maradtak vissza.³⁰ Ugyanakkor tudjuk, hogy sok településen a teljes lakosság otthon maradt, illetve rövid menekülés után hazatért megszállt otthonaiba. A Sepsis Református Egyházmegyéhez tartozó községeket ért károkat összegző esperesi jelentés szerint az egyházmegyéhez tartozó harminckilenc település közül harmincből menekült el a lakosság nagy többsége, hatba a menekülők nagy többsége még a megszállás alatt visszatért, illetve háromból eleve nem menekültek el nagy számban. Összehasonlítva azokat a településeket, ahonnan elmenekült a lakosság, azokkal, ahonnan nem, semmiféle szabályszerűség nem állapítható meg. Mindkét csoportban vegyesen található eldugott, illetve forgalmas helyen található község, de a lakosság nemzetiségi összetételét illetően sem mutatkoznak tendenciózus különbségek, azon egyszerű oknál fogva, hogy a harminckilenc település túlnyomó részét túlnyomó többségben magyarok lakták.³¹

Az előbbi megállapításhoz kapcsolódóan érdemes megvizsgálni, hogy valóban létezett-e a nemzetiségek között a menekülési hajlandóságot tekintve az a különbség, mely a memoárokban tükröződik. Józan számítás szerint a helyi románságnak volt a legkevesebb oka a behatoló hadsereg elől menekülni, s talán nem is érdemes kételkedni abban, hogy többségük valóban otthon maradt. Bemutatandó forrásunkban

²⁵ BETEGH Miklós 1924, 69, illetve NAGYBACZONI NAGY Vilmos 1923, 72–74. A polgári lakosság, illetve a katonaság, valamint a hadianyagok kiürítéséről külön polgári, illetve katonai utasítások rendelkeztek.

²⁶ PÁL-ANTAL Sándor 2003, 198.

²⁷ CSÓTI Csaba 2004, 56.

²⁸ Uo., 56–58. Csóti munkájában összeveti az 1910-es népszámlálás által megállapított egyes vármegyei lakosságszámot, illetve nemzetiségi arányt, az ezekből a megyékből regisztrált menekültek számával. Ez alapján a legnagyobb arányban, mintegy 30%-ban Brassó vármegyéét, míg legkisebb arányban, 3,5%-ban Fogaras vármegyéét hagyta el a lakosság. A három olyan székely megyében, melyekről rendelkezésre álltak az adatok (Udvarhely,

Háromszék és Csík) 21, 18, illetve 12%-nyi menekültet regisztráltak 1917 májusában. Levéltári kutatások alapján, megismerve a korszak zilált székelyföldi adminisztrációját, magunk ezt az ismeretlen módon lefolytatott menekültregisztrációs folyamatot meglehetősen pontatlannak sejtjük. Azt gondoljuk, korántsem regisztráltatta magát minden menekült. Tény, hogy a sepsiszentgyörgyi állami levéltárban őrzött Háromszék *vármegyei alispáni iratok* között szép számmal találhatók 1917 májusa után keletkezett, a román megszállás, illetve a menekülés okozta károk összeírásával foglalkozó iratok is.

²⁹ NAGYBACZONI NAGY Vilmos 1923, 77.

³⁰ Az *Est* 1916. szeptember 6., 2. Idézi: CSÓTI Csaba 2004.

³¹ Református jelentés.

Balázsovich többször hangsúlyozza, hogy a 18. századi telepítés óta szinte színromán Előpatak lakossága egyöntetűen otthon maradt. Ugyanígy erősítheti véleményünket a Csóti által közölt táblázat, melyből kiderül, hogy a feltüntetett megyék közül az egyedüliként döntő többségében (88,71%) románok által lakott Fogaras vármegyében egyedülállóan alacsony volt a regisztrált menekültek száma (3,52%).³² Érdekes még összevetni az előbbi adatot Szádeczky vonatkozó művének egy közlésével is: „Fogaras vármegye oláh népe volt a legfogékonyabb eleme az oláh irredenta bujtoztatásainak. Radu Negru meséje, a Fogarasból kiköltözés és államalapítás ábrándképe megtermékenyítette az oláh fantáziát. A fogarasi pópák, dászkálok, banktisztviselők, mindmegannyi ügynökei voltak az oláh aspirációknak. A nép a hátszél szomszédságánál fogva állandó érintkezésben volt a „czárával”³³ (ahogy ők Oláhországot emlegették).”³⁴ Bár ezek természetesen nem perdöntő adatok, mindenképpen feltevésünket erősítik.

A megszállt területeken keletkezett anyagi károk

Ugyanilyen általános vélekedés a forrásokban, hogy az elmenekült lakosság kárára elkövetett fosztogatások szinte kizárólag a helyi, illetve környékbeli románság számlájára írhatóak. Ezek önmagukban nyilvánvalóan túlzó állítások, Balázsovich bemutatandó naplójában is, illetve másutt is olvashatunk példákat arra nézve, hogy a helyben maradt magyar lakosság sem volt mentes a hasonló cselekedetektől. Szorosan kapcsolódik a kérdéshez a menekülők útközben történő kifosztása, illetve kihasználása, a magukkal vitt, ám időközben terhessé vált állatok tisztességtelen áron történő megvásárlása által. Ezekkel az esetekkel kapcsolatban is elterjedt volt a vélemény, hogy szinte kizárólag románok követték el azokat. A második állítás kérdéses. A menekülők Székelyföldet elhagyva jórészt vegyes lakosságú területeken haladtak keresztül.

Az első állítás vizsgálata némileg összetettebb feladat. Mint feljebb már említettük, néhány adat (mint például a „román etnikumú” Fogaras vármegye lakosságának kiugróan alacsony menekülési rátája) alátámasztani látszik azt a kortárs vélekedést, hogy a megszállt területeken elsősorban a román lakosság maradt otthon. Ők, ha nem is voltak mind „nagyromán” érzelműek, de nyilvánvalóan jóval kevésbé féltek megszálló nemzettársaiktól, mint a Horea–Cloșca-felkelést, illetve Avram Iancuék vérengzéseit megtapasztaló, azokra élénken emlékező magyarság.

Ebből adódóan valószínűsíthetően jóval kevésbé voltak hajlamosak javaikat hátrahagyva elmenekülni.

Ezzel szemben az otthon maradt magyarok motivációi összetettebbek. Az általunk ismert forrásokban említett, el nem menekült magyarság alapvetően három részre osztható. Az első, talán – a történesek menetére nézve – legjelentéktelenebb csoportot azok az idős, illetve beteg emberek képezték, akik vagy képtelenek voltak menekülni, vagy csak már feleslegesnek tartották azt, mivel úgy érezték, nincs vesztenivalójuk. A következő réteg a köteleességtudatból (fontos funkciójuk miatt, mint például orvosok, papok, stb.), illetve a saját tulajdon féltése miatt otthon maradtaké. A harmadik pedig a különböző deklaszálódott elemeké, akik alacsony társadalmi státuszuk, nincstelenségük okán az idősekhez hasonlóan szintén úgy érezhették, hogy nincs félnivalójuk a megszállástól.

Távol áll tőlünk, hogy arra a következtetésre jusunk, hogy egyes magyar személyek épp a majdani fosztogatások várható lehetősége miatt nem menekültek el, de az kijelenthető, hogy az otthon maradtak társadalmi összetétele nem tükrözte a teljes helyi lakosság összetételét, abban a lecsúszott elemek valódi súlyuknál lényegesen nagyobb számban képviseltették magukat. Ilyen körülmények között, valamint amiatt, hogy a rendfenntartó erők hiányoztak, nyilvánvaló, hogy elszakadtak az addig is jobbra csak a lehetséges tettenérés, büntetés miatt meglévő erkölcsi gátak, sok helybéli magyar származású személy is élt a lehetőséggel, s elmenekült szomszédjai hátrahagyott javainak fosztogatására vetemedett. A bemutatandó forrásban Balázsovich például ezt írja: „Árkoson, Kőröspatakon és Kálnokon is az otthon maradt csőcselék rabol és rombol”. Vagy másutt: „Borzasztó volt az oláh invázió, s legborzasztóbb volt az, hogy ily csőcselék között kellett maradni itthon”. Vagy másutt: „Rémes dolog most már harmadik héten át nézni ezt a lelketlen rablást, melyben az itt való nép is részt vesz suttyomban. És rémes dolog ily nép közt lakni. Mert intelligens, jólelkű ember alig maradt a városon száz, a többi 3-400 öregasszony s züllött-iszákos öregember, kik most semmit sem dolgoznak”. Mélik András honvéd főhadnagy szeptember 2-án kelt jelentése is hasonló jelenségről számol be: „Gyergyóditró és Remete községekben múlt hó augusztus 29-én és 30-án az ottan lévő nagyrészt román származású csendőrök és a trén fedezésére kirendelt mintegy zászlóalj cseh katonák együttérve boltokat, lakásokat, pincéket feltörték, kifosztottak, és az ott maradt lakosságtól állatokat, majorságot harcsoltak anélkül, hogy erről írást adtak volna. Ezzel

³² CSÓTI Csaba 2004, 56.

³³ *Țara*, magyarul itt: *a háza*.

³⁴ SZÁDECZKY-KARDOSS Lajos é. n., 155.

kapcsolatban azt is jelentem, hogy ezen dolgok látására a községben maradt csőcselék is nekibátorodott, és szintén hasonló módon garázdálkodott az ottan maradt gazdátlan otthonokban”.³⁵ Mindezek alapján egyértelmű, hogy az otthon maradt magyar származású, lecsúszott elemek is megpróbáltak elmenekülni szomszédjaik javaiból részesülni. A különbség csak az, hogy ezeket az embereket sehol nem segítette, hogy ne mondjuk ösztönözze a megszálló „testvéri” hadsereg egy-egy tisztje, vagy mint Balázsovich naplójából kiderül, nem egy esetben teljes vezérkara, mint a román hadsereggel együttműködő, azonos nemzetből származó helyi románságot.

A fenti gondolat, illetve a Mélikről vett idézet már átvezetett a következő problémára is: a különböző katonai alakulatok tagjai által elkövetett fosztogatásokra. Természetesen ebben az esetben sem tekinthetők ártatlannak sem az osztrák–magyar, sem a vele szövetséges német hadsereg katonái. Ezt mind Mélik, mind más források megemlítik.³⁶ Azonban a fosztogatások mértéke s nem utolsósorban azok nyílt, hogy ne mondjuk intézményesült formája mindenképpen megkülönböztette a központi hatalmak katonái által elkövetett bűneseteket a megszálló román alakulatok által elkövetettektől. E tekintetben semmi jel nem mutat arra, hogy az 1916-os román hadsereg jelentősen különbözött volna a három évvel később, fél (már a „kis”) Magyarországot megszállótól, melynek túlkapásai legendások voltak. Többek között: „A francia jelentések szinte hihetetlen adatokat közöltek a román rekvirálásokról, s egyelőre semmi jele nem volt annak, hogy a román csapatok Brătianu ígéretének megfelelően beszüntették volna a szállítást”.³⁷ Vagy utalhatunk például Bene János munkájára is, melyben részleteiben is ismerteti a Nyíregyháza 1919. évi román megszállása alatt történt visszaélések, fosztogatások helyi menetét.³⁸

Természetesen nagyon sok hasonló eset leírásával találkozhatunk az 1916-os eseményekkel kapcsolatos visszaemlékezésekben is. Udvarhelyről például a következőket olvashatjuk: „Szeptember 24-én zab után kutattak, és meleg ruhákat harácsolnak, mert hidegre fordult az idő. A lezárt üzleteket, házakat és lakásokat feltörték, pénz- és ezüstneműek után kutattak, a fehérneműeket összeszedték, szekerekre tették, s elvitték. A kicséplelt gabonát is szekerekre rakták, s azokon szállították el. A ferencendi barátok templomában az elrejtett ezüst gyertyatartókat felkutatták, s elvitték, a kolostor pincéjében a bort meg-

itták s elvitték. Az otthon maradtak lakásaiba is betörték, s némelyeknek a zsebéből vették ki az órát s rabolták el. A szebeni csata után a féktelenség még fokozódott. Október 2-án az elhagyott magánlakásokat felnyitották, s katonaság számára rendelkezésre bocsátották, istállókat is csináltak a lakásokból. Október 3–6. között lázas sürgés-forgás között történt a kiürítés, hurcolkodás, elszállítása az összeharácsolt értékeknek. Október 7-én menekült át Parajd felől menet az utolsó oláh csapat, mely éjszaka búcsúzóul a piaci nagy áruházat is felgyújtotta”.³⁹

A már idézett református esperesi jelentés szerencsére lehetőséget nyújt egy több települést érintő mintavételezésre, áttekintésre is. Jellegeből adódóan a jelentés a településeket ért összkárral szemben csak a református gyülekezetek veszteségeit sorolja fel, mely a harminckilenc helyiségben így is majdnem egymillió koronára rúgott, úgy, hogy ebbe csak a templomok értékei, illetve a településeken élő, jellemzően két-két egyházi személy (lelkész és énekesvezető) javai foglaltattak bele! Ami a fent idézett forrásokhoz hasonlóan a református jelentésből is kitűnik: feltűnően sok esetben történt a román katonák által elkövetett, nem vagyonszerzésre irányuló, cél nélküli rombolás. Az orgona-összetörések, ablakkiverések, ajtóösszetörések miatt előállt károk nem egy esetben meghaladták az eltulajdonítások okozta veszteségeket.⁴⁰ Ugyancsak lehetőséget ad a dokumentum a feljebb tárgyalt arányok érzékeltetésére. A felmért harminckilenc település közül csupán egyről érkezett nemleges jelentés a kárfelmérés kapcsán, ezenkívül egy településről nem érkezett válasz. A maradék harminchét település közül kettőn a német katonák is okoztak károkat (mindkét esetben tűzifának használtak épületanyagokat), a román katonaság azonban mindenütt rekvirált, sok esetben pedig kifejezetten fosztogatott és rombolt, tetemes károkat okozva.⁴¹

A civil lakosságot ért atrocitások

Mint más szerző már rámutatott,⁴² a megszállással foglalkozó korabeli munkák, például az eseményekről újságíróként tudósító Pili Lajos már 1916-ban megjelent műve, különösen nagy hangsúlyt fektettek a megszállt területen a románok által a magyar civil lakosság kárára elkövetett bántalmazások, gyilkosságok taglalására. Ezen munkák alapján az olvasóban olyan kép alakulhat ki, miszerint tömegével történtek hasonló esetek, a megszállók kegyetlenül el kívántak

³⁵ Idézi PÁL-ANTAL Sándor 2003, 217.

³⁶ A református jelentés szerint például Bodolán a német katonaság eltűzte a templom kerítését. (KOVÁCS Antal 1917, 8.)

³⁷ ORMOS Mária 1983, 357.

³⁸ BENE János 2001, 124–125.

³⁹ SZÁDECZKY-KARDOSS Lajos é. n., 193.

⁴⁰ KOVÁCS Antal 1917.

⁴¹ Uo.

⁴² CSÓTI Csaba 2004, 59.

volna bánni a helyi lakossággal. Az atrocitások ilyen mértékben túlzó bemutatása azonban elsősorban az újságírói fantázia szüleménye volt. Nyilvánvaló, hogy az írók, támaszkodva a már említett félelemre, mely a Horea–Cloșca-féle felkelés alatt, illetve Avram Iancuék által elkövetett tömegmészárlások emlékéből táplálkozott, ezen elem kidomborításával elsősorban műveik eladott példányszámát kívánták növelni. A 18–19. századi vérengzések nem egy megszálló ország katonasága, hanem egy helyi, vélt, illetve valós sérelmei miatt feldühödött társadalmi-etnikai csoport által követettek el. A megszálló román hadseregnek nem volt célja a bekebelezendő területek lakosságát maga ellen fordítani, a források szerint a parancsnokok mindenütt hangsúlyozták, hogy a csapatok nem kívánnak bántani senkit. A románoknak szükségük volt a helyi lakosságra céljaik megvalósításához, a megszállt területek minél jobb hasznosításához.

Ez azonban nem jelenti azt, hogy ártatlan civilek nem estek a megszállás áldozatául. Ezek a legtöbb esetben vagy azért „érdemelték ki” a megszállók szerint a kínzásokat és/vagy a halált, mert meg akarták akadályozni a fosztogatásokat, vagy azért, mert a megszállók szerint jelentős javakat rejtegettek. A református jelentés szerint szinte minden faluban történtek atrocitások, többeket agyonvertek, halálra kínoztak. Zalánon például azért lőttek agyon két fiatalot, mivel szabadságolt katonák voltak. Máshol, például Keresztváron, a jómódú gazdákat kínozták. A Seps református kerülethez tartozó községek közül Kisborosnyón szabadultak el leginkább az indulatok, itt megölték Réz Béláné helyi nagybirtokost, illetve az őt segítő hat személyt, mivel azok meg akarták akadályozni a fosztogatást. Erősd határában egy református lekeszt kínoztak középkori módszerekkel. Mindezen eseteken azonban jóval túlmutat a visszavonuló hadsereg által ejtett túszok mennyisége, illetve későbbi sorsa. Sajnos az elhurcoltak pontos száma, illetve a fogságot túlélők aránya ma még ismeretlen.⁴³ Annyi bizonyos, hogy a túszokat embertelen körülmények között tartatták fogva, s az életben maradtak jórésze csak a háború után kerülhetett haza. Mivel Molvában ez idő tájt többféle járvány is dúlt, nem merész feltételezni, hogy a különböző táborokba zárt emberek nagy számban haltak meg a fogság alatt. Egy Kézdivásárhelyen, a fogságban elhunytak anyakönyvezésének tárgyában kelt irat szerint a városból nagyon sok embert hurcoltak el a visszavonuló románok, kik közül csak kevesen tértek haza.⁴⁴ A magyar hatóságok igyekeztek a fogságba

esett román katonákért cserébe az elhurcolt civileket kiváltani. Csak egy ilyen akció során negyvenöt kézdivásárhelyi lakost szabadítottak ki.⁴⁵

„Újrománok”, kollaboránsok

Érdeemes a megszállt területeken maradt személyeknek a megszállókhoz való viszonyulását is megvizsgálni. Az elmenekült, majd a megszállás végeztével visszatért lakosok részéről nem volt ritka az otthon maradtak irányába mutatott megvetés, bizalmatlanság. Gyakran gondolták, hogy amazok a románok kiszolgálóivá váltak („újrománok” lettek), s tevékenyen részt vettek a fosztogatásokban. Nagyszámú feljelentés is született az otthon maradtakkal szemben. Ezeket az ügyeket a korabeli jogszolgáltatási szervek – mai szemmel, illetve a kor államhatalmáról sokunkban élő, iskolai tanulmányaink által belénk nevelt negatív képtől sem mentesen – némiképpen meglepően, a vizsgált példák alapján többségében ejtették. Valószínűsíthető, hogy sok esetben pusztán személyes bosszú állt az alaptalan vádaskodások mögött, ám mint látni fogjuk, mindenképpen volt olyan eset is, mely kapcsán talán háborús körülmények között, a ma a demokrácia etalonjainak tekintett államokban is elmarasztaló ítélet született volna. Az alábbiakban Háromszék vármegye főispánjának iratai között fennmaradt eseteket közlünk:

Bajkó Ferenc kézdisárfalvai lakost például azzal vádolták, hogy a megszállókkal bor s muzsikaszó mellett mulatott, és a nőket főbelövés terhe mellett felszólította a román katonákkal történő közösülésre. Ezenkívül vádlói szerint a románokkal közösen lopott, fosztogatott, illetve a többi otthon maradtot is bujtogatta az elmenekültek javainak kifosztására, s fuvarra kényszerítette az embereket. A vádakat ejtették, sajnos a döntés indoklása nem maradt fenn.⁴⁶ Ugyanez történt Sinka György és Györgyné, valamint Hegyi Ferenc sepsibodoki lakosok esetében, akik vádlói szerint raboltak, fosztogattak, sőt Hegyi Ferenc még a magyar érzelmű helyieket is halálosan megfenyegette.⁴⁷ Szintén felmentették Ruzs János sepsibükszádi polgárt, aki bíróságot vállalt, mindenféléről tájékoztatatta illetve megvendégelte a megszállókat.⁴⁸

Pár esetben szerencsére ránk maradt a döntés indoklása is. Például Málnási Zsigmond ikafalvi lakost azzal vádolták, hogy megmutatta a románoknak az erdei utat, illetve ételhez is segített egy eltévedt román csapatot egy Mátis Géza nevű személynél. Málnási

⁴³ Egy Pál-Antal Sándor által közölt adat szerint csak a sipoti fogolytáborba tizenhétezer túsz került, kik közül a rossz bánásmód, illetve embertelen körülmények miatt a háború végeztével csak mintegy háromezren tértek vissza. (PÁL-ANTAL Sándor 2003. 221.)

⁴⁴ Fond 9, 34. állag, 1918/17360. iktatószám.

⁴⁵ Uo., 1918/1582. iktatószám.

⁴⁶ Fond 9, 2. állag, a/156, f. 47.

⁴⁷ Uo., f. 62.

⁴⁸ Uo., f. 75.

védekezéséppen előadta: ő ezeket kényszer alatt cselekedte, mivel miközben üzeneteket vitt különböző községekbe, hogy a katonaköteles férfiak kötelesek elmenekülni, egy román előőrs elfogta. Védekezését elfogadták.⁴⁹ Az illyefalvi Majláth János bírói tisztséget vállalt, illetve román karszalagot hordott, ami a kolozsvári hadosztálybíróság véleménye alapján (kiváltképp, mivel a vádlott szerint ezt azért tette, hogy otthon maradt társait hatékonyabban védelmezhesse) önmagában nem bűncselekmény. A Majláthot a fosztogatásokkal kapcsolatba hozó vádak pedig bizonyítottság hiányában ejtette a bíróság.⁵⁰ Ugyanígy a bodolai Serény József esetében, kit az a gyanú terhelt, hogy a bevonuló román csapatokat éljenezte, és virágot vitt nekik.⁵¹

Sajnos az iratok ritkán említik a vádlottak etnikumát, így csak sejtésünk lehet afelől, hogy egyes kollaboráció gyanújába keveredett személyek melyik etnikumból kerültek ki. Valamiféle sejtésekre engednek következtetni az érintettek családnevei, bár nyilvánvaló, hogy az asszimiláció, illetve a vegyes házasságok miatt ezek már csak korlátozottan utaltak egyes személyek identitására. (Példaként említhetjük, hogy egy 1919. évi hírlapi közlés szerint a nyilvánvalóan román családnevű Selejan Demeter borosjenői közművest egy havi fogházra ítélte a román haditörvényszék, mert a román nyelvről beszélve sértő szavakkal illette a román nemzetet.)⁵²

A fentiek alapján vizsgálva, mindössze egyetlen olyan esetet találtunk, melyben vélhetően magyar származású személy kollaborált a megszállókkal. A kilyéni illetőségű Katona József hatvannyolc éves asztalost a katonai büntető törvénykönyv 327. §-ba ütköző, az állam hadiereje elleni büntettségben találta bűnösnek a kolozsvári katonai bíróság. Az indoklás szerint a román invázió idején együttműködött a megszállókkal, magát községi bírónak nevezte ki. A román katonákat szívesen kalauzolta, velük közösen fosztogatott. Zoller Gizellát kényszerítette, hogy a románoknak nemzeti lobogót varrjon, magánál is kitűzte a román zászlót. A kapuján mint román bíró aposztrofálta magát, illetve egy „Éljen Románia!” feliratot is elhelyezett azon. Amikor a magyar csapatok közelítettek a községhez, figyelmeztette erre a román csendőroket, és segítette menekülésüket. Tetteiért, melyeket a református esperes jelentése is közölt, tizenöt év börtönt kapott, minden hónapban egyszer kenyér-víz böjttel, kemény fekhellyel, illetve évi egy hónap magánzárkával súlyosbítva.⁵³

A többi elítélt vélhetően román származású volt, mely vélekedést az is alátámasztja, hogy ezek általában a visszavonuló román csapatokkal tartottak, s csak távollétükben sikerült elítélni őket. Így történt Máté János sósmezői lakos esetében is, aki elrejtett egy román járőrt, majd segítségükkel törbe csalta a magyar járőrt, melynek tagjai közül kettőt lelőttek a románok. Az ítélethirdetéskor Romániában tartózkodott.⁵⁴ Szintúgy Csoflak Konstantin és Cincereán György volt árapataki lakosok, akik a megszállás kezdetekor a románok elé vonultak egyházi zászlók alatt, élteve a megszállókat, illetve Nagyromániát. Ezt követően Brendus György községi bíró házában titkos gyűléseket tartottak, majd közreműködtek abban, hogy a románok elhurcolták magukkal a református papot, a prókátort és másokat, összesen hét személyt. Érdekes adalék az esethez, hogy Cincereán a magyar uralom alatt közgyám volt, árulása tehát magisztrátusként még súlyosabban esett latba.⁵⁵

Az igazságszolgáltatás elfogulatlanságát véleményünk szerint a buzăui születésű, pákái illetőségű, huszonhat éves Bacsó Mária esete támasztja leginkább alá. Annak ellenére, hogy az ő esetében minden vádpont igazolást nyert, felmentették, mégpedig az indoklás szerint azért, mivel cselekedeteit nem a románok, hanem a saját hasznára követte el. Pedig a megszállókkal kialakított jó kapcsolatát felhasználva (a katonákkal erkölcsstelen viszonyt folytatott) többek között egy embert fuvarozásra kényszerített, főbelövetéssel, illetve a község felgyújtásával fenyegetőzött, valamint kijelentette: „Remélem Isten kipusztítja a magyar nemzetet!”⁵⁶

Balázsovich Sándor naplója

A kollaboráció kérdését azért is fontos volt megemlítenünk, mivel az vádként a bemutatandó napló szerzőjével, Balázsovich Sándorral kapcsolatban is felmerült, melyre az alábbiakban még röviden kitérünk. Sajnos a Székely Nemzeti Múzeumban őrzött, mintegy két és fél ív terjedelmű Balázsovich-napló⁵⁷ keletkezésével, illetve a naplóíró személyével kapcsolatban meglehetősen sok a bizonytalan tényező. Balázsovich a korszakban a két sepsiszentgyörgyi patika egyikének tulajdonosaként nemcsak helyben, de országos szinten is próbált sikeressé válni. A *Vasárnapi Újság* korabeli számai szerint már mintegy másfél évtizeddel a megszállás előtt léteztek *Székely Havasi* márkanevű termékei – többek között tejkrém, tejkrém-szappan,

⁴⁹ Uo., f. 81.

⁵⁰ Uo., f. 107.

⁵¹ Uo., f. 38.

⁵² *Aradi Közlöny*, 1919. szeptember 2.

⁵³ Fond 9, 2. állag, a/113, f. 206.

⁵⁴ Fond 9, 2. állag, a/156, f. 54.

⁵⁵ Uo., f. 46.

⁵⁶ Uo., f. 167.

⁵⁷ Balázsovich Sándor: *A román hadsereg Sepsiszentgyörgyön* [napló, 1916. augusztus 27. – november 3.; gépelt kézirat, 47 o.], SzNM, K, 1916-os román megszállás dokumentumai.

tejkrém-„hölgyor”, illetve sósorszesz – melyek Budapesten is hozzáférhetőek voltak.⁵⁸ Cége, az Inda Művek – Balázsovich Sándor Részvénytársaság, egy részvényjegy tanúsága szerint még 1923-ban is működött.⁵⁹ Társadalmi állását tekintve a város – ha nem is a legközvetlenebb – elitjéhez tartozott. Emberi kapcsolatairól, származásáról, családjáról maga sem ír, s azokról sajnos mindeztidáig más forrásokból sem tudtunk tájékozódni.

Mindezek mellett nehezíti az elvégzendő forráskritikai tevékenységet, hogy naplójában nem ír arról, miért maradt otthon, miért küldte családját a családfeje kísérete nélkül a hosszúnak ígérkező útra. Ugyanúgy sajnálatos, hogy bár saját közlése szerint augusztus 30-án, a megszállás negyedik napján kezdett a naplóirásba, ebben – mint alább rámutatunk – mégsem lehetünk bizonyosak. Nagyon fontos körülmény a napló értékelése során az, hogy a levéltári iratok alapján Balázsovichot a magyar uralom visszatérte után feljelentették, illetve bűnügyi vizsgálatot is folytattak ellene.⁶⁰ A sors fintora, hogy míg – mint feljebb ismertettük –, Háromszék vármegye főispánjának iratai között tucatszám őrződtek meg kollaboráns perek iratai, addig a Balázsovichcsal kapcsolatos dokumentumoknak csak az iratborítói maradtak ránc, lehetetlenné téve megvádolása körülményeinek tisztázását. Ő maga többször utal írásában az ellene felmerült vádakra, naplója végén részletezi is azokat. A leírtak alapján úgy tűnik, hogy Balázsovich ellen ugyanazokat a sztereotip vádakát hangoztatták feljelentői, mint más, később felmentett megvádoltak ellen, de természetesen ennek alapján ártatlansága sem állítható bizonyossággal. A múzeumba került napló egy gépelt kézirat másodpéldánya, és számos, aláhúzással kiemelt részlet benne azt bizonyítja, hogy a napló maga is az gyógyszerész elleni vizsgálat anyagaként került legépelésre. A géppel aláhúzottakat adnotálatlanul, a különböző írószerrel már a másodpéldányon aláhúzottakat a megfelelő megjegyzéssel ellátva, verzálissal mindig kiemeltük.

Érdekes egyébként, hogy naplójában leírja, miszerint *Az Est* kétszer is említi nevét a sepsiszentgyörgyi román megszállásról szóló cikkeiben. Magunk az említett lapnak a korszakból származó számai közül kettőben találtunk a sepsiszentgyörgyi eseményekről szóló cikket, ám közülük csak az egyikben bukkan fel Balázsovich neve, miszerint: „A bevonuló román katonaságot Balázsovics szerb származású gyógyszerész, Kovács Ferenc görög katolikus vallású városi gazda és Barabás Járasi főorvos fogadta”.⁶¹ Mindezek tükrében felmerül

a kérdés, mennyiben tekinthető a napló önigazoló, s mennyiben valódi tényeket közlő forrásnak. Mint már említettük, a napló valós időben történt elkészítése kétséges. *Az Est* már idézett, szeptember 17-i számában ugyanis a Sepsiszentgyörgyről elmenekült Róth Dávid kereskedő közléseire hivatkozva a következők olvashatók: „a tisztek bementek Pap Antal fűszerüzletébe, ahol öt üveg bort fogyasztottak el. Hármat az alezredes, egyet Barabás főorvos, egyet Balázsovics gyógyszerész fizetett. A román tisztek között lévő kapitány – beszéli Róth – azzal dicsekedett, hogy tud magyarul. Ennek bizonyítékául elénekelte a *Ritka búza, ritka árpa. ritka rozs* című népdal első sorait”.⁶² A lapban leírtakat Balázsovich (alább olvasható) szeptember 2-i bejegyzésében szinte szó szerint közli, ami különösen a megvásárolt borok ellentételezési arányainak taglalása, illetve a népdal címének pontos közlése miatt különös. Ezek alapján nem tartható merész feltételezésnek az, hogy valamelyik forrás a másik alapján készült. Mivel sem Balázsovich nem említi, hogy *Az Est*nek a megszállás alatt információkat juttatott volna, illetve a lap is más személyre hivatkozik informátorként, joggal feltételezhető, hogy Balázsovich merített a lapból. Ebben az esetben naplójának eleje csak a postaforgalom újbóli megindulása, október 10. után íródhatott.

Mindazonáltal úgy gondoljuk, hogy a forrás minden esetleges önigazoló szándék által vezérelt csúsztatás, későbbi betoldás, kihúzás ellenére is nagyon fontos dokumentum. Ha találhatóak is ilyenek a szövegben, azok minden bizonnyal Balázsovich saját tetteinek jobb színben való feltüntetésére irányulnak. A naplónak a naplóíró személyétől független közlései teljes mértékben összezsengnek más visszaemlékezésekkel, csak általában sokkal részletesebbek azoknál. Gyakorlatilag minden feljebb tárgyalt témát érint Balázsovich. Ír az otthon maradt arányáról, társadalmi összetételéről. Tudósít a fosztogatásokról, abban az esetben is, ha azt K. u. K.-katoná vagy magyar személy követte el. Bemutatja a megszállókat, úgy a tisztességeseket, mint a tisztességteleneket. Érzékelteti, mi járhatott egy átlag, a családjáért s a még megmaradt javaiért aggódó, helyben maradt polgár fejében. Viszont, mivel egy jelentős székelyföldi városnak a teljes megszállás alatti történetét írja le, így a legtöbb egyéb forrással ellentétben alkalmas az arányok érzékeltetésére is. Mindezek miatt a naplót nemcsak a korabeli Sepsiszentgyörgy életére vonatkozó kordokumentumnak, hanem a teljes román megszállás meglehetősen szűkös forrásbázisát jelentősen gazdagító iratnak tekintjük.

⁵⁸ Pl. *Vasárnapi Újság*, 1903. szeptember 6.

⁵⁹ Egy muzeális értékű részvényjegyek adásvételével foglalkozó internetes portál közlése szerint (http://www.reszvenykorveny.hu/vegyipari_reszvenytarsasagok).

⁶⁰ Fond 9, 1. állag, 1918/7903. és 1918/14117. iktatószámok.

⁶¹ *Az Est*, 1916. szeptember 17. Az október. 21-i számban Balázsovichot nem említik a hasonló témájú cikkben.

⁶² Uo., szeptember. 17.

A ROMÁN HADSEREG SEPSISZENTGYÖRGYÖN⁶³

Leírta mint szemtanú: Balázsovich Sándor sepsiszentgyörgyi gyógyszerész, aki az egész idő alatt a városban tartózkodott.

1916. augusztus 27.

27-én vasárnap, a délután vett 1100 koronás lóval kikocsiztunk (Jenő, Rudi⁶⁴ és én) Előpatakra⁶⁵, fél kettőre itthon voltunk, s kedélyes ebéd után kikocsiztunk a tagra és a rétre. Útközben repülőgép kattogását hallottuk, sőt néha láttuk is. Vacsora után Benkőékhez mentünk, hol Rudi fél egyig zongorázott és énekelt. Közben-közben Laci zsidóvicceket adott elő.

Augusztus 28.

Hétfő hajnali négy órakor a patak felől rémes kiáltásra ébredtem fel. Anna, Margit (a két szolgáló neve) keljenek fel, betörtek az oláhok, azonnal menekülni kell! Fél hatkor már mentünk a kis kocsin a városba a két Laci, Rudi és én. A piacon éppen akkor dobolták ki, hogy a lakosság azonnal meneküljön. Azonnal átadtam Rudinak a patikában⁶⁶ levő 150 Korona készpénzemet és 18 000 Korona értékű hadikölcsönkötvényemet s más egyéb értékes papírjaimat, s mentünk vissza Szemerjára,⁶⁷ hol már csomagoltak a nagy téhen és a kis ló szekérre. Itt volt a Mihalic család is csomagjaival, s együtt indultunk útnak Köröspatakre⁶⁸ felé, de miután a Vadason át nem lehetett menni, ismét kimentünk az országútra, hol elbúcsúztam övéimtől.

Visszafele jövet kocsin kocsin, gyalogos gyalogos után ment szakadatlanul. Mire hazajöttem, Iza már mindent lehordott a pincébe, bútort és szőnyeget, s azután összecsomagolt, és délután négy órakor a kis kocsin Jancsó polgáriskolai igazgatóval elutazott. Én a Csíki utcai vámig kísérttem el, azután bejártam a várost, mely akkor már ki volt halva. *Kerestem a polgármestert*,⁶⁹ de ő szintén elutazott. Kupferstichtől⁷⁰ épp akkor hajtott el egy Katona János nevű ember öt nagy sertést. Este rántottavacsora után, fél kilenckor lefeküdtem. Negyed tízkor nagy robbanás jelezte a kökösi, nemsokára, később a gidófalvi⁷¹ vasúti híd szétrombolását. Aztán elaludtam, mint a bunda, reggel hat óráig.

⁶³ A napló szövegének lábjegyzetelése során elsősorban azokat a helyeket, személyeket kívántuk megismertetni az olvasókkal, akiket/amelyeket a történetek térbeli vagy társadalmi elhelyezkedése szempontjából fontosnak ítéltünk. A sepsiszentgyörgyi helyszínek esetében ehhez lásd: CSEREY Zoltán – JÓZSEF Álmós 1999. Sajnos munkánk – adathiány miatt – nem válhatott teljes körűvé. A fentiekben kívül a naplóban megemlített fontosabb idegen kifejezéseket, történelmi eseményeket is fel kívántuk oldani. A napló kézirata a Székely Nemzeti Múzeum Könyvtárában található, vö. 57. jegyzet. A szöveget – a jobb érthetőség kedvéért – több helyütt jelölés nélkül javítottuk.

⁶⁴ Jenő Balázsovich bátyja, Rudi annak fia volt.

⁶⁵ Sepsiszentgyörgytől nyugatra fekvő település. A korban Erdély egyik legszebb gyógyfürdője volt a faluban. A község lakossága a 18. századi alapításától fogva román többségű. Ennek a ténynek a naplóban leírt több történéshez köze volt.

⁶⁶ A Pototzki Manó-féle házban volt, a mai Petőfi Sándor utcában, annak a polgármesteri hivattal szemkötti oldalán.

⁶⁷ Szemerja Sepsiszentgyörgy déli városrésze, a korábban önálló falut 1880-ban csatolták a városhoz. Balázsovich Sándor 1914-ben építette fel a mai Kós Károly utcában található Kiss Árpád Általános Iskola udvarán látható tetőszobás házát.

⁶⁸ Sepsiköröspatak község Sepsiszentgyörgytől mintegy 10 km-re északra. A Baróti-hegységen, majd Erdővidéken és a Homoród mentén vitt a háromszékiek fő, Erdély belseje felé vezető útíránya. Az első menekülők általában az Erdővidék nyugati peremén található vasútállomásokat célozták meg, majd a vasúti közlekedés ellehetetlenülése után Székelykeresztúrtól a ma használatos

Augusztus 29.

Dél előtt a szakácsné elment Köröspatakra a fiát keresni, mivel csak déli tizenkét órakor tért haza. Én dél előtt hullott almával, körtével s vízzel láttam el a sertéseket és a majorságokat. Ebédre, úgy mint hétfőn délből és este, rántotta volt. Szakácsné négy órával, négy ezüstkanállal, négy késsel, négy villával és egy ezüst tálccával jött haza, amit a Hochmann ékszerész üzletéből⁷² hozott el, amely üzletet a mi katonáink feltörték, a Pap Antal fűszerüzletével és a dohánytőzsdével együtt. Délután négykor felmentem a városba, alig találkoztam két-három emberrel, ellenben sok visszavonuló katonával. A park szélén ült Dr. Barabás, ki a kórház kezelését vette át.⁷³ Én is Vöröskereszt-karszalagot kértem.

Elmentem a csendőrlaktányához, mely előtt egy csendő alezredes ült kocsiján, tőle tudtam meg, hogy Sepsiszentgyörgy felett az erdőben gyülekeznek csapataink, s itt harcszintér lesz. A városban lévő 3–400 ember közül többen vonulnak ki az erdőbe, főleg a Sugásba éjjeli szállásra. A csendőrlaktanya tele van kovászai menekültekkel, apró gyermekek sírásától alig hallja az ember saját szavát. Az alezredes a postára ment telefonálni.

Egy gyanús ember két nagy tarka ökrös szekéren utazik *a Mikó Kollégium előtt, miután nem tudja magát igazolni, az ökrös fogatot rekvirálom*. Este hat órakor ér a patika elé az uzoni jegyző gyalog, egy pár öregember körül fogja, s tőle tudjuk meg, hogy Uzonba az oláh előőrsök bevonultak. Paprikás csirkét vacsoráltam, s azután felvonultunk a patikába aludni. Délből az itt maradtak közül is sokan elmenekültek gyalog arra a hírré, hogy közelednek az oláhok, és hogy itt hadszíntér lesz.

A polgárok közül itt vannak Szilágyi György, Szabó Ferenc, Fadgyas öreg honvéd, Liszer, Blaskó, Máté mézeskalácsos, Huszti takarékpénztári szolga, Sass József, Kreigher, az oláh cukrász, Sikó rendőr alkapitány, Hedvig gazdálkodó, az öreg Bene, Falka kaszinószolga, az újságkihordó, Székely Albert, Antalffy s neje, a dohánygyári igazgató, Szeremley, a cőfalvi nyugalmazott református esperes, Jánóné, a menházi gondnok, 50–100 ismeretlen és jelentéktelen öregember és asszony a menházban s vagy 50–100 gyanús alak.⁷⁴

útvonalon menekültek Aranyosszék, Kolozsvár, Nagyvárad felé.

⁶⁹ 1914–1919-ben Bálint Dénes. Utólagos megjegyzés a kézirat margóján, kék ceruzával: „¼ 7 órakor!”

⁷⁰ A Kupferstich-ház a mai Kossuth Lajos utcában, a Bazar szomszédságában állt. A városban két Kupferstich is ismeretes volt ez idő tájt, egyik szeszgyártulajdonos, a másik kiskereskedő volt.

⁷¹ Előbbi a várostól délre, utóbbi attól északra az Olt, illetve a vasútvonal mellett fekvő település. Amint utóbb bebizonyosodott, a belső vasúti hidak megrongálása túlzott elővigyázatosságnak bizonyult a K.u.K.-hadsereg vezetésének részéről, mivel a románok valószínűleg ezek használatával sem gyorsíthatták volna meg jelentősen előrenyomulásukat, viszont a hamarosan meginduló ellentámadás során jelentősen hátráltatta hiányuk a monarchia csapatait.

⁷² Havas (Hochmann) Mór óra- és ékszerüzlete a mai 1918. december 1. utcában, a Takarékpénztártól három háznyira található, a Blaskó-féle ház földszintjén volt.

⁷³ „Rendes” körülmények között a kórház vezetője ifj. Fogolyán Kristóf volt.

⁷⁴ Fadgyas Bálint főhadnagy 1848-as hős. Liszer valószínűleg Liszer Zsigmond, a *Székely Nemzet*, majd a *Székely Nép* kiadóhivatali főnöke. Blaskó valószínűleg id. Blaskó József, szállodatulajdonos. Ifj. Sass József egykor a város főjegyzője volt. Dr. Bene István ügyvéd, városi tanácsos, országgyűlési képviselő, a Kossuth Párt helyi elnöke, a szabadkőművesek helyi főmestere volt. Székely Albert az 1910-es években Lusztig Gyulával közösen bérrelte a régi városháza földszintjén található vendéglőt.

Augusztus 30.

Éjjel s hajnal felé tüzéség s katonaság vonult át Brassó felől Árkos felé.⁷⁵ Reggel hat órákor kelve látom, hogy a vasúti pályaudvaron égnék a vasúti kocsik. Megyek le Szemerjára, s útközben mondja az uzoni⁷⁶ jegyző, hogy a szentgyörgyi és kilyéni⁷⁷ állomás közt látott tegnap legelni egy tehenet és borjút. Azonnal elmentünk a kilyéni úton át az Olton, s *tényleg azon a helyen megtaláltuk a tehenet, melyet behajtottunk s így megtérült azon károm, mely tegnapelőtt reggel ért, midőn egy 2430 koronás tehenem nem jött haza a legelőről.*⁷⁸ Útközben egy embert láttunk a vasúti töltésen feködni, azt mondta, hogy az éjjel meglőtték az oláh katonák, de mivel nem látszott rajta seb, én kifejeztem gyanúmat, hogy oláh kém. A városból kimentek azonnal szekéren, de már csak subáját találták ott.

Ebédén itt volt Szeremley esperes, Rápolti uzoni jegyző és Székely Albert. Fél három felé vagy tíz ágyúlövést küldtek tüzeink az erdőből Uzon felé. *Egy zsák korpát, egy zsák árpát kértem Antalffytól az Apor tulajdonából.*⁷⁹ Ma egész nap huszárok jöttek-mentek Földvár és Árkos között. Én kitűztem a fehér lobogót úgy a szemerjai, mint a patikai épületre. Hétfőn Köröspatakra menet találkoztam a főispánnal és gróf Kálnokynéval,⁸⁰ kik még akkor nem gondoltak a menekülésre, de kik másnap, kedden szintén elmenekültek. Az enyéim hétfőn reggel hét órákor már az állomásnál voltak, de visszatértek, mert azt mondták, hogy nem megy több vonat. Azért indultak útnak ökörszekérrel, pedig ha nyugodtan vártunk volna, akkor a délután ötkor és hétkor induló vonattal elutazhattak volna. Ki tudja, milyen viszonytárgyakon mehettek keresztül, s hol vannak most. Istenem, mindenképpen a segítségemre jött minket s hazánkat!

Ma, szerda délből Szeremley, Rápolti és Székely vendégeim voltak. Ebéd után hozzáfogtam ezen napló megírásához, ami eltartott este hatig. Vacsorára sült csirke volt hidegen, s azután a sötétség beálltával beszélgettünk a városba azon szándékkal, hogy a patikaépületben alszom. A házam melletti hídon egy őrvetető őrszeggel s Izsák Lőrinc napszámossal találkoztam, aztán egész úton egy árva lélekkel sem. Világos csillagos ég, meleg nyári este, s rémes csend. A piacon egy huszárküldönc kérdezősködött az alezredes úr holléte felől, kinek írásos parancsot hozott Földváról. Azt mondja, a telefonhivatalban talán meg tudják mondani. Elvezettem oda, de ott tárva-nyitva minden, sötét van, és sehol egy lélek sincs, s azért a hírnök Árkosnak vette útját. Ferencz Lajos⁸¹ üzlete előtt 8-10 ember beszélgetett, egyszerre két katona jön ide, s kéri, hogy nem jöttek-e itt be oláh katonák. Erre mindenki jó éjt kívánt egymásnak, s aggodalmak közt sietett haza.

Engem Rápolti jegyző eltérített azon elhatározásomtól, hogy a patikaépületben alszom, s miután ajánlkozott, hogy hozzám jön aludni, hazajöttem. Az úton huszár őrzatok jártak le és fel. Kelemen előtt öt emberből álló őrszem hívott fel minket igazolásra. Egész úton egy árva lélekkel sem találkoztunk. Minden ház sötét, csak a dohánygyári pince világos, ott húzta meg magát az igazgató. Rápolti már alszik azóta, hogy én ezen három-négy oldalt írom az ebédlőben, s izzadt lábától oly bűz árad ki, hogy én itt sem bírom már a szagát. Hogy fogok én vele egy szobában aludni!? Rémséges állapot. Minden percben várjuk az oláhok érkezését. Isten oltalmába ajánlom lelkemet.

⁷⁵ Árkos Sepsiszentgyörggyel szomszédos, tőle északra fekvő település. A faluban található kastélyában élt báró Szentkereszty Béla, a vármegye főispánja.

⁷⁶ Sepsiszentgyörgy felől délkeletre fekvő község.

⁷⁷ Kilyén ma Sepsiszentgyörgyhöz tartozik, állomása a sepsiszentgyörgyi állomástól délre az első állomás volt.

⁷⁸ Piros ceruzával aláhúzva a gépelt géziratban.

⁷⁹ Mint az előző jegyzet.

⁸⁰ Szentkereszty Béla felesége, Florescu Mária Ioan Florescunak, a román hadsereg tábornokának a lánya volt. A Kálnoky grófok a közeli Sepsiköröspatakon éltek.

Augusztus 31.

Nyugtalanul aludtam, s három órákor már felébredtem. Négy órákor egy ágyúlövést hallottam. Rápolti nálam aludt, s vele mentem be nyolc órákor a városba. Gyönyörű meleg nyári nap, síri csend, egy lélekkel sem találkoztunk. Katonának nyoma sincs. A postára⁸² mentünk, tárva nyitva minden, úgy a hivatalban, mint a főnök szobáiban, s minden a legnagyobb rendetlenségben. A főnök ágyai úgy, ahogy felkeltek, vetetlen vannak, a szekrények nyitva, s csak egy része van ebből széll-ellobbal bepakolva. A szobában három nagy vasúti láda, tele holmival, leszegezve. Az asztal megterítve, a leveses tál rajt tele levessel, melyből alig ettek valamit. A hivatalban a sok csomag közt láttam az én címemre négy-öt Diana csomagot. A levelek egy asztalon, de nekem szóló levelet nem találtam.

Dr. Barabás is a takarékpénztár előtt ül, indítványozom, hogy bízzuk meg Rápolti a polgármesteri teendőikkel, amit örömmel fogadtak el. Délből ismét nálam ebédelték Szeremley, Rápolti és Székely. Délután öt órákor mentem le ismét a városba. A dohánygyár előtt az igazgató kérdezősködött, hogy mit láttunk. A polgárőrségből nem lett semmi. Estefelé Popovics Tódor 43-as baka vánszorgott be a Csíki utcából egy bottal, ki vasárnap éjjel óta folyton jött. Egy srapel által leszakasztott faág ütötte meg jobb lábát. A kórházba ment. Este öt járőr a vasútnál elfogott három asszonyt és két embert, de kikérdezés után elengedték őket.

Hat órákor indult útnak Bedő Gábor gyalog Szárazajta⁸³ felé a családomnak címzett levéllel. Bedő beszélt, hogy Lisznyóba⁸⁴ kedden vonultak be az oláhok, mintegy 580-an. Nem bántottak senkit, de a pénzt mindenkitől elvették, s mindenkit lövészárkásásra kényszerítettek. Ők hét órákor kapával és zsákkal kimentek a földre, mintha pityókát akarnának szedni, s aztán elillantak. Az oláhok erre vették a sortüzet utánuk, de szerencsére nem történt semmi bajuk.

Császár Gyulánál⁸⁵ 2 liter sombort véve, jöttem haza Rápolttal, és szalonnát vacsorázva tízkor lefeküdtünk. Rápolti kocsin Árkoson volt, a katonai parancsnokkal akart beszélni, s ott hallotta Felszei tanítótól, hogy katonáink ma hajnali négykor elvonultak Szárazajta felé. Most még nagyobb csend és kétségbejött bizonytalanság van a városban.

Szeptember 1.

Gyönyörű meleg idő. Rápolttal nyolckor bementünk a dohánygyári igazgatóhoz egy kis időre, s aztán felnyitattuk az Antos üzletét, s kimértük a készletet annak, kinek szüksége volt rá. Délből eső kezdett esni. Ismét a tegnapiak voltak nálam ebédén, paradicsomlevesre és palacsintára, melyhez sombort ittunk. Nagy Elek, ki a Császár Gyula borait kezeli és árulja, mondta ma délből, hogy 200 000 Korona értékű boruk van a pincében.

Délután a kovásznai menekülteknek osztottunk ki lisztet az Antos üzletében. Én is kaptam egy zsák kenyérlisztet, 20 kiló tészta és 20 kiló tengeri lisztet. Hat órákor elé a patika elé egy kilyéni menekült, s hozta hírt, hogy egy előcsapat Kilyénben van, s a bírót keresték. Ezen hírre a félnélkebb emberek közül ismét többen elmenekültek. Egyébként a mai nap is síri csendben, ágyú- és puskalövés nélkül telt el, és sem saját, sem ellenséges

⁸¹ Fűszerboltja a mai Petőfi Sándor utcán álló Takarékpénztár földszintjén volt.

⁸² Ebben az időszakban a postahivatal a Székely Mikó Kollégium tanári lakásában működött.

⁸³ A Baróti-hegységben, Sepsiszentgyörgytől mintegy 20 km-re északnyugatra fekvő helység. A Háromszékről menekülő, mint már említettük, a hagyományos Erdővidéken, majd a Homoród mentén keresztül vezető útvonalon tartottak északnyugatnak.

⁸⁴ A várostól mintegy 10 km-re, délkeletre fekvő község.

⁸⁵ Borlerakata a Megyeház uca (ma Szabadság tér) 4. szám alatt volt.

katonát nem láttunk. Hír szerint a mi csapataink Nagyajtára⁸⁶ vonultak vissza.

Szeptember 2.

Hűvös, borús, szeles reggelre virradtunk, az éj csendes és nyugodalmas volt. Reggel nyolckor bementem a városba, s a patikát kinyitottam, padot s zsákokat a patika elé téve, csakhamar összegyülekezett 20-30 ember, és délig folyt a tanakodás, hogy hogy és mint lesz. Mindenki a másikat kérdezte, hogy tud-e valami hírt, ha egy ember véletlenül faluról bejött, azt kikérdeztük. Rápolti kisétált a vasútra, s hírről hozta, hogy az állomási épület, az állomási főnök és vendéglős lakása, a hivatali helyiségek össze-vissza hányva, s összetörve minden bútort.

Faluvégi András árkosi tanító tízkor jött be, s a patika előtt megtelepedett. Azt hitte, hogy itt friss híreket fog hallani, de mi is tőle tudtuk meg a következő érdekes dolgokat: A báró, báróné és Marietta baroness⁸⁷ este tízkor indultak el három fogattal, melyek közül egyet a báró hajtott, ebben ült neje és lánya. A másikban ült egy bölcsődei ápolónő egy hadiárúval, s a harmadik kocsi üresen követte őket Köröspatakiig, hol gróf Kálnokynét s báró Mattenelt vitték magukkal Málnáson s a Hatod nevű hegyen át⁸⁸. Udvarhely megyébe, Székelykeresztúrra. Az ezüst- és aranyeműt hétfőn délután csomagolták be ládákba, s küldték el előre igás szekereken. A kastély kulcsait Faluvéginek adták át. Szerdán – csütörtökre virradólag – délután egy századnyi huszár érkezett Árkosra, s a tisztok a kastélyba szálltak meg, de este nem fektüdtek a vendégszobákba, hanem a kertbe vitték ki a matraccokat s ágyeműt, és hajnali négykor csendben elvonultak. Barcsay tiszthelyettesről hallotta Faluvégi, hogy a román királlyal vasárnap este erőszakkal íraták alá a hadüzenetet, s aztán a királyt eltávolították az országból Magyarországon át.⁸⁹ Továbbá Faluvégi egy csendőőr őrmestertől, ki fogságából megszökött, hallotta, hogy az oláhok kedden este vonultak be Kézdivásárhelyre (körülbelül 4 század), s hogy senkit sem bántottak, s a parancsnok kijelentette, hogy nyugodtan végezze mindenki dolgát, mert ők nem rabolni és gyilkolni jöttek. Árkoson, Köröspatakon és Kálnokon⁹⁰ is az otthon maradt csöcselék rabol és rombol. Ugyanezt mondta egy-egy Málnásról⁹¹ bejött gazda is.

Dél felé jött egy lovas fogatán Benkő Lajos köröspataki gazda Sepsiszentgyörgyre, s beszélte, hogy tegnap, mikor ide indult, elfogták az oláhok, egy száz ember tanyáján szekereire sertéseket raktak, s azután azt elvitték Keresztvárra,⁹² s neki gyalog kellett a szekér mellett menni, s csak ma bocsátották szabadon őt (ki innen haza ment Köröspatakra). Délben hazajövet találkoztam Linka előpataki asszonnyal, ki mondta, hogy Előpatakról kevesen menekültek el, de a nép egy része nappal az erdőkben tartózkodik. Ma elhoztam a Valeria sertéseit és majorságait Szemerjára. Kedden meghalt Szemerján Seresterné, tegnap a kórházban egy beteg, kiket pap nélkül temettek el.

Délután fél öt óra uzsonna után éppen be akartam menni a városba, s az udvaromon sepregető cselédemmel váltottam pár szót, midőn lódobogást hallottam, s pár pillanat alatt há-

zam elé ért egy szakasz oláh lovas katona lándzsákkal, s kapum előtt rögtön meg is fordult, s ügettek vissza a városba. Én is elindultam, s útközben találkoztam ismét 4 lovas katonával, kik a Büdös-kútig,⁹³ s onnan visszatértek. Mire a városi szálloda⁹⁴ elé értem, az ott álldogáló dr. Barabás Sándortól értesültem, hogy a katonák mind visszamentek az állomás felé, honnan mindjárt bevonul egy század lovas. Barabás mondta, hogy a kórház nevében üdvözölni fogja őket Kelemennével, s az ápoló személyzettel, s kért, hogy csatlakozzam én is hozzájuk. A stílszerűség kedvéért nekem is hoztak a kórházból egy fehér orvosi kabátot s a Bikffalvi üzlete⁹⁵ előtt felállottunk.

Nemsokára jöttek a lóról leszállva a katonák, elől négy tiszt. Miután Dr. Barabás kérdésére a kapitány – kit Barabás majornak⁹⁶ titulált – kijelentette, hogy németül igen keveset beszél, Kovács Ferenc volt városgazda tolmácsolta a kórházszemélyzet üdvözlését, felajánlva a betegek részére a kórházat. Azután a békés polgári lakosság testi és vagyoni épségét ajánlotta a katonaság oltalmába. A kapitány első kérdése az volt, hogy van-e a városban vagy közelében katonaság, s őszinte feleletet kért, figyelemzette a félrevezetés következményeire. A *megnyugtató válasz* után kijelentette, hogy ők, mint civilizált nemzet, a civilizáció nevében jöttek, nem lopni, rabolni és gyilkolni, hanem katonai missziójukat teljesíteni. Tehát mindenki éljen úgy, mint élt eddig. Járjon nyugodtan dolga után, mert ha nem inzultálják a katonaságot, akkor a haja szála sem görbül meg senkinek.

Azután a kórházat és a dohánygyárat látogatták meg, s kérdezte tőlem a kapitány (ki útközben bemutatkozott – neve Mirodescu, a 2. rosióri⁹⁷ ezredből), hogy hol lehet pénzt jó bort kapni. Éppen Császár Gyula előtt voltunk, hová bevezettem őket. Nagy Elek három üveg kitűnő pecsenyebort hozott, melyből két üveget Mirodescu, egy üveget én fizettem ki (darabját 5 koronájával). A bor kitűnően ízlett, s a harmadik üvegnél Mirodescu, ki igen élénk, víg kedélyű, barátságos embernek látszott, elénekelte kifogástalan magyarsággal a „Ritka árpa, ritka búza, ritka rozs” című népdalt, és éltette a magyarokat. Azután még tíz üveg bort vett az altisztjei részére, s a kint várakozó huszárokkal a „Viszontlátásra!” búcsúzás után a vasút felé visszaügettek, mondván, hogy „misszióját” kell teljesítenie, de mielőtt lóra ült volna, átadta névjegyét.

Én egy huszártól elkértem a lándzsát, s megvizsgáltam. A kapitány nem szóval, de éles füttylővel adott jelt a sorakozásra, indulásra és ügetésre stb. A város lakossága igen félnék volt, s elbűjt, csupán az oláh cukrász, Fadgyas Bálint, Sequens József,⁹⁸ Székely Albert, Rápolti uzoni jegyző, Kende József, s még vagy tíz-tizenöt ember volt jelen. Sötét szürkület (körülbelül hét óra) volt, s meleg eső permetezett, mikor eltávoztak. Én hazajöttem, s útközben először láttam hétfő óta kivilágított ablakokat, Antal kereskedőnél s Györbíró városi ellenőrnél. Az egész aktus úgy folyt le, mintha nem is háborúban, hanem a színpadon egy operett-előadás keretében folyt volna le, tisztok is lakkszízmában s aranyos zsinórokkal voltak szegélyezve, nem tették a komoly harcos benyomását reám. Sőt az egyik borotvált képű, alacsony termetű

⁸⁶ Szintén Erdővidéken található község.

⁸⁷ A már említett Szentkeresztzy család.

⁸⁸ A Hatod-tető, melyen keresztül 1906 óta és ma is megyei út vezet az Erdővidékre.

⁸⁹ Mint később Balázsovi is megjegyzi, az értesülés csupán pletykának bizonyult.

⁹⁰ Egymással szomszédos, közvetlenül a várostól északra fekvő települések.

⁹¹ Az Olt völgyében mintegy 20 km-rel északabbra fekvő község.

⁹² A Barcaságban, Sepsiszentgyörgytől mintegy 20 km-re található község.

⁹³ A szemerjai József Attila utca végén található, ma is létező, enyhén kénes forrás.

⁹⁴ A mai Petőfi utca elejére, akár a Központi Szállodát, akár a Városi Nagyszállót érti alatta.

⁹⁵ Helyesen Bikfalvi István és Deák Ferenc vasáruüzlete, a régi városháza keleti és északi szárnyának sarkán volt található.

⁹⁶ Kapitánynak a lovas alakulatok századosnak megfelelő rangú tisztjeit hívták. A major őrnagyot jelent, ami eggyel magasabb, már főtisztí rendfokozat.

⁹⁷ Ezek a román hadsereg lovas elitalakulatai voltak.

⁹⁸ Sequens József posztógyár-tulajdonos volt. A 19. sz. végén ő alakította az Első Székely Posztógyárat.

kis hadnagyocska lószerszáma is aranyos volt. Úgy a tisztok, mint a legénység lovai kitűnő kondícióban voltak, s általában nagy lovak. Látszik, hogy még csak a hetedik napja háborúznak.

Szóval a kezdet jobban nem indulhatott volna. Adj a jó Isten, hogy a folytatása se legyen rosszabb! E sorok írása után este kilenc órákor egyedül térek nyugalomra, mert Rápolti ma Székely Albertnél vacsorázik, hová én is hivatalos lettem volna. Ma tehát átestünk a krízisen, s mindenki megkönnyebbülve tért nyugalomra. Az eső esik, mintha az ég könnyei hullanának Erdély elvesztése miatt. Mert ki tudja, nem-e vészett el Erdély örökre.

Szeptember 3.

Ma egy hete még itt volt Jenő bátyám, Rudi fiával, s ma egyedül, búskomoran, a világtól elzárva, egy hét óta lapot nem olvasva, övéimről semmit sem tudva töltöm a napot. Szép időre virradva jött Rápolti – ki az éjjel nem aludt nálam – értem reggel hét órákor, s mentem be vele a patikába. Nemsokára odaérkezett Kelemenné, a kórházi főápolónő Váradi Mihálynéval és Dr. Barabással, mert híre jött, hogy a gyalogság most érkezik, tehát a parancsnokot üdvözölni akartuk a kórház részéről. Kilenc órákor Mirodescu kapitány és egy főhadnagy fél század lovassal s egy szakasz gyalogsággal meg is érkezett. S miután a gyalogságot elhelyezte, a postán, dohány- és szövőgyárban járt, s átkutatta a várost, azt mondta nekünk, hogy egy gyalogezred érkezik nemsokára. De bizony délig hiába vártuk, mert este tíz óráig sem érkeztek meg.

Ma egyedül ebédeltem. Mirodescu kapitány Császár Gyulánál ebédelt, oda hívatta Császár Lajost és Sikó Bélát, az első polgármester-helyettség, Sikót rendőrkapitány-helyettségé nevezte ki, s kiadta a rendeletet dobszóval, hogy a városból kimenni nem szabad, s nyolc óra után este az utcán járni nem szabad. Már este nyolc óra után egy lelket sem lehetett látni az utcán.

Délután négy órákor a Fogolyán lakásán⁹⁹ és a kórházat tekintettem meg, s azután a patika előtt beszélgettem. Ma sokan jöttek vissza a menekültek közül, hálát adva a jó Istennek, hogy szerencsésen hazaérhettek egy heti kimondhatatlan szenvedés után, mivel az első éjjel a Hatodon az erdőben háltak. A visszatértek említették, hogy már a tegnapi, szombaton az Olt völgyében fel Bükkszádig¹⁰⁰ mindenütt oláh lovasság cirkált, s azután sok döglött sertést s baromfit s egynéhány eltört kerekű szekeret lehetett látni, sőt a menekülők közül útközben többet el is temettek, és hogy a vasúti közlekedés Homoród–Kőhalmig¹⁰¹ terjed. Remélem azonban, hogy az enyéim szerencsésen már Nagyváradon vannak azóta, és hogy leveleimet is megkapták.

Hála Istennek, a szerda délutáni 8-10 ágyúlövésen kívül egy puskalövést sem hallottunk egész héten át, s a jó Isten eddig megőrizett minden veszélytől. Úgyszintén sebesülte sem láttunk, mert a harc elől a 43. gyalog ezred kitért, a bodzai vámnál levő csendőroket és pénzügyőroket pedig, kik a betörő oláhokat fel akarták tartóztatni, kik részben meghaltak, részben megsebesültek, az oláhok vették gondozásukba. Mirodescu megerősítette azt, hogy a vasárnap lefolyt koronatanács után este nyolc órákor történt meg a hadüzenet, de a király eltávolítása nem igaz, mert a király alávette magát az oláh nép akaratának. Deák Lajos útbiztos pedig ma a következőket mondotta: Augusztus 27-én vasárnap este a krasznai vámnál¹⁰² üldögéltek a csendőrmesszerrel, a szemlésszel és vámszedővel, midőn egy oláh katona jött hozzájuk, mondván, hogy ő átszökött két társával együtt. Ké-

sőbb gyanús neszt hallottak, és éjjel fél tizenegykor a felvonult gyalogos katonaság betörte a vámkaput, s benyomult Magyarországra. Ők 2-300 lépéssel az oláhok előtt Szitabodzáig¹⁰³ futottak anélkül, hogy az oláhok lőttek volna rájuk. Szitabodzán volt a Benke Géza fűrésztelepén a 43. gyalog ezred egy vagy két zászlóalja, ezek aludtak, s a csendőroket költözték fel őket. Ezekből két századot elfogtak, a többi pedig elfutott anélkül, hogy egy lövést is tett volna.

Szeptember 4.

Gyönyörű meleg őszi nap. Fél nyolckor mentem fel a patikába, s a piacon találkoztam az akkor beérkező harácsoló századdal, kik között két magyarul tudó katona is volt. A tiszt mondta az összecsoportosult népnek, hogy kár volt elmenekülni a lakosságnak, mert ők nem bántanak senkit, s az utánuk jövő kozákok sem fognak senkit bántalmazni, mert az oláh parancsnokságnak lesznek alávetve. Nemsokára megérkezett egy félezred oláh huszár, s elhelyezkedtek a városban. Azután a harácsoló század kezdett harácsolni. A patikában is vettek 500 gram jódtinktúrát, tíz Pebecot, tizenkét Kalodontot,¹⁰⁴ harminc üveg kölnivizet, egy fogkefét, harminchat enbmat-pasztillát, melynek átvételéről elismervényt adtak, s az alezredest azt mondta, hogy a román kormány ki fogja fizetni, de hogy hol és mikor, azt nem tudja.

Azután a nagyvendéglő pincéjét törték fel, s az ott levő 2-300 üveg pezsgőt, s 50-60 üveg bort mind elvitték. Ebéd után, mikor bementem, a Kupferstich lakását és a szövetkezeti boltot fosztogatták. Barabás doktossal és Szeremley királyi tanácsossal épp a patika előtt ültünk, midőn láttam, hogy a piacon az összes boltok lakatait és házajtókat sorra vizsgálják, hogy hová lehet legkönnyebben bejutni, illetve betörni. A Kozma üzlete¹⁰⁵ egyik lakatját le is ütötték. A Bogdán-ház emeletéből pedig hordták le a ruhaneműt. A Hochmann üzletében pedig úgy jártak ki és be, mint a kocsmába.

A patikába bejött egy oláh katona, s jódtinktúrát kért, s 1 Korona értékben 75 banit fizetett. Mondván, hogy 1 korona annyit ér. Én rémületemben kerestem az alezredest, hogy éjjelre egy őrt kérjek a patikám elé, amit az alezredest meg is ígért, ennek dacára biztosra vettem, hogy a patikámat az éjjel kirabolják. Dr. Barabás beszélte, hogy egy kapitány a kórházban ebédelt, s azt mondta, hogy Gyimesen, Predealon, Vöröstoronyon és Orsován¹⁰⁶ át tört be a főerő, s a Tiszáig szándékoznak előnyomulni. Hogy 600 000 muszka gyalogos és 150 000 kozák részben Bulgáriába, részben Törökországba nyomult be. Úgyszintén hogy Moldován át is nagy orosz haderő nyomult be Bukovinába, s a trónörökös seregét oldalba támadta. A németek azonban még tartják magukat minden fronton. Az a néhány ember, ki ittmaradt, kétségbe van esve, és sirva panaszkodik egymásnak, hogy mi lesz az éjjel. Most este kilenckor írom e pár sort, gyönyörű holdvilágos időben. Vajon hogy fog eltelni az éj, s mire fogunk felvirradni. A jó Isten oltalmába ajánlom lelkemet, családomat és hazámat.

Szeptember 5.

A tegnapi nap folyamán még az a nevezetes dolog történt, hogy délelőtt tíz óra körül, a lehető legszebb időben a megyeház háttérében s azzal paralel irányban, Árkos felől Előpatak irányában egy repülőgép repült. Az oláh tisztok épp azelőtt szálltak le a lóról, a kávéház előtt beszélgettek, s mint az alezredest megállapította, magyar biplán volt. Ezenkívül még 27-én vasárnap délután,

⁹⁹ Fogolyán-ház. A Piac tér (ma Szabadság tér) északi oldalán álló, 1889-ben emelt épület. Ma a prefektúrának ad helyet.

¹⁰⁰ A legészakibb háromszéki település, az Olt tusnádi szűkülete előtt, Sepsiszentgyörgytől mintegy 30 km-re fekszik.

¹⁰¹ A mai Brassó megye északnyugati részén fekvő szász település.

¹⁰² Bodzakraszna. Sepsiszentgyörgytől mintegy 40 km-re délkeletre fekvő határközség.

¹⁰³ Krasznával szomszédos, az ország belseje felé fekvő község.

¹⁰⁴ Fogkrémfajták.

¹⁰⁵ Kozma Lajos fűszer- és vasáru-kereskedő üzlete a régi városháza épületének északi üzletsorában kapott helyet.

¹⁰⁶ Az értesülések megfelelnek a valóságnak. Kiseb csapatok a többi szoroson, például a Békáson keresztül is támadtak.

29-én délelőtt és 30-án délelőtt lehetett látni repülőgépet. Ma is gyönyörű őszi nap volt, jó alvás után hatkor keltem fel, és siettem be, mert féltém, hogy a patikát feltörték.

Hála Istennek, még ma nem történt baja. De Gál Ferenc, Berkovics, Benkő Mór, és Kolcza mindkét üzletét,¹⁰⁷ hol előlről, hol hátulról, feltörték, s a katonák után a nép fosztotta ki, de a népek nem engedték a tisztek, hogy fosztogassanak, s revolverlövésekkel és kutyakorbáccsal üzték el őket. A Hochmann üzlete előtt még a földön is hevert az ezüst kés, villa, egy eltörtött óra és gyűrű kövek. Délfelé ismét (állítólag) német repülőgép repült el a tegnapi irány szerint.

Ma kidoboltatta Nyáguly¹⁰⁸ alezredes, hogy sem katonának, sem civilnek nem szabad rabolni, mert akit rajta érnek, azt főbe-lövik. De azért délben hazajövet a leeresztett redőnyön keresztül hallatszott a zaj a Kolcza üzletéből. Ma kísérték Hidvégről a Bolyér kocsián ide két embert, nem tudni miért. Ma két receptet írt Dr. Barabás a patikában. Délután bemenve láttam, hogy a szövetkezeti üzletből¹⁰⁹ a dohánygyári igazgató és mások taligával hordják az árut. Öt óra után, mikor odamentem, már alig volt benne valami. Ma egy román teherautó érkezett ide. Később az alezredes személyesen zárta le a szövetkezeti üzletet. Orbán szabót is kirabolták. Sikó Béla rendőrkapitányt az alezredes letartóztatta, mert nem akarta megmutatni a vaskereskedést.

Rápoltyi tegnap hétfőn hazament, és azóta egyedül vagyok. Ma kidoboltatta az alezredes, hogy aki nyolc óra után az utcán jár – akár katona, akár civil – agyonlövöti. Most mondja Anna, a szakácsné, hogy az egy zsák árpa és egy zsák korpa, amit most hoztattam Aportól, már elfogyott. Mit fogok tudni enni adni a sertéseknek ezentúl. Vajon mit csinálnak az enyéim, s hogy fognak ők is megélni? Ma a patika előtt posztolt egy oláh-zsidó katona. Azt mondja, hogy 27-én éjfélkor tudta meg, hogy hadat üzentek nekünk, s hogy szeretne megszökni Budapest felé, s hogy Románia úgy fog járni, mint Szerbia.

Szeptember 6.

Ma is szép időre virradtunk. Midőn reggel hét órakor bementem, a szövetkezeti üzlet előtt sok ember s két-három szekér állt, bent pedig az alezredes intézkedett, hogy mit csomagoljanak be, mert ötven kilométer hosszú útra mennek. Nekem is adtak sőt, gyufát, gyertyát és két súrolókefét. Hír szerint ma levágták a katonák Kupferstichnek öt borjút, kinek lakásában két-három tiszt lakik, udvara pedig egész katonatábor. Az öreg Bene mondta, hogy a Vajna István, Mikóvényiné stb. lakásában jártak, s hogy egynéhány katona pénzt is elvett az utcán az emberektől, ezeket aztán az alezredes nagyon megverte. A patika előtt ülve látom, hogy Blaskó Lajost háza előtt¹¹⁰ négy katona elfogja, puskatussal hátba üti, és kíséri a méntelepen lévő katonasághoz. Később megint visszajött a négy katona, s a patika előtt álló Császár Lajos ideiglenes polgármestert, Kovács Ferenc városgazdát, Mihály menházi gondnokot s a Veres Gyuláné oláh bérlőjét felszólította, hogy menjenek vele a parancsnokhoz. Mielőtt elindultak, kérdik az oláh bérlőtől, hogy én magyar vagyok-e, s aztán

felszólítottak, hogy menjek én is velük. Ott a lépcsőházban őriztek vagy egy fél óráig, ahol már fogva volt Blaskó s két kórházi szolga. Egy félóra múlva jött az alezredes, s azt mondta, menjünk haza, de az utcán ne csoportosuljunk, s ne beszélgessen két-három ember együtt. Blaskót s az egyik kórházi ápolót azonban ott tartotta az alezredes.

Délfelé jött Illyefalva¹¹¹ felől az 5. huszárezred két százada, s a Csíki utcán ment ki a városból. Ugyancsak nemsokára jött egy kis automobil négy tiszttel, köztük egy generális¹¹² volt. Hazajövet ebédre találkoztam az aldobolyi¹¹³ oláh pappal, ki egy lovas szekéren jött. Délután bemenve a városba láttam, hogy a szövetkezeti üzletből hordják az árut az előpataki és árapataki oláhok.¹¹⁴ Bementek az üzletbe, s egy oláh lovaskapitány biztatta a népet a fosztogatásra, s több társával együtt a tisztek is oszto-gatták az árut. Mikor már a sajtborító üveget is odaadták, s nem maradt egy doboz gyufa sem az üzletben, akkor átvezette a kapitány a népet a Kolcza üzletébe, ahonnan szintén elhordták még a csomagoló papírt is. Ott fosztogatott egy Kásás nevű volt hidvégi ember, ki most otthon lakik Előpatakon, ki két kis szürke lovas szekere hordta ki az árut. Ezután hozzám jött a patika elé, ahol én üldögéltem egyedül, s beszélte, hogy Előpatakon kirabolták Domokos Miklóst, Domokos Ákóst, Imecs Ernőt, Goldstein Józsefet, Goldstein Manót és Bindert. Ennek folytán egy erős őrzár ment ki Előpatakra, ki a néphez beszédet intézett, hogy örömmel jött Előpatakra, mert mióta Oláhországból eljött, ez az első oláh község, de másrészt szomorúsággal tapasztalja, hogy az előpatakiak hogy rabolnak.

Épp arra jött egy tiszt, s figyelmeztette Kásást, hogy ne beszéljen velem, mert lelövik. Erre Kásás el is ment. Eközben a gyalogság előőrsei vonultak be a városba, s több tiszt is besétált a városba szétnézni, s midőn látják, hogy hosszan hordja a nép az árukat a Kolcza üzletéből, egy jobbérzésű tiszt kiáltott a katonáknak, hogy akadályozzák meg a népet a fosztogatásban. Erre egy őrzárat hozzám jött, hogy mutassam meg, honnan hordják az árut. Én bevezettem őket a Kolcza üzletébe hátulról – mert az udvar felől törtek be – de miután a katonák látták, hogy már nincs mit elhordani, eltávoztak. Később az a tiszt, aki meg akarta akadályozni a rablást, ismét a patika előtt ment el, én hozzáménve kérdeztem, hogy ő-e a generális. Azt felelte, hogy ő major. Erre kértem, hogy adjon a patika elé őrséget, mert a patikát is feltörik, s ha azt is kifosztják, nem fogok tudni gyógyszer kiadni. Azt mondta, hogy menjek vele a generálishoz. Útközben magam mellé vettem az oláh cukrást és Sequenset, s elmentünk az Oravec házába, ahol a tábornok a Filoméla lakásában a konyhában ült, s mellette állva beszélgetett az adjutánsa. A major bemutatott, s Sequens előadta kérésünket, aminek teljesítését megígérték.

Visszajövet egy huszártiszt azt mondta, hogy hat nap előtt Brassónál nagy csata volt és 40 000 magyar esett el.¹¹⁵ A patikába visszamenve, egy galíciai gyógyszerár-tulajdonos jött be egy egészségügyi tiszttel acid arsenicumért,¹¹⁶ s mondta, hogy ő Beszterce-Naszód megyéből származott Romániába, s a német mellett magyarul is tudott egy keveset. Csodálkozott azon, hogy

¹⁰⁷ Gál Ferenc cipésműhelye a Bodok-szálló építése miatt azóta lebontott Bogdán házban volt található. Berkovics Hermann textilkereskedése a régi városháza piactérre néző szárnyának földszintjén volt. A Kolcza testvérek egyik szövetboltja a mai Petőfi Sándor és Csíki utca sarkán volt, másik üzletük a piacon, a Mikó Kollégium alatt működött. Benkő Mór könyv- és papírkereskedése szintén a Mikó Kollégium épületében volt.

¹⁰⁸ Valószínűleg Neagui.

¹⁰⁹ Gidófalvi István Fogyasztási és Hitelszövetkezetének üzlete a Bazár Iskola (ma Kossuth Lajos) utcai szárnyában volt.

¹¹⁰ Valószínűleg az idősebb, aki hentes és vendéglőtulajdonos, egy időben a helyi ipartestület alelnöke.

¹¹¹ Sepsiszentgyörgytől délre, a szszhermányi úton a következő település.

¹¹² Valamilyen tábornoki rendfokozatú személy, nem tudni, hogy Balázsovich itt dandártábornokra, vezérőrnagyra, altábornagyra vagy vezérezredesre utal.

¹¹³ Az Olt folyása mentén délebbre, az Illyefalva után következő település.

¹¹⁴ Árapatak Előpatak mellett fekszik, itt is jelentős számban éltek románok.

¹¹⁵ Nem történt valójában ilyen esemény.

¹¹⁶ Hasmenés ellen használatos szer, tulajdonképpen arzénsav.

a nép elmenekült, s azt mondta, hogy Kézdivásárhelyről csak igen kevesen mentek el. Sajnálta engem és családomat, s azon reményének adott kifejezést, hogy új évig vége lesz a háborúnak. Beszélgetés közben kísérte őt szuronyos katoná el a patikus ház előtt Rápoltit, s kérdésemre, hogy mit vétett, azt kiáltotta vissza, hogy nem tudja.

Ma délután a 11. 12. és 24. gyalogezred ütött tanyát a város alatt. Este hazajövet a hídnál 2 oláhkatona állt őrt, s kérdezték, hogy hová megyek. Hívtam őket magammal, hogy lássák, hol a lakásom, s miután egy-két német szót szölk, azon reményemben, hogy tudnak németül, behívtam őket, s likőr- és szalonnával kínálom meg, aztán én is bejöttem vacsorázni, közben még kértek szalonnát, s három liter bort ittak meg, s két-két szivarral kínálom meg őket. Fél tízkor eltávoztak. Constantin György és Dimitri Vaszilinek hívták őket, s Galacból valók voltak, a 11. gyalogezredben szölkáltak. Ma a város képe megváltozott, a magyarok visszahúzódtak, nem mertek mutatkozni, helyüket a vidékről becsödült oláhság foglalta el, kik telt szekerekkel mentek haza. Estefelé mintegy tíz ökörszekér is érkezett a vonat felől, romániai oláh parasztok hajtották, s muníciót szállítottak az érkezendő tüzésrésze.

Szeptember 7.

Gyönyörű idő, de rémes nap. Hét órakor mentem be, az úton senkivel sem találkoztam. Stibi háza¹¹⁷ előtt menve a kapuozlop mellől egyszerre két katoná dugta elő fejét, az egyik fegyverét tartotta kezében, a másik pedig törét húzta lassan kifelé. Egymásra néztünk, s én nyugodtan elhaladtam előttük. A dohány- és szövkgyár előtt nem álltak az eddigi 11-es huszárezredbeli öök, mert egy része a huszároknak elutazott, s az igazgatónak úgy kellett kérni új gyalogos ööket.

A Bodor Tivadar udvaráról¹¹⁸ is eltávoztak a huszárok. A patika előtt ülvé láttam, hogy a Szabadság téren¹¹⁹ majd minden ház előtt örség áll, több ház előtt szekér áll, s óvatosan körülnézve ki-bejárnak a katonák, s a szekerekre csomagolnak. *Így hordták ki az árut a Lőfi-, a Ferenc Lajos- és az Istvánfi-féle boltból, a Kovács-féle gyógyszerboltból és a Csíki utcai zöldséges¹²⁰ boltból, a Béli és a Dénes lakásából.*¹²¹ Később hallottam, hogy majdnem minden lakást kifosztottak. A Vajna Miklós, Bikfalvi, Daday és a Béli lakását¹²² meg is néztem, s rémes látvány tárult elem, amelyet le sem lehet írni. Dadaynál még az ajtó oldaldeszkáját is lefeszítették. Remeténél is betörve láttam az ablakokat. Tíz óra felé egy ezredes érkezett kocsin Blaskó elé, s látván a rablást, éktelen dühbe jött, s kiadta a rendeletet, hogy aki tovább rabol, lelöveti, s egy kapitányt meg is bízott a rend fenntartásával.

Alig távozott el, egy óra múlva maga a kapitány vezette a katonákat a fosztogatásra. Délfelé apró sovány lovakon részben szuronyos katonák, részben civilek érkeztek, s a piacon álltak meg. Ugyancsak a piacon velük összevegyülve az előpataki oláhság, kiker tegnap egy kapitány értesített, hogy ma is kapnak fűszerárut. Ezeket azonban délután lovas katonák hajtották ki a városból, de az oláh pap két megrakott szekér árut is szállított haza. Ma

dél előtt tüzték ki az oláh lobogót a kaszinó ablakába,¹²³ délután pedig a városháza kapuja fölé, hangos vivát kiáltással.

Délután Blaskó vezetésével egy automobil jött értem, benzinre volt szükségük. Mivel csak 10 kilót tudtam adni, feltörték a Kovács pincéjét, onnan egy ballon benzint elvittek. Nekem a Bene-házban¹²⁴ lévő brigádirodában – hova ma a generális is átköltözött – bont adtak a benzinről. Ma a 3. tüzezered is a város határába érkezett. Délben hazajövet láttam, hogy a Botárné és Benkő Pali lakása is ki van fosztva. Délután négy óra felé Anna értem jött, hogy a tegnap nálam volt két katoná másik két katonával a lakásomba ment, s bort kértek s enniavót. Küldtem haza négy üveg bort. Estefelé világosságban hazajöttem, de egy lelket sem láttam egész úton. Gyönyörű holdvilágos este van, s nyitott ablaknál írom e sorokat. Ma sírva panaszkodtak egymásnak az emberek a polgárság lakásának kifosztása miatt, és senki sem mert egész nap mutatkozni az utcán. Sokan azt mondták, hogy nem bírják tovább nézni ezt a pusztítást, s elmenekülnék vagy öngyilkosok lesznek. A jó Isten oltalmába ajánlom magam.

Szeptember 8.

Ma éjjel nem raboltak ki oly sok lakást, mint tegnap, de hisz nem is maradt mit kifosztani, mert tegnap jóformán minden lakást kifosztottak. Ma megnéztem Kése és Lantos lakását,¹²⁵ borzalom volt nézni ezt a lelketlen rombolást, amit véghezvittek. Kesénél az ebédlőszekrényeket is összetörték, a párnákat felszaggatták, az ebédlőszönyeg és a függönyök azonban helyén voltak. Kifosztották majdnem az egész város lakásait. Ma elmentek reggel hat órakor a 11-es huszárok, s azután két ezred gyalogos vonult el a Csíki utcán, mintegy 100 ágyú pedig a Székely utcán. Ma az utcán sétáló tábornok látta, hogy sok tiszt van a patikában, bejött s megkérdezte, hogy fizettek-e a vásárlottakért. Ma tovább fosztogatták katonai fedezet mellett a Ferencz Lajos, Istvánfi, Stibi, Kolcza (piacon levő), Benkő Mór stb. boltját, Gyárfás, Kónya¹²⁶ és a Szász vendéglőjét stb.

Ma délé előtt elvitték a nálam lévő két ökröt, melyért négy katoná jött, s csatlóssal hajtották el. Árvételi elismervényt adtak róla. A négy katoná összejárta a szobákat, benéztek a szekrényekbe, kihúzgálták a fiókokat az Anna jelenlétében, sőt kettő zongorázott is. Azután tejet s bort ittak, almát ettek, cigarettát kértek, de nem tudott Anna nekik adni, s aztán két szappant s egy térképet zsebre vágva elmentek. Ma délé előtt a generális az én részemre is adott petróleumot, cukrot, kávét, sót, rumot, teát, gyertyát, gyufát, feketekávé. Ma sok orvos, gyógyszerész és egy állatorvos volt a gyógyszerboltban, mind Galac és vidékéről. Ma a tábornok nem engedte be az előpatakiakat a városba, de a pap és egypár jó gazda szekérrel hordta haza az árut, amit a tisztok osztogattak szét. Délután egy örnagy a piacon a bortját szétörte három katonán.

Ma már lisztet is szállítottak a katonák után, s a pékműhelyekben megkezdődött a kenyérsütés, s így lassan a hátszintér háta mögé jutott. Ma este már a villany is világított, s általában csendesebben, nyugodtabban telt el a nap a tegnapi borzalmak

¹¹⁷ Stibi József. Bőr és cipőüzlete a Mikó Kollégium épületében volt.

¹¹⁸ Dr. Bodor Tivadar ügyvéd, a Mikó Kollégium egykori főgondnoka. Korabeli lakásának helyét nem ismerjük.

¹¹⁹ A mai Szabadság tér.

¹²⁰ Kék ceruzával aláhúzva a gépelt gáziratban.

¹²¹ A Lőfi- és Istvánfi-féle üzletek elhelyezkedése ismeretlen, a Ferencz Lajos-féle már ismertettük. (A helyesen) Kovács Tivadar által vezetett Szent István-patika a korban a Takarékpénztár után következő harmadik, Blaskó-féle ház alagsorában volt (ma Petőfi Sándor utca). A Csíki utcai zöldségbolt, a Csíki utca északi (külvárosi) részén állott egykori Bálházban üzemelt. Béli Pál háza

a Csíki és a mai Petőfi Sándor utca sarkán állt, ma a megyei számvevőszéknek ad orthont.

¹²² Vajna Miklós főszolgabíró volt, lakhelye ismeretlen. Bikfalvi István háza az Iskola (ma Kossuth Lajos) utcában állt. Dr. Daday Vilmos többek között a takarékpénztár felügyelő jegyzője volt.

¹²³ A régi városháza emeletén működött.

¹²⁴ Bene háza a mai gróf Mikó Imre utcában áll, nemrég még a vérközpont volt benne.

¹²⁵ Kése Lajos méntelepi főállatorvos háza az Olt utcában állt, ma óvoda.

¹²⁶ Kónya nevű bérlője a mai Sugás vendéglő helyén álló vendéglőnek volt.

után. Hála a jó Istennek, még a patikának sincs semmi baja, csak őrizné is meg a jó Isten életemmel együtt azt a kis vagyonomat is. Ma egész nap nem lehetett látni az utcán senki mást, mint Kendét, Kleint, Blaskót, Borbélyt és Barabást. Az idő ma is szép enyhe volt.

Szeptember 9.

Szép enyhe idő. Ma teljesen néptelen volt a város, mert senkinek sem volt szabad az utcán járni. A középületek előtt erős őrségek voltak. Hála a jó Istennek, nem történt semmi baj, sem itt Szemerján, sem a patikában. De az öreg Antalfy panaszkodott, hogy két katona revolvert szegezett neki, s elvett tőle két koronát s az ezüst cigarettatárcáját. Málík háza előtt menve, a ház-őrző ember mondja, hogy éppen most ment be három katona a közjegyzőhöz rabolni. A Kollégiumon túl engem sem akartak engedni a katonák. Nyolc óra után körülbelül, egy félvezred ment ki a Csíki utcán fegyver nélkül, ásóval. Tíz óra felé találkoztam egy autóval – melyben valószínűleg vezérkari tisztek ültek – szállt le három tiszt a takarékpénztár előtt álló tábornokhoz, s térképet mutatva tanácskoztak pár percig.

*A Ferencz Lajos üzletéből s a Gyárfás vendéglőjéből ma is egész nap hordták az árut, s a bört a táborból bejövő katonaszekerek.*¹²⁷ Ma ismét sok orvos és gyógyszerész volt a patikában. Ebéd után pedig egy biciklis katona jött Szemerjára értem recepttel. Úgyszintén sok zsidó katona, kik mind gyalázták Romániát, a román népet, s mind szökni szándékoznak. Úgyszintén több magyarul tudó katonával is beszéltem, köztük egy kézdívárshelyi székely emberrel, ki gyógykovács egy tűzérezredben. Ez mondta, hogy Musán át jöttek be minden ütközet nélkül. Ma estefelé reflektort kezdtek felszerelni a Blaskó háza tetejére. Talán azért nem világít ma este ismét a villany. Ma megnéztem a Kupferstich s Bogdán lakásait. Kupferstichnél még a vas pénzszekrényt is feltörték. Ma már süttöttek a katonáknak kenyeret, több pékműhelyben is. Délután a tábornok, *Satunescu*¹²⁸ autón kiment a Csíki utcán, s csak estefelé jött haza.

Eddigi tapasztalatom az oláh hadseregről ez: ruhájuk már most is rongyos, legtöbbszörre bocsorban járnak, még a zsidók is, amely könnyű, kényelmes. Jóformán csak a Magyarországból bevitt lovak szépek és jók, a többiek apró macskák. Az ételmezési tiszteknek legtöbbszörre kisebb lovaik vannak. Rabolni még a tisztek is szeretnek, s ezt a jelenlévő őrségi tiszt nemcsak elnézi, de még segítkezik is nekik. A katonák nem fegyvermeztek, s csak folytonos bot- és korbácsveréssel tudják úgy-ahogy fegyvermezni a katonákat. Láttam a huszár alezredest rabolt fűzős sárga cipőben s kék lábszárvédőben. Az orosz kozákok nem vihettek volna végbe nagyobb pusztítást s rombolást, mint az oláh katonák. A tisztek sem tudnak semmi újságot, mert már tíz napja nem olvastak hírlapot, tehát úgy látszik, a posta szolgálatjuk is nagyon kezdetleges.

Ma délelőtt tíz óra felé, énekelve a Csíki utcából egy gyermek holttestét hozta koporsóban két katona. A kezében egy katona a keresztet vitte, két katona fegyverrel, kettő fegyver nélkül kísért a papot, a koporsó mellett három-négy gyermek apró gyertyát vitt, s két-három asszony siránkozott, s oláh gyászaldt dúdolt az egész menet. Egész nap nem lehetett senkivel beszélni, oly elhagyatottnak éreztem magam. Vajon meddig tart ez a bizonytalan helyzet, s vajon mit csinálnak az enyéim.

Szeptember 10.

Gyönyörű őszi idő, bár így tartana decemberig, s bár vissza lehetne varázsolni a két héttel ezelőtti állapotot. Ma szabad volt

járni a városban, lisztet osztogattak a szegényeknek a parancsnok utasítására. Fogolyánnal, Benével és Blaskóval beszélgettem a patika előtt. Két nehéz ágyút szállítottak a Csíki utca felé. Ferencz Lajostól ma is hordták az árut. Ma megnéztem az Izsák Lajos lakását, mely szintén ki van fosztva. Két-három autó szaladgált a városban tábornokokkal. Ma nem tudtam borotválkozni, mert a péntek délelőtt itt járt katonák a borotvát is ellop-ták. A Bogdán-házban a Russ üzlete feletti szobában a padlót felszaggatták, s a bolthajtást kezdték bontani, hogy az üzletbe behatolhassanak. Ma délben megnéztem Székely Alberttel a báró Bánffy né kastélyát,¹²⁹ hol az utazó ládákat feltörve s a nehéz ezüst tárgyakat széthányva találtam. Délután a tábornok s a 24. ezred ezrede megnézte a szövőgyárat, dohánygyárat s a Gál kenyérsütődjét.¹³⁰ A patikában ma két oláh orvos által írt receptet készítettem. Délután a Kossuth kávéház¹³¹ pincéjéből hordták el a pezsgőt s bort. Tegnap tíz, ma öt beteg katonát vittek a kórházba, hol ma délután négy oláh tábornok tett látogatást, s több orvos műtétet végzett.

Dr. Barabás fél, hogy lassan átveszik a kórház kezelését, s öt kitesékelik onnan. Tegnapról kezdve civil beteget nem szabad felvenni a kórházba, hol ma egy tüdőgyulladásos katona meghalt. A városban is meghalt a Daragics nevű öregasszony. Hírlik, hogy béketárgyalás lenne a magyar és oláh kormány közt. *Bár adná át egész Erdélyt a magyar kormány Oláhországnak*, semmint hogy erőszakkal vegye el az oláh, s kirabolja egész Erdélyt, amint kirabolta az eddig elfoglalt területeket, melynek lakossága kol-dusbotra jutott.

Szeptember 11.

Két hét előtt volt a földingás és népvándorlás. Reggel benéztem a Benkőék lakásába, hol azóta nagy rongálás történt, s a vas pénztári szekrény is a földön fekvő, félig feltörve van. Azután a kórházba mentem, honnan már reggel hat órakor elmentek egy katonát. Barabás megmutatta a kórtermeket, s egy ágyban még ott feküdt a pár órával ezelőtt meghalt ember. A patikában délelőtt egy tiszt négy társával bejött, tíz tubus lanolint s öt tubus Kalodont vett. Tizenöt koronát kértem érte, amit roppant sokkaltak, s nagy méltatlankodva tíz koronát akartak adni, s végre tizenkét koronát kifizettek. Tizenegy órakor ismét egy repülőgép vonult el kelet-nyugati irányba, mint már előzőleg többször. Több felől tüzeltek rá a katonák, tizenkét óra felé pedig 10 ágyú és 20 muniációs kocsi jött a Csíki utcától, s ment a vasút felé. Később igen nagy távolságból ágyúdörgést lehetett hallani vagy öt-tíz percig, mintegy tíz lövést.

Délután egy katonapék volt a patikában, gyógyszerert kért, s az érte járó három korona helyett egy koronát akart fizetni, de erőlyes fellépésemre kifizette a három koronát. Ma sok szentkirályi¹³² asszony volt bent lisztért, kik sósborszeszt vásároltak nálam. Délután láttam egy katonaoorvost, mikor a Béli ház kapuján kijött egy farkasbőr szőnyeggel, s a rá várakozó kocsin elhajtatott. A feltört üzletek ajtajára ma egy bizottság rá írta, hogy „Inventár”,¹³³ s utána különféle számokat írtak.

Tegnap délben ebéd közben bejött szobámba Eöry szakaszvezető, ki jól beszél németül, mert német származású, s lóhámat keresett, de nem adtam neki, ellenben almásrétesel megkínáltam. Ma elszakadt a kút lánc, s eltört a takaréktűzhely lapja, helyette elhozattam a Sylvesterét. Ebéd közben lövést hallottam, s nem sokára láttam, hogy *Tollárt kíséri egy katona*. Kérdésemre Tollár elmondta, hogy Székely Gáborhoz bementek a katonák, s ő utánuk

¹²⁷ Grafitceruzával aláhúzva a gépelt géziratban.

¹²⁸ Mint az előbbi jegyzet.

¹²⁹ A szemerjai Bolyai János utcában álló kúria. Ma ismét a család tulajdona.

¹³⁰ A mai Kós Károly utcai kenyérgyár helyén üzemelő gőzüzemű sütőde.

¹³¹ A mai Petőfi Sándor utcán, közel a Csíki utca sarkához állt.

¹³² Sepsiszentkirály. A várost délről határoló település.

¹³³ Leltár.

ment, hogy ott ne raboljanak, *azért lőtt a levegőbe egy katona, s azért kíséri be őt, hogy mért akadályozta meg őket a rablásban.*

Délután ismét több magas rangú orvos volt a patikában. Autón jöttek, s azzal állítottak be, hogy azt hallották, hogy igen drágán árulok. Felvilágosítottam őket, hogy nálunk két év óta tart a háború, s pénzért sem lehet kapni valamit. Aztán vásároltak húsz koronára, s nem drágállottak semmit. A legfőbb orvos, ki ezredes vagy tábornok lehetett, megkérdezte, hogy mi az ára egy kiló carbolnak,¹³⁴ s mikor meghallotta, hogy hét korona, elcsodálkozott, mondván, hogy náluk negyven korona. Megnéztem a Valeria házát, a kapu be volt szegezve, s „c” betűvel megjelölve. A szomszédok állítása szerint nem rabolták ki. *Aztán Keséhez mentem Blaskóval, s az ebédli szőnyeget Tóth Sándor szomszédjához átvittem.* Délután a rúdvasakat és ásókat a Zsigmond Géza szekerén, melyet tizenöt-húsz katona húzott valahová, a járásbírótság elé szállították.

Ma este hazajöve, egy lélekkel sem találkoztam. Ma megint világított a villany (másodszor), és sok lakatlan házban lehetett villanyvilágót látni, jelül annak, hogy ott raboltak. Ma harminc korona körüli bevétel volt, s így legalább nem fogy el a pénzem. Alig fektüdtem le, nagy kutyaugatást hallottam, s aztán kibálást: „Balázsovich nagyságos úr!” Kinézek az előszobába, s ott áll Székely Elek egy szuronyos katonával, s három receptet hozott a kórháztól, hová ma délben beköltözött egy oláh katonaorvos, s azt mondta, ha ma nem kap gyógyszert, holnap katona-gyógyszereszt állít be a patikába. Ameddig a patikába felmentünk, hatnyolc ór állított meg, s csakis öt igazolása után eresztett tovább. Tizenegy óra után készült el a gyógyszer, fent háltam a patikában. Egy gyógykovácsal beszéltem ma, ki tiszta székely ember. Anna ma megbetegedett.

Szeptember 12.

Ma igen mozgalmas nap volt. Dél előtt a népnek lisztet s a Kovács fűszerüzletéből cukrot osztottak ki. Egy katona Annának s Linának ruhaszövetet s cipőt adott a Berkovics üzletéből. Dél felé megindultak a csapatok, melyek több napon át a város határában táboroztak, s két ezred gyalogos (24-esek és 12-esek) s a 6-os tüzérezred s utána a sok trén¹³⁵ Előpaták felé vonult. Alig mentek ki a városból, a vasút felől pionírok érkeztek. Végtelen szomorú volt látni az elvonuló trénben a sok rabolt székely szekeret, s lovat, sok mindenféle holmit. *Egy szekér tetején még páva is volt.* A csorda, melyet a csapatok hajtottak a legszebb nyugati féle tehén és borjú volt. Egész ménesre való csikót és igen sok hintót is vittek magukkal.

A csapat igen gyakran meg-megállt, mert nehezen tudtak haladni, s ilyenkor sok tiszt és katona jött be a patikába, leginkább fogpasztáért, kölnivízért és *neusalvarsanért*.¹³⁶ A házam előtt álló katonák pedig a kertből a gyümölcsöt szedték le, sőt a kocsiszínból a hámot is elvitték. *A tábornok még dél előtt elment, búcsút sem mondva a házigazdának, ellenben paplant, párnát és dunyhákat vitt el magával. A Kossuth kávéház pincéjét ma reggel tovább fosztogatták, s egy katonától, ki hat üveg pezsgőt vitt el a patika előtt, a tiszt a pezsgőt elvette, s a patikában letette, de nem jött érte.*

Szeptember 13.

Ma húsutalványokat osztott ki a piacon egy kapitány s egy hadnagy, s többféle rendelet tolmácsolatott Kovács Ferenc által. *A kapitány nekem egy paszpartu jegyet állított ki.* Ez a kapitány rendkívül finom lelkületű ember, mert midőn egy tíz éves kis árva leány kért tőle húsjegyet, érzékenyülve hullottak könnyei,

s öt lejt adott a kislánynak. Reggel legalább háromszáz oláhországi ökörszekér vitt (valószínűleg) zabot s lisztet Előpaták felé a csapatok után. Dél felé pedig megérkezett egy háromszáz emberből álló bicikli csapat, mely nemsokára tovább ment. Ebéd után Benkő Pali holmiját szállítottam át hozzám. Ma dél előtt szemerjai lakásomba is betörték, az utca felőli szobában összehánytak mindent, s a kockacukrot (cirka 4-5 kg) mind elvitték. Tegnap óta a vezetéken nem lehet vizet kapni. De ma este ismét volt víz. Éppen megírtam e sorokat, és kilenc órakor le akartam fektüdni, midőn Elek értem jött egy kórházi recepttel. Így ismét be kellett mennem, s így a patikában háltam.

Szeptember 14.

Azt hittem, hogy nyugalmasabb, rendezettebb idők következnek, sajnos ellenkezőleg történt. Ma a Miske László üzletét nyitatta fel az udvar felől a kapitány, s úgy onnan, mint Fülöp kamarájából mindent elloptak. Ezzel egyidejűleg a Teutsch bőrboltjából¹³⁷, s azután a Ruts üzletiből tettek fel mindent a Zsigmond Géza társzerkerére, s hordták az árut a volt árvaszéki helyiségbe katonai fedezet mellett. Szóval *ma úgy intézkedtek, hogy aki nincs itthon, annak holmija hadizsákmány.* Egyelőre csak az üzleteket járják végig, nem tudom, hogy vajon a magánlakásokra is kerül-e sor. A Béli két kocsját a városháza udvarára tolták. *Egy katona a másik gyógyszerértárból származó tinctura amara és tinctura china patikai állvány üveget kínálta nekem megvételre.* Hallottam, hogy a dandárparancsnokság Hidvégen¹³⁸ székel, odaszállítják innen a kenyeret s azt a sok élelmiszert, amit ma is rabolnak az üzletekből. Szóval a rablásnak vége-hossza nincs, s addig, ameddig mindenkit ki nem fosztanak, nem is fog megszűnni. Nemhogy azoknak, kik visszaszajönnek, de azoknak sem, akik itt maradtak sem lesz pár hét múlva mit enni. Az emberek kétségbeesve, sírva panaszkodnak egymásnak, s általában úgy el vannak keseredve, hogy jobban szeretnék, ha kivégeznék őket. Én is így vagyok.

Ma megnéztem ismét a Szász Dezső lakását, s a leghátulsó szobában ugyanazon a helyen találtam az ágy mellett fekvő kutyáját, ahol azelőtt 6-8 nappal láttam. Ki tudja hány nap óta őrzi ott mozdulatlanul e kirabolt lakást etlen-szomjan az a hűséges állat. *Délután a Benkő Pali még meglévő legértékesebb tárgyait hoztam el, s aztán bementem a patikába Blégánának gyógyszer adni, s láttam, hogy Ferencz Lajostól még mindig hordják az árut, s a Szvoboda üzletét törik fel, s hordják ki a sok drága bundát és prémárut.* Állítólag rendelet jött, hogy mindenkinek el kell venni mindenét, ki elutazott. Rémes dolog most már harmadik héten át nézni ezt a lelketlen rablást, melyben *az itt való nép is részt vesz suttymban.* És rémes dolog ily nép közt lakni. Mert intelligens, jó lelkű ember alig maradt a városon száz, a többi 3-400 öregasszony s züllött-iszákos öregember, kik most semmit sem dolgoznak. Az én fehér ruhám, mely még két hét előtt ki lett mosva, most is vasalatlan, pedig két nőcseléd van a háznál, de azért még a szobám sem volt kitakarítva. Jó Isten, segíts meg szegény hazánkat, s tégy csodát, hogy a lelketlen állapot ne tartson soká.

Szeptember 15.

Hűvös borult idő. *Az árut hordják a Zsigmond társzerkerén Ferencz Lajostól, Kozmától, innen én is kaptam három darab seprűt.* Délután lisztet osztottak ki, azután elcsendesedett a város, hat órakor már egy lelket sem lehetett látni, kivéve a pékkatonákat, kik a lakatlan lakásokból lopva hordták ki a holmit. Ma beszéltem visszatartó menekültekkel, kik azt mondták, hogy csütör-

¹³⁴ Sebkezeléshez használatos szer.

¹³⁵ Utánpótlást szállító alakulatrész.

¹³⁶ Szifilisz gyógyítására 1912-ben bevezetett gyógyszer.

¹³⁷ Teutsch Frigyes üzlete a mai Petőfi Sándor utcában található

Benkő Mór-féle ház földszintjén volt.

¹³⁸ A várostól mintegy 15 km-re nyugatra, az Olt partján, a barcasági határon fekvő település.

tökön már Baróton oláh katonák voltak, s kedd este már nem ment vonat Homoródon át.¹³⁹

Az előpataki oláhok ma is zsákban és lepedőben hordták a katonák által nekik ajándékozott drut. Megnéztem az Agrárhelyiséget, hol még a polc is össze van törve. Azután a Kese lakásáról vittem el a matracokat és a párnákat. Betértem a Ferencz Lajos lakásába, hol három-négy kutya hevert egy diványon. Ma kétszer is jártak itt a katonák a sertésekért, de nem vittek el egyet sem. Három szép sertés a kertben legett, de mivel nem volt mit enni adni nekik, este elhajította Anna.

Szeptember 16.

Hüvös esőre változott a szép őszi nap. Bemenet láttam, hogy hét betegszállító autó áll a Vöröskereszt-kórház előtt, azután halottam, hogy elszállítják a kórházról a beteg katonákat Földvárra, s a Vöröskereszt-kórházból oda szállítanak ötven ágyat. Délután láttam is, amikor az ágyakat tették fel az autókra. Ma is tele volt a város előpataki, árapataki, aldobolyi, dobollói¹⁴⁰ oláhokkal, s árkosi oláh cigányokkal, kik mind tele zsákokkal mentek haza. Ma a szövőgyári üzletből¹⁴¹ szállították az árut a volt árvászéki épületbe.

Ma elhozattam a Kovács-gyógyszertárból az ágyneműt, hogy legalább azt megmenntessem. Egy kevés gyógyszert is meg lehetett volna még menteni, de nem akartam semmit elhozni, mert nem hitte volna el, hogy csak oly keveset hoztam el, s így csak gyanúsításnak lettem volna kitéve. A Béli lakását is megnéztem az öreg Benével, a cifraszűrt, mely még pár nap előtt megvolt, már nem láttam a lakásban. Ma már az istálló mellett lévő kocsisszoba is fel volt törve, ellenben a kocsiszín, mely azelőtt nyitva volt, be van zárva. Várának ma másodszor adtam oltóanyagot, s ő mondta, hogy öt-hatszáz juha van. Holott azelőtt alig volt ötven-hatvan. Ma délután én is kaptam egy kiló sertéshúst és két kiló lisztet.

Öt óra felé jött a hetvenkilenc éves Nagy Miklósné a patika elé, hogy a nyolcvan éves Klossz Károlynét, kivel ő a Cintos korcsmáros házában együtt lakott, s ki Császár Domokos testvére, a katonák meggyilkolták, s őt is fojtogatták. A két gyilkost a katonák az Andrási pék műhelye előtt elfogták, s a meggyilkolt házába visszavitték, hová azonnal megérkezett a helyőrségi parancsnok, s ököllel verte a gyilkos katonát, s aztán mindkettőt a városházához kísértette, s kijelentette, hogy a gyilkost holnap agyonlövöik. Később a patikából két öregasszony Nagy Miklósnét elvezette. A helyőrségi parancsnok a helyőrségi katonákat azonnal teljes felszereléssel a piacra kirukkoltatta, s ott a legnehezebb katonai gyakorlatokat (szaladás, lefekvés a sáros földre stb.) végeztette velük büntetésből. *Kérésemre a helyőrségi parancsnok megígérte, hogy holnaptól kezdve a szemerjai házam elé őt állítat éjjel-nappal.* Dr Barabásnak mondta ma egy tisz, hogy az oláhok már Segesváron vannak.¹⁴²

Szeptember 17.

Bár már két és fél hete kimosták fehér ruhámat, ma mégsem volt ing és harisnya vasalva, pedig két nőcseléd volt a háznál, de nem a dolgon járt az eszük, hanem azon, hogy a rablott druból minél többet összeharásoljanak, s megszédjék magukat. Tegnap Patakiné egy tiszta selyem napernyőt kapott egy katonától, melyért ötven koronát is elkértek volna. Ma a két gyilkos katonát hordozták három-négyszer a patika előtt összekötve. Összehordták a városháza elé nyolc-tíz szekeret, a Ferencz Lajos hajtó kocsiját, a 34. számú újralakozott fiakkert. Talán az egész Előpatak bent volt ma. Kolcza piaci üzletéből dobáltak ki a katonák az előpatakiaknak cipőt, ernyőt, ruhaszövetet. Ez azonban csekélység volt

ahhoz, amit a magánházakból raboltak, honnan tele zsákokkal és lepedőkkel jöttek ki. Az előpataki oláh pap ma reggel bejött isteni tiszteletet tartani. Ma visszahozta az ökröket Csatlós. Bora Mózzsal beszéltem, ki kedd délből ment el Nagy Ferenczel és Sylvesterrel, csütörtökön ért Nagyajtára, s onnan pénteken reggel tért vissza, s este tíz órakor tért haza.

Százazajtáról pedig ma tért vissza egy ember, ki beszélt, hogy onnan senki sem menekült el, s ott szántanak, vetnek. Ma délből elfogták Faluvégi árkosi tanítót s két árkosi embert, kik a báró tagjára akartak a vasúti híd alatt elmenni, s összekötve hozták be őket Szentgyörgyre kémkedés gyanúja miatt. *Ma délután eltemették Klósz Györgynét. Kende József helyettes polgármestert elcsapták állásából. Ma megnéztem a Szász László, Csutak dr., Benkő Mór s a plébános lakásait.* Ma is osztottak ki húst és lisztet. Az idő ma estefelé igen hüvösre változott, ha így tart, rövidesen fűteni kell. Bora Mózes szerint a vasút Földváról Budapest felé még csütörtökön is közlekedett. Én nem hiszem, de azért reményelem, hogy az enyéim szerencsésen eljutottak Nagyváradra. *Félek, hogy onnan is menekülni kell nemskára.* Ma három hete még együtt voltunk mind Benkőéknél, még a borospoharak is úgy vannak az asztalon, mint voltak, de a ruhaneműt mind elvitték. Este hazajövet a sütőde előtti őrség megállított, hogy miért nem mondom, hogy „Buna sara”?

Szeptember 18.

Hüvös őszi idő. Ma három hete volt a világfelfordulás Sepsiszentgyörgyön. Mily óriási változás történt három hét alatt. A virágzó gazdag város kifosztva, lakossága koldusbotra juttatva a hatósági kényszer eltávolítása folytán. Nemhogy párnájuk, de még szalmazsákjuk sem lesz azoknak, kik hazatérnek. Ma kiraktam az előszobában a deszkákra a négy nap óta ott lévő kosárából a paradicsomot, mely egy percig tartott, de melynek kirakására kétszeri figyelmeztetésemre sem ért rá a két nőcseléd. Ma a rendőrkapitányságon reggel kezdetét vette a népszámlálás, mindenkinek be kell jelenteni nevét, életkorát, foglalkozását s lakását. *Ma elhozattam Kesétől egy zsák rozsot, s láttam, hogy a tányérokat is elhordták azóta, hogy ott jártam. Ma mondta három kisborosnyói oláh, hogy Joós Mihályt augusztus 23-án agyonlőtték.* Estefelé láttam, hogy Faluvégit szekéren vitték a Csíki utca felé.

Szeptember 19.

Verőfényes, hüvös reggel. Ma volt az első dér. Délelőtt tovább folyt a népszámlálás, már hétszáznál több van összeírva. Azoknak is be kell iratkozni, kik mezei munkát akarnak végezni. Hat-nyolc autó érkezett délfelé a kórházhoz. Délelőtt hírtul hozta Székely Albert, hogy neki a háza előtt álló őrség egy zsidó katonája besúgta, hogy a katonák meg akarnak verni, mert nem köszönök nekik.

Hazajövet a parancsnok lakása előtt megállt két autó, melyekből tisztek szálltak ki, térképpel kezükben. A templom előtt találkoztam Popovics aldobolyi tanítóval, ki Oklándig¹⁴³ menekült, s onnan tért vissza. Délelőtt elvitték a lóhámot a kocsiszínből. Ma délután elszállították a kórházból a beteget Földvárra, s az orvos is odament. Benkőéktől ma is hoztam haza két taliga apróságot. Ma a Schwarcz-féle malmot¹⁴⁴ előkészítették az őrlésre. Ma volt nálam egy Szilágyi Ferenc nevű ember, ki Bükszádról jött a vasúti síneken, s a drezinán¹⁴⁵ jövő katonákat kérte, hogy hozzák el őt Sepsiszentgyörgyre. Miután Stefan Popescunak s oláhnak nevezte magát, el is hozták. Ma déléltől elvitték a lóhámot.

vártól jóval keletebbre tartotta magát.

¹⁴³ Az akkori Homoródi járás székhelye.

¹⁴⁴ Az 1913-ban alapított Első Székely Múmalom Rt. három-emeletes fa vízimalma, mely az Olton állt. Az Rt. egyik igazgatója Schwarz Kálmán.

¹⁴⁵ Kézi hajtány.

¹³⁹ Barót Szentgyörgytől lévonálban mintegy 35 km-re északnyugatra fekvő település, Erdővidék központja. Homoród Kőhalomtól nem messze fekvő szász település.

¹⁴⁰ A várostól mintegy 15 km-re délkeletre fekvő román falu.

¹⁴¹ A Bazár alagsorában volt található.

¹⁴² Ebben az időben az 1. osztrák-magyar hadsereg még Seges-

Szeptember 20.

Szép meleg őszi nap. Reggel a piacot s a piac körüli utcákat szépen elsöpörték. Egész nap hallani lehetett a lokomotív működését. Délben megkondult a toronyóra, s úgy mutat, mint nálunk májustól.¹⁴⁶ Ma délelőtt a rablás is szünetelt, de délfelé kezdtek beszállingózni Előpatak felől az oláh asszonyok. Ma jött vissza az a háromszáz körüli oláh ökrös szekér, amely muníciót szállított a hadsereg után. *Ma délelőtt már hiányoztak a szőnyegek a Béli lakásából.*

Délelőtt érkezett autón három civil oláh, egy közülük oláhországi dohánygyári felügyelő volt, s a *dohánygyár üzembe helyezésé ügyében tárgyalt a dohánygyári igazgatóval.* Ma általában nyugodtabb nap volt, s úgy tűnt fel, mintha kezdetét akarná venni a rendhez vezető állapot. *Sajnos semmi remény sincs arra, hogy visszajuthassunk a magyar kormányzás alá.* Ma este, mikor hazajöttem, egy nyúl volt a kapun belül, s aztán nem sokára a kapu alatt kibújt, s a Wallancs udvarára ment.

Szeptember 21.

Gyönyörű meleg őszi nap. A város seprése tovább folyik. Előpatak felől ma többen jöttek be, de most már nemigen mernek a házakba bemenni, csak azt vizsik inkább el, amit a katonák lopva hordanak nekik. Népfelkelő csapatok vannak itt egy-két nap óta, s most azok hordják a paplanokat stb. Lőfitől. Egy ily népfelkelőkhöz beosztott taknyos húszéves tisztesce két deci kölnivízért sokallotta a két koronát. Ma délelőtt szabadon engedték Faluvégit. Az örlés Ráró és a Boór malmában kezdetét vette. Délután ismét megnéztem a Benkőék lakását. A kamraablakokat nyitva, a kamrából a konyhába vezető ajtót feltörve, az irodából az udvarra nyíló ajtót feltépve, kinyitva s a vas pénzszekrényt feltörve találtam. Vörös vámszedő újságolta, hogy tegnap egy utazóbundát hoztak onnan ki.

Szeptember 22.

Ma elég enyhe derengő idő volt, sőt délfelé esett is az eső. Délelőtt hazahoztam a vasút mellől a szekeret. A szántóföldön is mindenütt pezsgős, boros, sörös, szeszes üveg, szétronsolt s szétszedett szekerek, szekérekrekek, székek, asztalok stb. hevertek. Ebéd után értem jött öt katoná, hogy a kapitányt hívat. *Két-órai várakozás után az őrmester előadta a kapitánynak, hogy én két szekeret hoztam haza, s ez neki gyanús.* A kapitány azt mondta, hogy ő írásbeli engedélyt adott, s ha gyanús volt az őrmesternek a dolog, akkor miért nem kérte az engedélyt, s azzal engem elbocsátott. Ma elvitt Kocsoládé György Előpatakra két sertést hizlalásra. *Kesétől ma el akartam hozni a két zsák rozst és az egy láda búzát, de már nem találtam ott.*

A város seprése tovább folyt ma is, és ma már alig lehetett látni lopást. Estefelé rémes csend volt az egész városban, s egy lelket se lehetett semerre látni. *Ma itthagytott Serester Zsigmond béres, ki vagy hat nap óta volt itt, s mindent elhordott, ami keze ügyébe esett.* A kapitányhoz ment egy idevaló asszony, ki a kapitány szüleinél szolgált tizenhat év előtt, s kit a kapitány most megismert, s magához rendelt. Ez az asszony mondta, hogy a kapitány atyja colonel (ezredes) volt, s hogy két bátyja – mindkettő katonatiszt – s egy nővére van, s hogy nagyon jó emberek. Ezt én már első alkalommal észrevettem, s ma azt a kis árva lányt, kinek öt lejt adott, házánál láttam szépen felöltöztetve, s a kislánynak azt mondta, hogy a kapitány úr Bukarestbe fogja küldeni. Este nyolc óra van (rendes idő szerint hét óra), s én kénytelen vagyok lefeküdni, mert már rég

csend és sötétség borult a városra. Nagy aggodalmat okoz nekem a rövidesen beköszöntő tél, mert nincs fa és gabona.

Szeptember 23.

Szép csendes nap. *Délután tengerit s árpát kaptam Antostól. A kútláncot megcsináltattam. Délután az Örvés lakását néztem meg.*

Szeptember 24.

Gyönyörű meleg csendes nap. *Megnéztem a Malmos és Vajna lakásait.* Délután – úgy, mint eddig – kenyeret, húst és sőt osztottak ki, sőt a régi árvaszéki helyiségből ruhaszöveget is. *En is kaptam négy méter férfiruhának való bársonyfélé, melynek métere Fogolyán szerint kilenc korona. Ezenkívül vettem egy katonától öt koronáért egy télikabátot.* Ma délben megérkeztek az oláh zsan-dárok, kik a katonák helyett maradnak itt helyőrségnek. Tegnap olvasta Popovics János aldobolyi oláh tanító a brassói Gazetta Transilvániában,¹⁴⁷ hogy az oláh hadsereg a túlerő ellen kénytelen volt visszavonulni.¹⁴⁸

Szeptember 25.

Gyönyörű meleg őszi nap. Délután elment a helyőrség nagyrésze, csak mintegy húsz-harminc katona maradt itt. De jött huszonöt csendőr és vagy ötven népfelkelő, 72. számú. Ma visszahoztam a lóhámot, melyet a városháza udvarán hanyódva találtam meg. Estefelé elmentem Kese házába, hol már alig van szilva. Benkőnél is voltam, s láttam, hogy az írógép hiányzik. Ma egész nap Csatlós-nál voltak az ökrök. *Ma sok mindent vásároltam a katonáktól.*

Szeptember 26.

Ma reggel háromnegyed nyolckor (nyári idő szerint) mentem ki a szobából a konyhába, s ott az ágy vetetlen, az éjjeli edény az ágy alatt volt. Az első szoba, hol főztek, takarítatlan, az esti edény mosatlan. Kérdésemre, hogy miért van az éjjeliedény a konyhában, Anna azt felelte, hogy még nem ért rá kivinni, pedig Patakiné is és a marhák mellett Csatlós is segítségére volt. Tíz óra felé három autón harminc csendőr érkezett Bikfalvi elé, kik rövid félóra ittlét után a Csiki utcán eltávoztak. Ma délelőtt vitte a rendőrségre Ignat kapitány az új polgármestert, Alomann keresztvári állami elemi iskolai tanítót. Ma is remek szép idő van. Délután elköltöztettem özvegy Bene Józsefnét a sógornőjéhez, özvegy Klein Adolfnéhoz. Visszajövet megnéztem a Kovács Tivadar lakását. Ma is seprték a várost, s úgy látszik, mintha ma egészen szünetelt volna a rablás.

Szeptember 27.

Gyönyörű meleg idő. Délelőtt kimentem a tagra ökörszékkel, s délig kint voltam. Délben az istállót takarítottam ki. Délután két órakor bementem a patikába, s *egy óra alatt ötven koronát vettem be.* Az előpataki oláhok húsz koronásokkal fizettek. Ma délután elment Ignat kapitány, s egy csendőr főhadnagy és egy népfelkelő hadnagy maradt itt. Este alig jöttem haza, egy kocsi jött értem, s egy automobilon érkezett kapitánynak gyógyszer kellett készítenem. Este Előpatakról öt napszámos érkezett tengeri, burgonya, répa betakarításra.

Szeptember 28.

Gyönyörű meleg idő. Délelőtt kint voltam a tagon, hol tengerit szedtek. Délután a polgármesteri hivatalban székelt

¹⁴⁶ Magyarországon abban az évben, 1916-ban vezették be először a nyári időszámítást. Ekkor az órákat egy órával előre állították, amelyek így a romániaiával megegyező időt mutattak.

¹⁴⁷ *Gazeta de Transilvania*, brassói román nyelvű lap, mely példányainak nagyrészt Óromániában adta el. Jelentős hatással volt az erdélyi román irredentizmus kialakulására, fejlődésére. 1909-

ben, Aurel Mureșanu halála után szerkesztését Voicu Nițescu és Victor Braniște vették át. Ők 1916 végén a román hadsereggel Romániába, majd Oroszországba menekültek.

¹⁴⁸ A háború első, később döntőnek bizonyuló, jelentős osztrák-magyar-német győzelmet hozó csatája valójában csak szeptember 26–28-án zajlott, Nagyszebennél.

csendőrség kiadta az új rendeleteket, mely szerint az üzletek kinyitandók, mindenki csakis pénzért kérhet árut, polgárőrség fogja fenntartani a rendet ma estétől fogva éjjel is, nappal is, és négy vagyonos és előkelő polgár négy napon át mint kezes fogva tartatik azért, hogy sem rablás, sem gyűjtogatás nem lesz, s hogy katonának, sem civilnek bántódása nem lesz. Egyben agyonlövétéssel büntetik mindazon katonát és civilt, ki ezentúl lopni fog, és engedély nélkül más házába be sem szabad lépni, stb. *Én is kezesnek voltam felírva, de miután megtudták, hogy gyógyszerész vagyok, felmentettek.*

Ma megismerkedtem az új polgármesterrel, ki nagyon panaszkodott, hogy mily terhes és kellemetlen a sok ellentétes rendeletnek eleget tenni.

Szeptember 29.

Gyönyörű meleg nap. Délelőtt a tagon voltam, hol tengerit és burgonyát szedtek, délután a patikában. Délelőtt a mezőn egy gyönyörű szép sertést láttam dögölve. A dohánygyárban inventálnak, a szövőgyárban pedig már szállítják is a gépeket a vonatra, s állítólag viszik Romániába. Szórványosan ma is loptak. Benkő lakásából egy kiságy is hiányzik. A Biena házába nyolc-tíz oláh hentes (civil) telepedett le, s ma tizenöt sertést vágott le.

*Ma foglalta el hivatalát a tegnap érkezett új rendőrkapitány, egy zernyesti születésű nagyszebeni teológiai tanár, ki jól beszél magyarul, s ki a rendőrség előtt mutatkozott be nekem, de nevét elfelejtettem, s ki eztán velem a gyógyszerertárba ment gyógyszerert vásárolni, amit ingyen, sőt kedvezményes árban is vonakodott elfogadni. Az úr nagy dákó-román, s kérdésemre, hogy mi újság a világban, azt felelte, hogy ami minket románokat illet, igen jól állunk. Dobruzdából, hova a bulgárok és németek betörték, kivertük és Várnáig szorítottuk vissza őket. Erdélyben pedig már Marosvásárhely is el van foglalva, és huszonnyolcezer foglyot ejtettek a románok.*¹⁴⁹

Szeptember 30.

Dél felé hűvös szél kezdett fújni. Délig a tagon voltam, hol burgonyát szedtek. Délben negyven szekér dohányt s szivart szállítottak Brassóba, délután a patikában voltam.

Október 1.

Délelőtt a répaföldet néztem meg, ezután a szarvasmarhákat vezettettem fel a rendőrségre. Délelőtt egy szekér répát hoztak az ökrök. Úgy délélt, mint délután a patikában voltam. Délután négy óra felé elkezdett esni, s hűvösre változott az idő. Délután összegyűjtötték a népet a rendőrségre, s tudtul adták, hogy annak, ki nincsen honn, természetét mindenki felében betakaríthatja. Délután Csatlós saját terményét hordta az ökrökkel.

Október 2.

Hajnalban hűvös havaseső kezdett esni, s reggelre minden fehér volt. A kisebbik gölye az éjjel a trágyadombon 6 malacot fiallott, s mind a hat megdöglött a hideg havasesőben. Itt van öt előpataki napszámos, és nem lehet a tagon dolgozni. Délelőtt a engerit fosztogatták, délután a pincét takarították. Léc Anna kért, hogy hozzám költözhessen. A sertésállományt összeírták.

Október 3.

Hűvös, borús idő. Szilvát szedtem, s a kertben burgonyát, répát. Az alsó szobát takarítottam. A hámot Tollár elkérte kölcsönbe. Délután ideköltözött Léc Anna. Az istállóajtót feltettük, a ház előtt a burgonyát, kiszedtem. Este már az alsó szobában háltam, hová az új kokszkályhában tüzet rakattam. Este 9 órakor bejöttek az oláh járőrök, hogy oltuk el a lámpát vagy takarjuk be az ablakot.

¹⁴⁹ A térségben védekező 1. osztrák–magyar hadsereg eddigre valóban visszahúzódott a Maros jobb partjára.

Ma Fogolyán kinyitotta üzletét. A dohánygyári igazgató mondta ma, hogy a leltározás még egy-két hónapig eltart, s hogy eddig még csak öt vagon árut szállítottak el, s még van cca. kétszáz vagon áru, mely több millió koronát ér, és hogy a nyersanyag öt-nyolc hónapig eltartana, ha lenne munkás. A szövőgyárból is már egy hét óta szállítják el az összes anyagot. Ma lefoglalták a Berstein Márk Fiai üzletét.

Október 4

Hűvös borús idő. Délelőtt a ház előtt szedtük a pityókát, mivel az ökörszekeret, mikor a képezdéhez ment Léc Anna költöztetni, a szövőgyár előtt a katonák elfoglalták, s a szövőgyárba bevitték, honnan árut kellett a vasúthoz kivinni. Délután Léc Anna tovább költöztettük. Ma csak délután voltam a patikában, Léc Anna ma hált itt először.

Október 5.

Szép enyhe napfényes idő. Délelőtt is Léc Anna költöztettük, és szilvaizt főztünk. Délelőtt és délután a patikában száz-negyven koronát vettem be, mivel ma kezdtek a magyar vidékről is bejövögetni az emberek. Ma egész nap igen jól hallatszott az ágyúszó. Délután negyed ötkor a patika előtt ültém, s láttam, hogy egy káplár leveszi az oláh lobogót. Azután a katonák közt mozgolódás támadt, egy autó érkezett, s híre kelt, hogy a katonák elmennek, és csak a csendőrök maradnak itt. Később Kende híriul hozta, hogy most tiltották el azt, hogy két ember egymással beszélgessen.

Kásás György Előpatakról újságolta, hogy Baróton már magyar katonák vannak, s hogy az előpatakiak kétségbe vannak esve, hogy ha a magyarok győznek, akkor őket a rablásokért felakasztják, s hogy ő a tegnap olvasta Brassóban a Gazetta Transilvániában azt, hogy Nagyszebentől harminc kilométerre nyomták vissza az oláhokat. Délelőtt tíz óra körül egy repülőgép vonult el a város fölött. Estefelé egy üveg bort hozattam Cintostól, honnan négy kisebb hordó bort vittek a rendőrségre Kovács városgazda vezetése mellett.

Egyszóval ma örömdetes nap volt, s egy halvány reménysugár tűnt fel, hogy talán megsegíti a jó Isten a mi seregünket, s megment minket attól, hogy Oláhországhoz csatoltassék Erdély. Ma délután négy órakor kocsin ment ki az állomásra Gujman rendőrkapitány két miniszteri kiküldöttel, s a vasúton elutazott, azt mondta, hogy Bukarestbe megy egy nővére temetésére, kit a léghajóból ledobott bomba megölt.

Október 6.

Borús idő, de örömmel teli, bár kellemetlenség is ért. Nyolc óra után két szekérrel fáért mentünk a képezdébe, de Gál sütődéje előtt elfogták az ökörszekeret, s a Gálnál levő húsz-huszonöt katona bagázsiját kellett felrakni s elvinni a román határ felé. Itt a Gál-sütőde előtt egy autó ment keresztül a burkuson, mely nyomban kimúlt szegény. Bemenve a városba, Bikfalvi előtt több autót láttam állni, s több magas rangú katonatiszt sétált az aszfalton, közte két tábornok s egy ezredorvos, ki egy hónap előtt volt a patikámban, s megismertük egymást. Ez az orvos épp a patika előtt ette reggelijét, egy darab csokoládét. Mind sűrűbben jöttek az autók, s délfelé trén és lovas csapatok is jöttek a Csíki utca felől, s észre lehetett venni, hogy nagy visszavonulás készül, annyival is inkább, mert ma is hallatszott egész nap (habár nem oly nagymértékben, mint tegnap) az ágyúlövés.

Allemann polgármesterrel beszélve, mondta, hogy Gujman rendőrkapitány tegnap búcsúzás nélkül szökött meg, s ő is szökök, mert a katonai parancsnokok mind elillantak ma hajnalban a katonákkal együtt. Egy óra felé egy kocsin tényleg el is ment

Brassó felé. Délután már sűrű egymásutánban vonultak a különféle csapatok a Csíki utcából Réty felé, de a gyalogos csapatok estig nem értek be a városba. A ma hajnalban elvonult katonák a Berstein-ház kapuját benyomták, s az üzlet felőli üzletajtót felfeszítették, s raboltak. Láttam, amint az ezredes orvos a városházából egy írógépet hozott ki, s autójára tette. Délután a régi árvaszéki, hivatali helyiségben összegyűjtött árut a katonák szétosztották a népnek. Ma már síri csend volt a szövőgyárban is, és nem hordtak már semmit a vasútra. Úgyszintén a dohánygyárban sem jelent meg a leltározó bizottság. Az a lázas sietség, amellyel a szövő- és dohánygyárból az árut elhordták, annak volt előjele, hogy az oláhok szénája nincs rendben.

Nyugtalanul tértem éjjeli pihenésre, hogy az átvonuló katonaság vajon nem fogja-e az éjjel feltörni gyógyszeráramat. Ma már a postaépület előtt sem állt őr, s egy katonai postászt egyedül nézett ki este felé. Az egész nap jöttek-mentek az autók a postaépület elé, hol néha öt-hat autó is állott. A két tábornok ma éjjelre Bene ügyvéd házába szállásolta el magát, tíz betegszállító autó pedig a nagytőzsdével szemben a nagy piacon sorakozott. Délután a visszavonuló egészségügyi kocsik egyikén felismertem az oláh orvost, ki az itteni kórházban volt vagy tíz napig.

Október 7.

Enyhe borús nap. Fél hatkor kezdett világosodni, s én felkeltem, mert láttam, hogy házam előtt sok muníciószállító kocsi áll, s hogy a katonák a kertben almát, szilvát lopnak. Hét óra felé elmentek Szászhermány¹⁵⁰ felé a szekerek, s utána a 6. lovasvezérből vagy két-háromszáz lovas katona. Úgy a trén, mint a lovasok lovai el voltak csigázva, s legalább tíz százalék sánta volt. A katonáknak már nagy bárányszőr szipkájuk volt, de ruhájuk piszkos, rongyos. A Berstein üzletét ma reggel a kapun át megint rabolták, az ezredesi rangban levő orvos nyomta be az ajtót. Szakács Mihály nevű sepsiszentgyörgyi ember épp akkor hozott ki két darab posztót, és azt mondta, hogy Sikó Béla rendőrkapitány részére viszi, s egy katona adta. Én bemásztam az üzletbe, s acetilénlámpa mellett ott találtam egy automobilos katonát, ki rabolt. Mikor kimásztam, az udvaron találtam az ezredorvost, ki be akart mászni, de engem látva megfordult, s utánam bejött a patikába egy dugót kérni. Az Istvánfi és Fogolyán Endre üzletének¹⁵¹ ma reggel a redőnyét is felfeszítették, s a kirakatüveg tábláját betörték A nép délelőtt a Kozma, Bikkfalvi üzletéből s a Dohánygyárból hordta az árut.

Dél felé a 12. gyalogezred maradványa apró csoportokban kezdett a városon átvonulni Réty felé. Valószínű, hogy a határig meg sem álltak. Számalom volt nézni ezeket az elcsigázott katonákat, amint lerongyolódva, étlen-szomjan, rendetlenül vánszorogtak. Soknak bocskora sem volt, vagy rossz cipő volt a lábán, melyből félig kimászott a lába. Reggel egy beteg lovat házam előtt hagytak a katonák, melyet behajtottam. Ma délben már a tíz betegszállító automobil s a két tábornok, sőt a távírász is elment. Délelőtt láttam, hogy a Samtescu tábornok autója a Béli di kapuja előtt áll, s a Kovács patikájából kihozott vazelinolajjal kenik az autót.

Délután még szórványosan 5-ös és 10-es gyalogosok, sőt egy pár 11-es gyalogos is idetért Barótról. A katonák beszéltek, hogy a németek nagyon megverték az oláhokat, s a 18. ezred háromnegyed része megsemmisült. Este hét órakor síri

csend van, csak az oláh lovas járőröket lehet a holdvilágnál látni, amint a Csíki utcából a vasút felé mennek. Hazajövet elnéztem a postára, hol sötét van, s egy lélek sincs. Aztán a rendőrség elé mentem, hol az enyhe holdfényes időben kint ültek a polgári őrök. Este fél kilenckor vagy tizenöt ágyúlövést lehetett hallani Barót vagy Nagybacon irányából. Délután a Berstein üzletéből vittek el egyet s mást. *Anna délelőtt négy zsák árut hozott a dohánnyárból.* A megyeházán s a rendőrségen¹⁵² az oláh lobogót elfeledték leszedni, s az most is ott lóg. Adja a jó Isten, hogy holnap a mi katonáink előőrsei megérkezzenek, s utánuk nemsokára a menekültek is hazajöhessenek. Legyen hála a jó Istennek, hogy a könyörgéseinket meghallgatta, s ily hamar jóra fordította tűrhetetlen állapotunkat, s talán holnap már ismét Magyarország kötelékébe fogunk tartozni.

Október 8.

Gyönyörű meleg idő. Csak délután öt óra felé kezdett el esni. Ma volt talán a legizgalmasabb nap hat hét óta, amennyiben ma belekerültünk az előőrsek harcaiba. Reggel két taliga disznóhúst és szalonnát és tizenhét hátsó sonkát hoztam el a Biena házából, hol száz-százötven sertést vágtak le tíz nap alatt az oláh hentesek. Azután a templomba mentem könyörögni a mi fegyvereink győzelméért. A Szent Antal perselyt a templomból elrabolták. Háromnegyed tizenegykor a patika előtt ülve látom, hogy hét porosz lovas megáll a Bikfalvi üzlet sarkánál, odafutok, s elkezdem őket „hoch-olni”.¹⁵³ Az összegyűlt harminc-negyven ember aztán szintén „hochot” kiáltott, amit a poroszok hálásan köszöntek meg.

A hadnagy (egy borotvált képű, pápaszemes fiatal hadnagy) mondta, hogy ide németek jönnek, s a magyar csapatok Brassó felé nyomulnak előre, illetve hogy a bolgárok bent vannak Dobrudzásban, hol Mackensen a fővezér. Panaszkodott, hogy zsebórája eltört, mire Klein szobafestő felkínálta neki zseboráját, amit ő ajándékba csak vonakodva fogadott el. A nép szivarral, borral kínálta a tizenegyes dragonyos ezredből való lovasokat, az asszonyok sírtak örömlükben, az emberek is el voltak érzékenyülve, s hállalkodtak a jó Istennek, hogy megsegített bennünket. A Hungária¹⁵⁴ felé mentek, s aztán a Mikó utcán át visszamentek a Brassói útra, onnan felmentek az árvaház felé¹⁵⁵ a hegyre, honnan nemsokára visszatértek, s Előpatak felé visszamentek. Ezt a hét dragonyost, mikor házam előtt eljöttek, Léc Anna borral s szivarral kínálta, s a hadnagy azt mondta, hogy délután visszajönnek, s akkorra kért enni valót.

Délben egy fegyvertelen oláh katona jött az Olt utca felől, s a primár¹⁵⁶ után tudakozódott. Én a Bozsik sarkán az út közepén álltam, s a rendőrségre vezettem, hol Sikó kihallgatta. Előadta, hogy Barót felől jött Kórispataknak, s onnan Sepsiszentgyörgyre jött a vasúti állomásra, de onnan visszatért, hogy megadja magát. A porosz lovasok megérkezése után a megyeházán és a rendőrségen lévő oláh zászlót levették, s úgy oda, mint a városházára a szövetséges központi hatalmak lobogóit tűzték ki. Délben a Bikfalvi üzlete elé összegyűlt vagy száz-százötven ember, s őrö telt arccal s hálalt szívvel tárgyalta az eseményeket. Közben egy asszonyt, ki lopott holmit hozott arrafelé, Tódor nyugalmazott telekkönyvezető megbotozott.

Ebéd után három órakor mentem fel a városba. A Gál-sütőde előtt három porosz lovas állt, azok közül, kik délelőtt is itt

¹⁵⁰ Szentgyörgytől dél-keletre fekvő barcasági falu.

¹⁵¹ A Fogolyán-üzlet a mai Petőfi Sándor utcán.

¹⁵² A megyeháza a mai Bod Péter Megyei Könyvtár épülete, a rendőrség pedig ebben az időben a Bazárban működött.

¹⁵³ Eljenezni.

¹⁵⁴ A mai Petőfi Sándor utcában. Ma a megyei postaigazgatóság működik az épületben.

¹⁵⁵ A Gróf Mikó Imre utca ma is ezt a nevet viseli. A Brassói

út városközpontához közeli része ma Kós Károlyról, míg a külső szakasza Jókai Mórról van elnevezve. A korbán két árvaház volt a városban. Az egyik, a leányárvaház, a mai Kriza János utcában, a Mikes Kelemen Líceum mellett volt. Ma megyei sorozóközpont található az épületben. A fiúárvaház a Szabadságtér délnyugati szegletében állt, ma az épület tündögöndöző.

¹⁵⁶ Polgármester.

voltak. Léc Anna karmonádlival¹⁵⁷ s borral kínálta meg őket. Ezek azt mondták, hogy fél órával ezelőtt társaikra az oláh katonák rálórtak, ezeket Léc Anna látta is visszafelé vágatni. Ez a három lovas is visszament azután Előpatak felé. Én pedig bementem a városba. Véghe Endre mellett találkoztam két kilences honvéd huszárral,¹⁵⁸ s mondtam nekik, hogy a poroszok nem mernek bejönni, s ezek azt felelték, hogy hozzájuk mennek. Mikor a Császár Gyula házában jártam, több lövést hallottam, s aztán nemsokára vágatva jött vissza a két huszár, kik elmondták, hogy mikor Föder elé¹⁵⁹ értek, látták, hogy a háza melletti vas hídon szembe jön velük hét oláh lovas, s a két huszár rájuk lőtt, amire azok megfutamodtak. A templom előtti gesztenyefák mellett huszárokat láttam felállítva, kik fegyvereiket tüzelésre készen tartották. Ezek azt mondták, hogy ne menjek a patika felé, mert könnyen két tűz közé kerülhetek, ezért felmentem a kórházba dr. Barabáshoz, kivel később lementünk a felső sétátérre, s onnan a Fogolyán-ház¹⁶⁰ felőli végén találkoztunk Solymossy századosal és Temesváry főhadnaggal. Ezek mondták, hogy egy járőrük a vasút felé ment tizenkét óra körül, ott leszállt lováról, s egy házba bement, amit az oláh lovasok észrevettek, s ott agyonlőtték őket. Ettől e két tisztól tudtuk meg, hogy Székelyudvarhelyig tudtak menni az oláhok, s hogy csütörtökön Kóhalomnál nagyon megvertük őket, s most Brassóért folyik a harc, amit talán ma estig sikerülni fog bevenni. Illetve azt is, hogy a bolgárok Dobrudzában vannak, s a többi fronton¹⁶¹ mindenütt azon a helyen folyik az álló harc, ahol ezelőtt hat héttel folyt.

Később elmentem a patikába a kabátomért, honnan szürkületkor visszamentem a rendőrség felé. Láttam, hogy gyertyafény mellett, a Sübek szobájában vacsorázik Solymossy kapitány. Temesváryval pedig a kút mellett találkoztam, s mivel ő is vacsorázni ment, elbúcsúztam tőle, kérdezve, hogy a piacon keresztül mehetnek-e Szemerja felé, nem lőnek-e rákatonái a felső sétátérrel. Temesváry megnyugtatóan, s én a szabadságszobor¹⁶² felé indultam, s 20-30 lépést téve, a Bozsik sarok felé nézve láttam ott 10-11 lovast. Megállok, s hallom, hogy a tűzoltószoba előtt egymástól kérdik az emberek, hogy ezek milyen katonák, s látom, hogy Temesváry a szövőgyári bolt felé megy, s azután elkiáltja magát, előre, emberek! S aztán ő rátüzel a lovasokra. Én azalatt futottam a Fogolyán kapujához, hol Fogolyán a nővérével állt, amit még a tüzelés megkezdése előtt el is értem. Vagy 50-60 lövés történt, s azután felkerestem Temesváryt, ki azt mondta, hogy midőn látta, hogy az oláh lovasok visszafelé fordulnak (kik egy tiszt vezetése mellett tizenegyen voltak) előre rendelte embe-reit, s ő nyomban négyszer rájuk lőtt, s valószínűleg sebesülés is történt. Ezután én (már majdnem sötétben) hazatértem. A katolikus templom előtt egy katona a túlsó oldalról rám kiáltott: „Állj, ki vagy?” „Gyógyszerész” – feleltem, mire azt mondta, mehetek. Hazáig egy lélekkel sem találkoztam.

Délelőtt tizenegy órakor a kórházi madám megmérgezte magát, mert Kelemen ügynök szemére hányt, hogy ledér életet folytat. Az ellenméreg hatása folytán azonban délután már nem volt semmi baja. Ma hajnaltól négy-öt óráig folyton a legnagyobb fokú ágyúzás volt, mely különösen délelőtt volt nagyon heves, délután egy óráig az ágyúszó folyton közelebről hallatszott, akkor egy kis félórás szünet után újból kezdve úgy tűnt fel, mintha mindig távolabbról jönne az ágyúszó. Solymossy százados mondta, hogy egy század huszára még hajnalban elindult Miklósvárról,¹⁶³ s délelőtt itt kellett volna lenniük, de ha még to-

vább késik, akkor nemsokára ő is visszatér, mert negyven-ötven huszárral nem tud semmit csinálni, s nem akarja magát elfogatni. Adja a jó Isten, hogy holnap már bevonulhassanak katonáink Szentgyörgyre. Még megemlítem, hogy ma perceként legalább harvan ágyúlövés, tehát reggel hattól este ötig, 11 óra alatt körülbelül 30-40 000 ágyúlövés történt.

Október 9.

Borús enyhe idő. Délelőtt Sepsiszentgyörgy az előcsatározás színhelye volt. 8 óra után mentem be a városba. A Mikó utcánál a vasút felé fordulva hat honvédhuszár állt fegyverét lövésre tárva készen. A rendőrség előtt pedig a városi szálloda felé fordulva negyven huszár állt ugyanúgy, s a hátuk mögött kilenc porosz dragonyos állt. Egy negyedóra múlva a vasút felől jelentést hozott két járőr huszár Solymossy századosnak, mire a huszárok mind leszálltak a lóról, s a felső sétátérre a fák és bokrok mellé húzódtak. Míg ez történt, mintegy két-háromszáz csendőrről jött ki a Csíki utcából, s Kovács városgazda vezetése mellett a vasút felé vonult. Mikor ezek az Olt felé közeledtek, előbb sok puskalövés, majd két ízben nyolcvan-nyolcvan gépfegyverlövés hallatszott.

Nemsokára ismét két lovas járőr jött vissza jelenteni, hogy az Olton túl, a vasúti töltés mellett sok oláh katona van, kik gépfegyverből is tüzeltek. Ezt megelőzőleg pedig a 2. brassói közös huszár ezred két járőre jelentette, hogy az az ezred Illyefalván van. Miután a vasút, illetve a szövőgyár háta mögötti rét felől a puskalövések nem szűntek meg, a felső sétátérre lévő honvéd huszárok lóra ültek, s a temető¹⁶⁴ háta mögé húzódtak. Erre én a tűzoltó toronyba mentem fel, honnan nemsokára sok lódobogást hallottam, s aztán láttam, hogy Szemerja felől vagy ötven oláh lovas jön, s a Mikó utcánál megállva lövöldöz, s aztán megfordul, s vágat vissza. Ekkor, veszedelmesnek tartva az őrtoronyban való tartózkodást, lejöttem. De mert a rendőrségen az oláh katonáktól elvett töltött fegyverek voltak, melyeket Fodor és Sikó védekezésből kezébe is vett, ott sem akartam tovább maradni, hanem előbb a Zajzonné, később a Fogolyán Kristóf lakásába mentem, s miután tizenegy óra felé csend lett, lementem a patikába, s láttam, hogy a tegnap esti lövöldözés a központi szállón, s a patika épületén két ablaküvegtáblát kitört.

Dél felé a 2. közös huszár ezred egy fél százada érkezett Brassó felől, s báró Bánffy hadnagy vezetésével egy része a Mikó utcán a vasút felé ment, a másik része pedig a Kupferstich korcsmája előtt állt meg, gróf Wurmbbrandt hadnagy vezetésével. A grófhöz menve bemutatkoztunk, s aztán a gróf a patikába jött vásárolni, s ott mondta, hogy Brassót még szombaton elfoglaltuk, s hogy a Vöröstorony-szorosnál roppant nagy vereséget szenvedtek, és hogy a 2. ezred Illyefalván van, tehát nyugodtan mehetek Szemerjára ebédelni.

Délután bemenve Solymossy százados s huszárait a rendőrség előtt találtam, hol ebédelték a kórházból hozott sertéskarajból. Solymossy mondta, hogy az Örkő háta mögé mentek, mivel a gépfegyver golyója a meggyháza falát verte, melyet az oláhok a cementgyárból¹⁶⁵ lőtték ki. Továbbá elmondta azt: október elsején kezdődött az offenzíva az oláhok ellen, s azóta szakadatlan verik vissza őket. Az oláhok Héjjasfalváig jutottak el, s Székelyudvarhely is kezükben volt pár napig. Az első nagy összecsapás Kóhalomnál volt, ahol nagy vereséget szenvedtek, s hogy Brassót tegnap foglaltuk vissza, s hogy Héjjasfalváig rendesen közlekedett a vonat Budapestről, s hogy a hidakat az oláhok

¹⁵⁷ Sertés rövidkaraj.

¹⁵⁸ A magyar királyi 9. huszárezred marosvásárhelyi székhelyű volt, s jórészt székely legénységből állt.

¹⁵⁹ Föder Sándor papírkereskedő, üzlete a Mikó kollégium föld-szintjén volt.

¹⁶⁰ Id. Fogolyán Kristóf kereskedő, illetve ifj. Fogolyán Kristóf orvos háza a piactér nyugati során állt.

¹⁶¹ A leírás nagyjából megfelelt a hadi helyzetnek.

¹⁶² A főtéri Honvédemlék.

¹⁶³ Szentgyörgytől mintegy 25 kilométerre északnyugatra, Erdővidék déli részén fekvő fekvő település.

¹⁶⁴ A római katolikus temető a mai Vitéz Mihály tér mögött volt.

¹⁶⁵ Az Olt mellett állt.

nem robbantották fel, s hogy Sepsiszentgyörgy visszafoglalása a kedden megjelenő újságokban benne lesz.

Három óra után Temesváry a huszárokkal Eresztevény felé ment felderítés végett. Solymossy pedig pár huszárral itt maradt. Az oláh foglyok száma eddig tizennégy, kik közül hét zsidó, kik szintén sertéskarajt kaptak enni.¹⁶⁶ A tizennégy közül tizenhárom fegyveresen jelentkezett a rendőrségen, hogy nem akarnak tovább harcolni, s megadják magukat. Solymossy ecetsavat vásárolt, s készpénzzel fizetett, s azt mondta, hogy a mi hadseregünk csak 500 koronán felüli összegnél vásárol bonra. Ma délután eltemették a tegnap elesett huszárt a református temetőben. A ma délután különben teljes csendben telt el, s csak szürkületkor halatszik Málnás irányából vagy hat-nyolc ágyúlövés.

Október 10.

Gyönyörű meleg idő. Egész nap szakadatlanul vonult keresztül a városon a trén Maksa irányába. A lakosság szivarral, gyümölcscsel, sertéshússal kínálta a katonákat. Legelőször a távirások érkeztek meg, akik azonnal hozzá fogtak a táviró huzal felépítéséhez Kézdivásárhely felé. Délután elment Solymossy kapitány vezetése mellett a huszárszázad, s magával vitte Filomélát, szobalányát s egy fiút, kik azzal vannak vádolva, hogy tegnap ők sügták be az oláh katonáknak azt, hogy a huszárok hol vannak felállítva, s hogy hányan vannak. Filoméla harisnya nélkül, gombolatlan cipőben, egy kendőbe burkolva haladt a katonák előtt. Estefelé megérkezett két szekéren a tábori posta, s alig tíz perc múlva már árulta egy szakaszvezető *Az Est* folyó év¹⁶⁷ hatodikai és hetedikai száma, ami leírhatatlan örömet keltett. Ezzel egyidejűleg érkeztek meg a hadbírószak tagjai a foglyokkal.

Estefelé érkezett meg Benedek István egy autón dr. Szádeczky Lajos kolozsvári egyetemi tanárral¹⁶⁸ és egy budapesti hírlapíróval, kikkel az estét együtt töltöttem dr. Benedek János házában, ahol dr. Szádeczky jegyzeteket csinált, melynek alapján hírlapi cikkeit meg fogja írni. Szádeczkyék tegnap Brassóban voltak, s ott megtekintették a tegnapi vasárnapi csata következményeit, s mondták, hogy egy lövészárk sorban nyolcszáz körül számoltak meg oláh hullát, akik mind fejlődést kaptak a gépfegyvertől, s a város utcáin is szanaszét hevert az oláh katona hullá. Ma délután Klein szobafestővel megnéztem Remete Mór házát,¹⁶⁹ s pincéjében tíz centiméter magasan állt a kifolyt alkoholital a cementen. Éjfél után két órakor jöttem haza Benedekéktől, szép holdvilágos éjszakán.

Október 11.

Gyönyörű meleg idő. Ma korán reggel mentem be a városba, s akkor már vonultak keresztül a városon a trénsekerek, s ez késő estig megszakítás nélkül így tartott. Ma visszahozták a tegnap elvitt tizennégy oláh hadifoglyot Maksáról, kikhez még tizenkettőt hozzáfogtak. Délután érkeztek meg úgy négy óra körül a pékek, akik azonnal hozzáfogtak a tábori sütőde felállításához, ami igazán meglepett. Egy óra múlva már égett a tűz a kemencékben, s dagasztották a kenyeret. Hét óra után szép holdvilág mellett két csoportban mintegy három-négyszáz magyar gyalogos katona érkezett hangos nótá mellett. Ma este három katona ló van istállóban beszállásolva.

Október 12.

Szép enyhe idő. Ma délelőtt trénsekerek, s azután bosnyák katonák vonultak át a városon. Délelőtt a lisztet s a sódat rekvirálták. Nagy Ferenc fia mutatott egy levelezőlapot, melyet öccse írt Késmárkról, s tudatja, hogy Dávid és Pali is ott van. Három teherautót rekviráltak Hidvégen az oláhokról csapataink.

Délután német trén érkezett, este pedig a pékek elmentek. Délelőtt a tábori posta is továbbment, s így egyelőre nem kapunk újságot. A beteg lovat ma kicsaptam a mezőre. Úgy hírlík, hogy csapataink már bent járnak Oláhországban. Sikó Béla ma kilenc városi polgárt összehívott, hogy adjanak neki megbízást a rendőrkapitányi teendők részére, de csak Nagy Elek, Császár Gyula s még valaki jelent meg, s nem adtak megbízást Sikónak.

Október 13.

Gyönyörű meleg nap. Az éjjel elmentek a pékek. Reggel bajor tüzerek vonultak át. Délfelé pedig magyar tüzerek jöttek, kik délután elmentek. Este nyolc óra után tizenöt-husz teherautó jött Előpatak felől. Az autók egész nap jöttek-mentek, különösen sok teherautó.

Délben aeroplán vonult el a város felett. Tegnap Berecknél újból megverték az oláhokat, s ma már tüzérsegünk is az Ojtozi-szoroson túl van. Tegnap rekvirálták a liszt- és a sertéshúskészletet. Ma *Császár* és Sikó beszüntették működésüket. Ma délben harangoztak először. Este nyolc órakor 5-20(!) teherautó ment Ojtoz felé.

Október 14.

Gyönyörű meleg idő. Délelőtt német teherautók mentek Csík felé, azután német pékek érkeztek s mentek a vasút felé. Egész délelőtt a patika előtt kaszinóztak. Ma hozta el a patikából Anna azt a holmit, amit a katonáktól kapott. Délben ismét repülőgép vonult el a város felett. Ma ismét lehetett hallani a vasút felől a mozdony fűtyét, s délfelé a katonák mondták, hogy kész a vasút idáig. Ma értesültem Kovács csendőrtől, hogy Laci kilencedikén vált el tőle. Délután a patikában voltam. Tusa pénzügyigazgató újságolta, hogy azt beszélük, hogy én az oláh tisztetekt traktáltam, velük mulattam, a magyar állameszme ellen izgattam, s azért lisztet és húst kaptam, amit rekviráltak tőlem. Délután is sok teherautó járt. Egy vasutas érkezett ide Brassóból, s újságolta, hogy Brassóban már tegnap meg kellett volna indulni a vasúti közlekedésnek Nagyszebenen át, s hogy egy-két nap alatt errefelé is megindul a közlekedés, mert a kőkösi híd nem robbantották fel az oláhok. Azt híresztelték, hogy Berecknél a lakosság megtámadta a mi csapatainkat.

Október 15.

Gyönyörű meleg nap. Házam előtt találkoztam gróf Mikes két hivatálnokával, kik Kolozsvárról kedd délben indultak, s az éjjel Előpatakon háltak. Megnéztük a Benkő, Sipos és Vajna lakását, s a Borházban reggeliztek, s odajött Nagy Elek fiatalabbik (tüzér) fia is. A két tisztviselővel kimentem a vasútra, hol nemskára megjelent Horváth miniszteri tanácsos, s még két miniszteri kiküldött, kik az ott levő német vasúti tiszttel tanácskoztak, s azután engem autón behoztak, s ők Csikszeredára, a két grófi hivatálnok pedig kocsin Zabolára ment. Egy fiákeres is hazajött ma délelőtt Erzsébetvárosról.

Délelőtt a patikában sok dolog volt. Egész nap autók jöttek mentek s ma már vöröskeresztes autók is jöttek Ojtoz felől. A két tisztviselő sok hírt hozott a menekülőkről, eszerint az enyéim valószínűleg szekérrel mentek Kolozsvárig, mert a csapatszállítások folytán a menekülők részére nem adtak vonatot, sőt akik a vonaton mentek, azokat is kiszállították – közte a főispánét is – Segesváron. *Az Est* lapban megjelent cikkeken én kétszer is meg lettem említve az oláh invázióval kapcsolatban. Benkő Pali Kolozsváron volt utoljára. Vajnánét a csendőrök elfogták, s gyalog kísérték Barótról Ágostonfalvára. Bogdán Artúrét két hétig mentek szekéren Kolozsvárig. Zathureczky Gyulák Kolozsváron

gyűjtött anyag felhasználásával írta.

¹⁶⁹ Remete Mór Első Székely Likörgyár Telepe a mai Olt utcában volt.

¹⁶⁶ Vallási előírásai miatt sertéshúst nem ehettek volna.

¹⁶⁷ A kor egyik legjelentősebb országos napilapja.

¹⁶⁸ Az irodalomjegyzékben szereplő művét ezen utazásai alatt

vannak. Délután Rápolti uzoni jegyző volt nálam, s elbeszélte mártíromságát, mely szerint beárulták hogy kém, s ezért négy napig sanyargatták. Délután tizenöt-husz teherautón szállítottak Kóhalom felé oláh foglyokat. Estefelé pedig tíz sebesültet hoztak autón Ojtozról, hol pénteken sebesültek meg. Este a kórházban voltam. Boda csendőrmester mondta, hogy október másodikán, hétfőn Pusztacelinán¹⁷⁰ nagy harc volt, ahol a brassói csendőrszárny parancsnoka s negyven-ötven csendőr elesett.

Október 16.

Gyönyörű meleg idő. Délelőtt roppant nagy távolságból, igen-igen halkan sok ágyúlövést lehetett tompán hallani. Délig a lakást rendeztem, s a patikában voltam. Apor János ma reggel hazaérkezett, este nálam vacsorázott, s beszélt, hogy Oklándon, Marosludason, Aranyosgyéresen, Kolozsváron át Nagyváradra mentek. Gyéresen már megkezdődött a segély kiosztás, s onnan kezdve ellátták élelemmel mind az embereket, mind az állatokat, s pénzsegélyt is osztottak ki. Akik vonatra ültek, azok többet nélkülöztek, mert pénzért sem kaptak semmit, s minden két-három-négy állomás után letették őket, s két napig vesztegeltek ott, míg megint továbbmehettek. A Háromszék megyeiek Békés megyében vannak telepítve, a megyei tisztikar Gyulán, a központi járás és Sepsiszentgyörgy város tisztikara Csabán székel. Apor látta Izát Nagyváradon, s hogy a tehénszekerem a Benedek közjegyző tehénszekerével együtt haladt.

Az élő állatot kilónként másfél és két és fél korona közt vesztegették. Apornak két ló tartása napi tizenöt koronába került Nagyváradon. Első éjjel Nagybaconban, második éjjel Oklándon, harmadik éjjel Bélafehéren, negyedik éjjel Marosludason, ötödik éjjel Aranyosgyéresen háltak. Útközben kenyeret sütöttek. Kolozsvárról két nap alatt mentek el Nagyváradig, s Bánffy-hunyadon s Élesden háltak meg.¹⁷¹

Gróf Kálnokyné és báró Szentkeresztyné Segesváron három napig vesztegeltek marhaszállító kocsiban, és Fehér Piroksa szedte össze az enniavalót nagy fáradsággal a városban. Naponta átlag húsz-huszonöt kilométert mentek, és sok marha elhullatta a körmét, s azután száj- és körömfájást kapott. Az úton jobbra-balra egy-egy kilométer szélességben a menekülő állatai minden terményt feleltek. Apor kedden indult el, s tegnap vasárnap ért Gidófalvára. Lovát Nagyváradon elvesztegette.

Délután nem hallatszott ágyúszó, autó igen kevés közlekedett, a város roppant csendes volt. Az itthon maradottak sem igen mutatkoztak az utcán, s a hangulat nagyon nyomott volt, mindenki attól fél, hogy muszka segítséggel az oláhok visszatérnek. A képezdei szolga ma jött vissza Bereckről, s mondta, hogy az oláhok több magyart magukkal hurcoltak, többet kivégeztek, s a srápnél a falu egy részét elhamvasztotta. A kórházból a tegnap hozott sebesültek egy részét Brassóba szállították. Ma délután egy vöröskeresztes ápolónő jött Brassóból. Délután Léc Anna kisasszonynál a Képezdében voltam, hol a portás sok szekrényt feltört. A Kollégiumban összegyűjtött gabona szétosztását ma megkezdették.

Október 17.

Gyönyörű meleg idő, sőt nemcsak az esték, de az éjjelek is melegek. Délelőtt szórványosan lehetett ismét Predeal felől halk ágyúlövést hallani. Teherautók folyton jönnek-mennek. Délben bajor telefonosok érkeztek tíz-tizenkét szekéren, nagyszerű felszereléssel. Révész megyei hivatalnok jött ma haza, s mondta, hogy Kése is útban van hazafelé. Székely Albert főhadnagy fia is ma jött haza, s mondta, hogy a menekültek általában kihevertek a menekülés gyötrelmeit, s most mind jó vagy tűrhető hely-

¹⁷⁰ Segesvártól 20 km-re délre fekvő település. Itt zajlott az ún. „csendőrök csatája”.

¹⁷¹ Talán *Bikafalván*, Kolozsvár és Nagyvárad között pedig érte-

zetben vannak, s bizakodnak egy jobb jövőben. A harcok most mindenfelé szünetelnek, s úgy az orosz, mint a francia és angol az oláh és a szerb harctérre összpontosította erejét.¹⁷²

Ma kértem vissza Tollártól a kölcsönbe adott lóhamot, ki azt felelte, elvitték a katonák. Egy hét óta két asszony szedi a veményt a kertben. Délben érkezett Előpatak felől gróf Mikes egy főtisztje Buttykánénál, kik a patikában száztizenhat korona értékű gyógyszert vásároltak. Délután is nagy autójárás volt, és többen hazajöttek, így Berger, Bene, a megyei írnok, Hervay házmester, négy rendőr, egy táviratkihordó stb. A délben érkezett távirász katonák a régi méntelep-épületben helyezkedtek el, s úgyszintén nyolc szövőgyári irodában. A dr. Barabás Andor lakása is világos volt ma este, én be is kopogtattam kétszer, de senki sem jelentkezett.

Ma kifizettem Cintosnának a tizennégy liter borért huszonnyolc koronát. Egy csendőr, ki a berecki csatában részt vett, mondta, hogy tizenegyedikén és tizenkettedikén kemény harc folyt, mert az oláhok makacsul ellentállottak, de a nagy veszteség folytán mégis visszavonultak, s ma húsz kilométerre vannak bent csapataink Oláhországban. Ma az egyik napszámos asszonyt délután fél ötkor a piacon elfogták, s kisült, hogy az Anna által nekijárandékozott hagymát visszahozza, amit én három koronás napszámmért szedtem ki. A gróf Mikes főtitkára beszélt, hogy a zabolai kastély teljesen érintetlen. A vonatok, mint értesültem, így közlekednek: Tövisig gyors, Segesvárig személy és Kóhalomig tehervonat közlekedik. Nagyszeben–Brassón át pedig egészen Sepsiszentgyörgyig lehet közlekedni. Ma este nagy szél fúj, és eső esik.

Október 18.

Hűvös, szeles borongó idő. Délelőtt porosz vöröskeresztes katonák jöttek vagy tíz fogattal, délig a padlást rendeztettem. Ma kerestem a jegygyűrűmet a szekrényben, de nem találtam meg. Délelőtt megérkezett az alispán, polgármester, Ütő szolgabíró, Kórhé református lelkész. A kovásznai menekülteket, kik a Vajna István házában laktak, a csendőrlaktanyába költöztették át, s a lakásokat lezárták. Így ma megtettem jelentésemet, hogy nálam mi van, s mi történt azóta, mióta a hatóság itthagya a várost. Ma igen későn jöttem haza. Ma hazajött még Kése és Sipos vármegyei aljegyző. Ma ittjárt három habitudozó autón s Oláh Ferenc.

Október 19

Hűvös napfényes idő. Nyolc órakor a polgármester a rendőrség előtt kihirdette a kormánybiztos statáriális rendeletét, melynek hatása alatt a nép kezdte a lopott holmit a rendőrségre hordani. Ma nálam ebédelt: Kése, Balla, Oláh és Pálmay. Kése beszélt, hogy Pali legionáriusnak csapott fel, Iza Nagyváradon van. Bálint Dénes pedig említette, hogy beszélt is Izával, hogy Iza egy tehenet eladott, s a kis ló Nagyváradon, a szarvasmarhák Magyarnádason vannak.

Október 20.

Hűvös idő. Léc Anna ma két szekérrel visszaszállította a Képezde holmiját. Balla és Pálmay ma is nálam ebédelt. Délelőle a 82. ezred egészségügyi csapata vonult be, s holnapig itt marad. A távirász csapat automobilból fejleszti a villanyt. Szilvási ménlelpi százados azzal a kérdéssel állított be hozzám, hogy nem láttam-e az atilláját, s nem hordták-e hozzám a lopott holmit? Ma feltörve s kinyitva láttam ebéd után a Berstein-ház kapuját, melyből két katona két zsák árut hozott ki Balla szemé láttára. A polgármester azután bezáratta a kaput Gyárfás lakatossal. Ma vettem egy zsák lisztet Bergertől. Hazajött Sibek, dr. Szabó,

lem szerint három napot utaztak.

¹⁷² Természetesen ez erősen túlzó megállapítás.

Gyárfás László, Antos Manó stb. Ma Predeál felől egész nap ágyúmoraj hallatszott.

Október 21.

Hűvös, borongós idő. Predeál felől egész nap hallatszott az ágyúszó. Hazajöttek: Neumann, Montag, Ludvig, Dézsi, nyolcvan csendőr. Nálam ebédelték Balla, Bálint Dénes, Oláh, Jelfy. A patikában délelőtt sok dolog volt. A képezdei portást letartóztatták. Este Barabás doktornál voltam. Anna ma este hazament.

Október 22.

Kellemes enyhe nap. Egész nap alig hallható ágyúmoraj Brassó felől. Hazajött Benke Géza, Ferencz Lajosné. Kese és Sipos Árapatakon jártak lopott holmijukat keresni. Nálam ebédelték Balla és Jelfy. Anna Kőröspatakon volt. A távirás csapat ma elment, bajorok jöttek ma helyette. Oláh Feri ma csomagolt.

Október 23.

Borús nap. Ágyúszó nem hallatszott. A csendőrök kimentek az őrre. Novák detektív idejött. A répát hordta két szekér. Pálfi nálam ebédelt. Vilma megérkezett. Menekülők mind sűrűbben jönnek haza.

Október 24.

A pénzügyőrök hazajöttek. Fodor szemlész hozta hírről, hogy a bulgárok Konstancát és Csernavodát elfoglalták, mi pedig Predeáltól negyven kilométerre nyomultunk be. Oláh Feri nálam ebédelt, s meglátogatta Bora Pálnét. Répát hordott egy árapataki fuvaros. 13-13 = 26 szekér répát hoztak be eddig.

Október 25.

Meleg, napfényes idő. Annát és Patakinét tanúként kihallgatták. Délben repülőgép ment el a város felett. Hazajött László Feri, Bikfalvi, a főispán, dr. Marton, Imre Béla stb. Délután a patikában volt a főispán, gróf Teleki Ádám, a polgármester, Ferencz Lajos, Szász Jenő. Ez utóbbi mondta, hogy Budapesten az a hír volt elterjedve, hogy az oláh katonák visszavonulásuk alkalmával mindenkit legyilkoltak. Ma egész nap répát hordott egy szekér a földről.

Október 26.

Meleg, napfényes idő. Még kedden hazajött a katolikus káplán, s tegnap már misézett is. Azt mondja, hogy egy kelyhet kint hagytak, s még az is helyén maradt. Ma jött haza Vajna Miklós, Benkő Pali, Benkő Mór, Lantos és Malmos. Nálam járt Zajzon Géza. Délben aeroplán repült a város felett. Ma reggel befejeződött a répahordás, összesen huszonhat szekér répa termett. Délután meglátogattam Pótsa kisborosnyói református lelkész és Kese.

Október 27.

Tegnap óta a hazajött hivatalnokok a Nagyvendéglőben¹⁷³ étkeznek. Ma sok menekült jött haza szekereken. A lopott holmik összeszedése ma is folytatódott. Levelet írtam Izának. Este két tüzérkocsis és három ló volt beszállásolva. Bajor tüzerek, s a Somme-frontról jönnek hét nap és hét éjjel folyton. Ma dobsszóval is kihírdették a statáriumot. Császár Lajosnál, Ehédinénél házkutatás volt.

Október 28.

Eső esett. Német csapatok vonultak át. Fürdeni voltam Györbíronál. Hazajöttek a járásbírók tagjai, és sokan szekéren Kolozsvárról.

Október 29.

Délelőtt meglátogattam Benkő Pali a patikában, délután pedig Szemerján. Itt volt Pálfi és Kádár is. *Az Est* huszonhetedik száma érkezett ma ide egy példányban. Benkő mondta, hogy Azugában vannak ma csapataink, Sósmezőnél pedig visszavonultunk három kilométerrel. Ma tettem feljelentést Tollár ellen, s pótbejelentést tettem. Anna Kőröspatakra ment.

Október 30.

Hazajött Daday dr., Csutak tanár¹⁷⁴, Bóér, Haller, Rákosi stb. Hallottam, hogy a trónörökös Kézdivásárhelyen járt. A patikában sok dolog volt.

Október 31.

Meleg, napfényes idő. Nálam ebédelt Pálfi és Benkő. Léc Anna délután elköltözött az intézetbe. A tehén gazdája megkezdte, Bíró barátosi állomásfőnök személyében. Egy sertés a nyolc közül megdöglött. Bede Károly, ki ma hazaérkezett mondta, hogy Palinak kétszer is vitt cigarettát Budapesten a Szentkirályi Pál utcába.

November 1.

Szép enyhe idő. Úgy Szemerján, mint délután a patikában házkutatás volt.

November 2.

Szép meleg, napfényes idő. A tehenet elvitte Bíró, barátosi állomásfőnök 80 korona tartásdíj ellenében. Annát délután vallatta Sikes rendőr. Este a kórházban voltam. Dr. Barabás mátlól kezdve lakásán hál.

November 3.

Gyönyörű meleg idő. Fél nyolckor értem jött egy rendőr, hogy menjek a rendőrségre, a hadi törvényszék elé. Tudniillik betöréssel lopással vagyok gyanúsítva, mely szerint Antos Manónak a Császár Bálint-féle házban levő raktárajtóját szürkületkor feltörtem, s abból ökörszekéren hordtam el a zabot, búzát, árpat és a többi. Továbbá eddig még a következő gyanúsításokat hallottam. A Kovács-patikából loptam a gyógyszereket, Kolcza Testvérek sarokboltjából három kabátot loptam, a szövetségi, Ferencz Lajos- és Kovács-boltból fűszerfélét hordtam. Kese Lajostól nem egy, de három zsák rozst hoztam el. Továbbá, mikor az oláh katonaság bevonult, tapsoltam örömemben, s azt mondtam, hogy hála Istennek, hogy bejöttek. Az oláh tisztek értekezletén részt vettem, sőt elnököltem, az oláh katonákat a Görgő hegyre vezettettem. Nagy Eleket megfenyegettem, hogy ha nem ad nekem száz liter bort, akkor az oláh kapitánynak feljelentem. Holnap valószínűleg újabb gyanúsításokat fogok hallani, s a lista gyarapodni fog.

Borzasztó volt az oláh invázió, s legborzasztóbb volt az, hogy ily csöcselék között kellett maradni itthon, s most a legképtelenebb gyanúsításokat kell elszenvadni.

¹⁷³ A volt városháza, mai színház épületében működött, a mai Petőfi Sándor utcában.

¹⁷⁴ Csutak Vilmos, a Székely Mikó Kollégium igazgatója. Tőle és kollégájától, László Ferencről származik a Székely Nemzeti Mú-

zeumot érintő 1916. évi eseményekre vonatkozó adatgazdag jelentés. (CSUTAK Vilmos – LÁSZLÓ Ferenc 1916. A múzeumra nézve vö. még TZIGARA-SAMURCAŞ, Alexandru 1929.)

Levéltári források

Romániai Országos Levéltár Kovászna Megyei Irodája, Sepsiszentgyörgy / Arhivele Naționale ale României Biroul Județean Covasna, Sf. Gheorghe (Sepsiszentgyörgyi állami levéltár, SÁL)

– Fond 9: *Háromszék vármegye iratai*

2. állag (*Főispáni iratok*)

34. állag (*Alispáni iratok*)

Székely Nemzeti Múzeum, Könyvtár (SzNM, K)

– *1916-os román megszállás dokumentumai*

Irodalom

BENE János

2001 Nyíregyháza román megszállása 1919–20-ban, *Szabolcs-szatmár-beregi Levéltári Évkönyv*, 15, 85–92.

BERTÉNYI Iván, ifj.

2002 Tisza István és az I. világháború, in: *Mitoszok, legendák, tévhitek a 20. századi magyar történelemről*, Osiris, Budapest.

BETEGH Miklós

1924 *Erdély a világháborúban*, Dicsőszenmárton.

CSÓTI Csaba

2004 Az 1916. évi erdélyrészi háború és a Székelyföld, *Limes*, 2004/61, 51–66.

CSUTAK Vilmos – LÁSZLÓ Ferenc

1916 [Jelentéscrészletek és jelentéskivonatok] in: Erdélyi múzeumaink és az oláh betörés, *Múzeumi és Könyvtári Értesítő*, 1916/4, 185–191.

JANCSÓ Benedek

2004 *A román irredentista mozgalmak története [é. n.]*, Attraktor, Máriabesnyő–Gödöllő.

CSEREY Zoltán – JÓZSEF Álmos

1999 *Sepsiszentgyörgy képes története*, Medium, Sepsiszentgyörgy.

JÓZSEF főherceg

1926–1934 *A világháború amilyenek én láttam*, MTA, Budapest.

KELEMEN Béla

1931 *A cs. és kir. 82. székely gyalogezred története, 1883–1919*, Budapest.

KOVÁCS Antal

1917 *A sepsi református egyházmegye az oláh uralom alatt*, Jókai-nyomda, Sepsiszentgyörgy, 1917.

KÖPECZI Béla

1986 *Erdély története* (szerk. Köpeczi Béla), Akadémiai Kiadó, Budapest.

MADERSPACH Viktor

2008 *Az oláhok vérnyomában a Fekete-tengerig*, Masszi, Budapest.

NAGYBACZONI NAGY Vilmos

1923 *A Románia elleni hadjárat*, I, Budapest.

ORMOS Mária

1983 *Padovától Trianonig, 1918–1920*, Kossuth, Budapest.

PÁL-ANTAL Sándor

2003 A csíkiak viszontagságai 1916-ban, in: *A Székelyföld és városai*, Mentor, Marosvásárhely, 198–223.

PILISI Lajos

2005 *A megrohant és felszabadított Erdély*, Auktor, Budapest.

RAFFAY Ernő

1989 *A vajdaságtól a birodalomig. Az újkori Románia története*, Szeged.

SZÁDECZKY-KARDOSS Lajos

é. n. *Az oláhok Erdélybe törése és kiverésük 1916–1917*, I, Budapest.

TZIGARA-SAMURCAȘ, Alexandru

1929 Contribuție la istoricul Muzeului Secuiesc, in: *Emlékkönyv az Székely Nemzeti Múzeum 50 éves jubileumára*, 30–39.

Ocupația română din 1916 Sf. Gheorghe, văzută de un farmacist

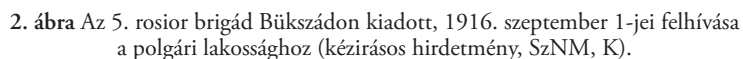
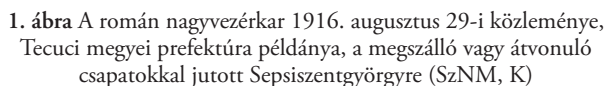
(Abstract)

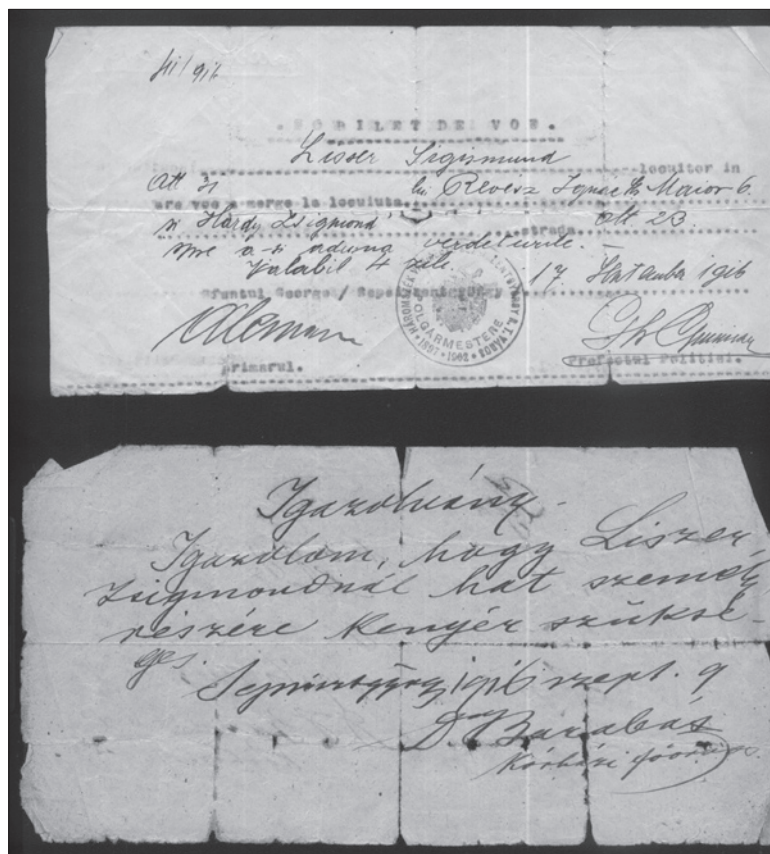
Sándor Balázsovich, farmacist sfântugheorghean de origine sârbă, rămâne în oraș pe timpul ofensivei române din 1916. Sf. Gheorghe este ocupat fără luptă în ziua de 2 septembrie și eliberat de efective germane și austro-ungare în 8-9 octombrie. Jurnalul farmacistului, având titlul *Armata română în Sf. Gheorghe*, descrie amănunțit și imparțial perioada 27 august-3 noiembrie 1916 (din ziua intrării României în război și până la reinstaurarea ordinii publice și începutul investigării evenimentelor de către autorități).

The Romanian occupation of Sepsiszentgyörgy (Sf. Gheorghe) in 1916, through the eyes of a pharmacist

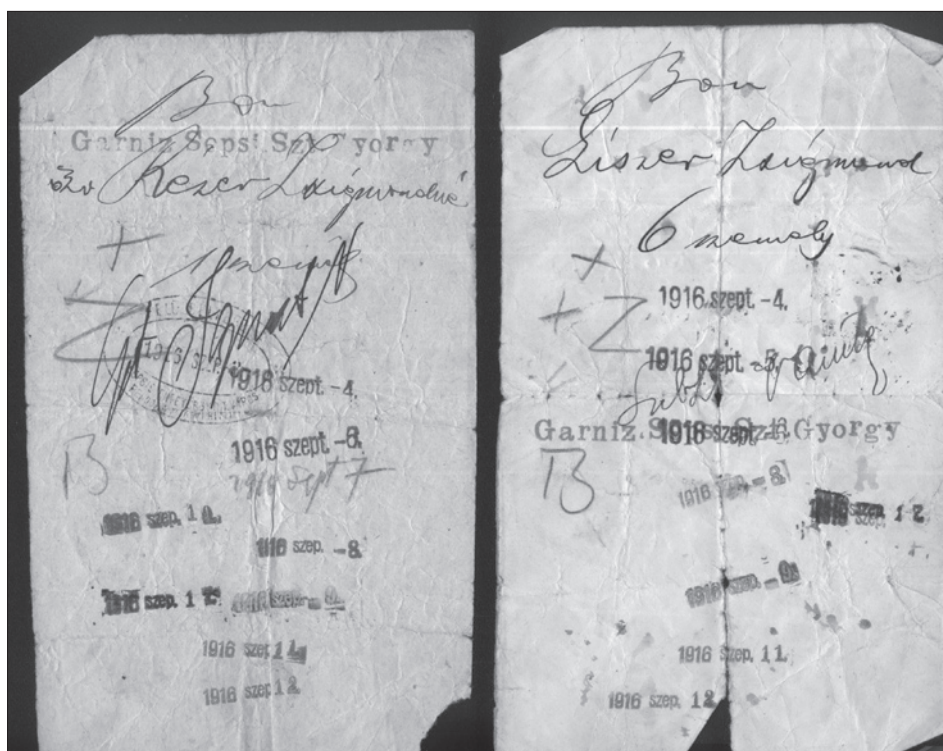
(Abstract)

Sándor Balázsovich, a pharmacist of Serbian origin living in Sepsiszentgyörgy, remained in the town during the Romanian occupation of the town in 1916. Sepsiszentgyörgy was occupied without any fights on 2nd of September and liberated by the German and Austro-Hungarian troops on 8–9th of October. The pharmacist's journal entitled *Romanian Army in Sepsiszentgyörgy* describes in detail and impartially the period between 27th of August – 3rd of November 1916 (starting with the day Romania entered the war until public order was restored and the authorities started the investigation of the events).

3-4. ábra Az ideiglenes hatóságok által polgári lakosoknak kiadott kenyérjegy és kijárási-szállítási engedély 1916. szeptemberben (SzNM, K)

5-6. ábra Helyi lakosoknak a megszálló katonai hatóság által kiadott, esetenként a városi bélyegzővel ellátott kenyér-, liszt- és húsjegyek 1916. szeptemberben (SzNM, K)

Transport			Serviciu Zilei 13 Septembrie 1916		
N ^o aut.	Numele si Prenume	Murirea Servicului	N ^o aut.	Numele si Prenume	Murirea Servicului
18	Francine Ion	aprovizionar tau	1	Metzeu Nicolae	La inchisoare
19	Petru Ion	Bucatar	2	Vara Petru	La civila
20	Cerciu Ghe	Ordonanta	3	Bader Ion	La spota si
21	Stau Vasile	In Patrula	4	Lidoreanu Ion	de raport de vama
22	Contaz Ludovic	afu din ora	5	Postaru Ion	La comitet de
Sergent <u>Chutaru</u>			6	Projeanu Ion	Senat
			7	Opres Vasile	La raport
			8	Ion Stancu	de garmă
			9	Ion Dumitru	La raport de divizi
			10	Barbu Dumitru	La politie
			11	Copceanu Ghe	La posta
			12	Minerzimi	La posta
			13	Iacob Ilie	In Patrula
			14	Mozesescu Ion	afu din ora
			15	Francine Ion	In Patrula
			16	Butariu Oprea	afu din ora
			17	Supu Iosif	La comitet de

7. ábra (Román csendőrségi napiparancsok füzet, 1916. szeptember 12–22.
– Registru de serviciile jandarmi, SzNM, K)